P. Galaunė

MUZIEJININKO NOVELĖS

VILNIUS • 1967

Kai aš augau

MANO PIRMOSIOS ISTORIJOS PAMOKOS

ano tėvas draugavo su tokiu Dovalga. Jų draugystei buvo dvi priežastys: kaimynystė ir kalvės aprūpinimas anglimis. Gal dar būta ir kitų, bet jos man liko nežinomos.

Dovalga buvo „valstybės tarnautojas"— Pageležių pereinamojo kalėjimo sargas. Už šią tarnybą jis gaudavo menką atlyginimą. Iš jo nepragyvensi. Tad tekdavo imtis kitų darbų: anglis degti, degutą varyti ar kritusiems gyvuliams odas lupti. Dirbti tuos darbus „valstybinė tarnyba" nekliudė: kalėjimas dažniausiai stovėdavo tuščias.

Anglims degti ir degutui varyti duobė buvo netolimame eglyne. Čia iš šakų ir velėnų Dovalga pats pasistatė būdą, kurioje, prikrovęs duobę, nakvodavo ir prižiūrėdavo degimą.

Aš gana dažnai lankydavaus pas degučių: man įdomu būdavo žiūrėti, kaip jis triūsia. Dar įdomiau sėdėti būdoje, vaizduojantis „miško gyventoju". Tuo labiau kad jau buvau prisiklausęs ir prisiskaitęs įvairių pasakų bei nuotykių.

Ankstyvą pavasarį ar rudenį Dovalga prisiraudavo kelmų iš seniai iškirsto miško, susitraukdavo juos prie būdos ir sukraudavo kūgiais, kad išdžiūtų. Kelmai turėjo būti smalingi.

Anglis parduodavo mano tėvui ir kitiems apylinkės kalviams; degutą supildavo į statines, kurias išsigabendavo žydelis. Mažais kiekiais nepardavinėdavo net Pageležių ūkininkams.

Kritusiems gyvuliams odą lupdavo mano tėvo sumeistrautu peiliu iš dalgio. Peilis buvo įtaisytas į ožkos ragą ir dėl to vadinosi „ragelka". Pageležiai tokį Dovalgos darbą laikė negarbingu ir patylomis jį patį pravardžiuodavo „skūralupiu", tačiau, gyvuliams kritus, be to „skūralupio" niekas neapsieidavo.

Pavakariais dažnai Dovalga užeidavo pas mano tėvą į kalvę. Susės, būdavo, ant slenksčio, ant kaladžių geležiniams lankams ant ratų užtraukti — nelygu metų laikas — ir bepypkiuodami nusikelia į senus laikus: ką matė, ką išgyveno, ką girdėjo iš kitų. Abu jie buvo vienmečiai ir tuomet turėjo po 60 metų. Abu vargo išvagotais veidais, nuo darbo pūslėtomis rankomis, bent kiek pakumpę. Tačiau Dovalga man atrodė ir vargingesnis, ir senesnis už tėvą.

Iš jų pokalbių man atminty išsiliko pasakojimai apie Napoleono armijos grįžimą per Lietuvą, 1863 m. sukilimą, rusų-turkų karą.

Iš kur jų žinios apie 1812 m. karą — sunku pasakyti. Abu gimę 1830 metais, abu neraštingi — Dovalga net ir skaityti nemokėjo. Tiesa, kaip dabar prisimenu, jų pasakojimai apie 1812 m. buvo anekdotiški. Štai kad ir toks pasakojimas. Prancūzai, bėgdami iš Rusijos, užsukdavę į lietuvių kaimus pastogės ir maisto. Gyventojai, bijodami juos šelpti,— vėliau

rusai už tai dar nubaus,— visaip jų kratęsi. Dažnai Šventojoje iškirsdavę eketę ir į ją įstumdavę „prancūzą". Šis rėkiąs „kalt, kalt", o lietuviai: „Kaltas nekaltas — lįsk po ledu!"

1863 m. sukilimą abu draugai minėdavo plačiau. Ypač mano tėvas mėgdavo pasakoti, kaip jis slapta taisydavęs sukilėliams ginklus ir nė karto neįkliuvęs, nors buvęs policijos sekamas.

Šį tą prisimindavo apie rusų-turkų karą. Minėdavo, kaip vargingai atrodę turkai, varomi per Pageležius į nelaisvę, kaip tame kare žuvęs vienas rusų dalinys, užėjęs į užminuotą lauką. Tai žinantys jiems šaukę: „Kur einat? Minos!" O rusai sakę: „Čto nam mimo, my priamo poidem, ich šapkami zakidajem!" Ir taip, užėjęs ant minų, žuvęs visas dalinys...

Tiktai daug vėliau supratau, kad tokiais prisiminimais, į istorinius faktus įpindami savo fantazijos ar iš kitų girdėtų anekdotų, jie pagražindavo savo vargingo gyvenimo kasdienybę. O man visa tai buvo pirmos istorijos pamokos.

MANO TĖVO DRAUGAS IZOTAS ■

Mano tėvas jį vadino Izotu, o visi kiti — Izotka. Sunku pasakyti, begu tėvas žinojo, ar tai yra jo vardas, ar pavardė.

Izotka neaukšto ūgio, kresnas vyras su gana didele ruda barzda, gerų akių ir atviros šypsenos. Dirbo vežėju ir važinėjo pašto karieta su keturiais arkliais. Važinėjo tiktai nuo Jonavos geležinkelio stoties iki Pageležių ir retai kada sutikdavo keliauti iš Pageležių į Ukmergę. Gal tik tada, kai į Ukmergę vykdavo koks nors svarbus asmuo. O gal ir dėl to, kad jis

buvo vienintelis uniformuotas vežikas. Avėjo jis mėlynus „šarovarus", batus „armošką", vilkėjo raudoną iki kelių „rubachą", ant jos — ilgą juodą „kamzelką", perjuostą plačia raudona austine juosta. Ant galvos dėvėjo apvalią juodą, be snapo kepurę su keliomis povo plunksnomis priešakyje.

Be tokios iškilnios išvaizdos, jis dar buvo labai gero būdo: vaikams visuomet turėdavo kišenėje saldainių; duodavo jų ir suaugusioms merginoms, bet pirma pajuokaudamas: „Pabučiuosi į skruostą — gausi saldainį. Nenori? Imk jau, imk!.."

Taip juokauti jis mėgdavo ypač tuomet, kai jo veidas būdavo raudonesnis, negu nuo saulės ir vėjo. Labiau įraudęs veidas rodė, kad Izotka jau ragavęs degtinės. O degtinę jis labai mėgo ir nesigailėjo ja pavaišinti ir kitus, ypač mano tėvą, su kuriuo nuoširdžiai draugavo.

Pageležiuose degtinės galėjai gauti buvusioje karčiamoje, pas Jankelį. Nors jau buvo įvestas monopolis ir Jankelis iš karčiamninko buvo pasidaręs smulkios krautuvėlės savininku, bet savo seno amato vis dar nepamiršo. Degtinę pardavinėjo slapta (slapta iš jo pirkdavo ir Pageležių pristavas).

Kelionę nuo pašto pas Jankelį Izotka atlikdavo su tam tikra ceremonija. Atlydėjęs karietą iš Jonavos į Pageležius ir dažniausia gavęs iš keleivių arbatpinigių, būdavo, nusijuosia savo raudoną juostą, į vieną jos galą įriša gautus pinigus (kartais ir savo atsargos kapitalą), o už kito galo tempia juos pas Jankelį. Kad pinigai neatsiliktų, dažnai atsisuka pažiūrėti į juostos galą ir botagu juos paragina.

Tokią kelionę jis darydavo kiekvieną kartą, kai tiktai atlydėdavo karietą į Pageležius.

Pasismaginęs su mano tėvu ar vienas, jis grįždavo į paštą, įsikuisdavo į šieną daržinėje ir taip sulaukdavo rytmečio,

kada iš Ukmergės atėjusią karietą turėdavo lydėti į Jonavos geležinkelio stotį.

Ne kartą pageležiečiai rodydavo viens kitam:

— Žiūrėk, Izotka jau drožia pas Jankelį.

KEISTAS GYVENTOJAS ■

Pageležiai, mano gimtinė, anuo metu buvo labai savotiška Kauno gub., Ukmergės aps. vietovė. Jie rėmėsi į plentą, jungiantį ne vien Jonavą su Ukmerge, bet ir Vakarų Europą su Rusijos imperijos centru — Peterburgu. Kaimas buvo prie vieškelio, kertančio minėtą plentą, Veprių link. Kitoje plento pusėje Siesikų link stovėjo medinis pereinamasis kalėjimas, aptvertas aukšta statmenų rąstų tvora. Bent kiek atokiau, Ukmergės link, stūksojo didelė mūrinė karčiama. Nuo kalėjimo ją skyrė kelelis į mano tėvo kalvę ir buvusio kalėjimo medinį pastatą, kurio viename gale gyveno tėvai ir kur aš gimiau, o kitame gale gyveno kaimynas — „sotskis". Už šių pastatų prie plento į Siesikus buvo „stanovogo pristava" trobos: didelis gyvenamasis namas pristavui ir jo kanceliarijai ir namelis „sotskiams", arklidės, didelis svirnas. Toje pačioje pusėje, prie plento — nedidelė grytelninko sodybėlė ir už jos — pašto pastatas. Iš visų tų pastatų didžiausi buvo karčiama ir pašto pastatų ansamblis. Karčiama ir paštas statyti Aleksandro I laikais, tad klasikinio stiliaus. Tokie pašto pastatai iki mūsų laikų yra išlikę dar Turžėnuose.

Karčiamos tiktai priešakinė dalis mūrinė, iš užpakalio šliejosi didelė medinė stadala, tokio pat ilgio; joje tilpdavo

kokie dvidešimt vežimų. Stadala iš galų turėjo didžiulius dvipusius vartus įvažiuoti ir išvažiuoti. Į karčiamą buvo įeinama per portiką, papuoštą keturiomis storomis kolonomis. Į dešinę nuo įėjimo buvo „šinkarnė" ir už jos — patalpos karčiamninko šeimai; į kairę — keli kambariai svečiams keliauninkams.

Karčiamoje — tuomet ir degtinės monopolių dar nebuvo — pakankamai prisižiūrėdavau ir prisiklausydavau girtų dainų, ginčų tarp Pageležių ir kitų kaimų ūkininkų bei muštynių. Subatvakariais ir sekmadieniais ji būdavo pilna svečių. Svečiams degtinę seikėdavo varinėmis kvortomis ir puskvortėmis.

Kalėjimas, kaip pereinamas, dažniausiai stovėdavo tuščias. Kaip dažnai atvarydavo kalinius, neprisimenu, bet kai atvarydavo iš Ukmergės (varydavo į Jonavos geležinkelio stotį ar į Kauną), visos moterėlės ir vaikai bėgdavo žiūrėti. Moterėlės turėdavo progos paprekiauti duona, sūriu, o turtingesnės duodavo kaliniams maisto ir nemokamai. Atvarydavo kartais nemažus kalinių būrius, apsuptus ginkluotų kareivių. Jų daiktai būdavo vežami arkliais. Kaliniai, išskyrus sergančius, eidavo pėsti, po du surakinti antrankiais (naručnikais). Gana dažnai pasitaikydavo ir su grandinėmis ant kojų (kandalais), kurios einant šaižiai žvangėdavo. Kai kurie kaliniai dėvėdavo kepures be snapų, o ant milinių nugaros jiems būdavo užsiūti geltoni rombo formos lopai. Tokius kalinius žmonės vadindavo „katoržnikais", ir moterys apverkdavo jų likimą.

Pasitaikydavo ir pabėgimų iš kalėjimo. Tuomet „sotskiai" turėdavo daug darbo: braidyti po rugius ir ieškoti bėglių.

Judėjimas plentu didelis. Iš ryto pašto arkliais, karietomis ir tarantasais keleiviai skubėdavo iš Ukmergės ir toliau

į Jonavą, į traukinį. Be to, dar prariedėdavo pro šalį kelios žydų karietos. Po pietų tokiomis pat susisiekimo priemonėmis keleiviai traukdavo iš Jonavos į Ukmergę. Pavakary ėjo vienas—du pašto diližanai ir tiek pat žydų karietų iš Ukmergės į Kauną.

Savotiškus jausmus man keldavo vakariniai pašto diližanai. Prie jų grąžulo būdavo pririštas liūdnai skambąs Valdajaus skambaliukas. Kai temstant girdi kaskart labiau tolstantį jo garsą, suima kažkoks begalinis liūdesys ir noras su jo garsais keliauti kažkur toli toli, dar toliau už Jonavos...

Po karčiamos, Pageležių gyvenimo centro, antrasis centras buvo paštas. Čia judėjimas didesnis, negu karčiamoje. Be paprastų keleivių, čia dar maišydavosi iš aplinkinių dvarų atvykstantieji įvairūs pareigūnai pašto atsiimti.

Paštas turėjo ir svečių kambarį, kurio šeimininkas — Nikolajaus I laikų kareivis, dėvįs atitinkama uniforma, kviesdavo keleivius poilsio ir pasiūlydavo arbatos. Pats jis arbatą gerdavo visą parą, o ar kuo kitu be jos maitinosi, niekas nežino.

Atrodo, kad Pageležiai ne tokia jau baisi provincijos skylė. Bet apsišvietusių žmonių, išskyrus pristavą ir pašto viršininką, nebuvo. Tad kaip nustebome, kai vieną dieną pas grytelninką A., viename jo namo gale, apsigyveno aukštas, gražiai apsirengęs nežinomas asmuo, „tikras ponas", o su juo jauna, graži panelė. Moterėlės šnibždėjosi, kad tai esanti ne jo duktė, o mylimoji, kitos tvirtino, kad duktė. Tačiau nesvarbu, kas ji buvo, svarbu tik, kad ji panorėjo susipažinti su mano vyresniuoju broliu — pristavo sekretoriumi. Susipažino ir neretai pavakariais juodu eidavo pasivaikščioti vieškeliu Siesikų link. Nežinomas ponas beveik neišeidavo iš

namų. Kartą ši graži panelė pasikvietė mano brolį į svečius Brolis leido ir man drauge pas juos eiti.

Nepamenu, kaip jų gyvenamoji patalpa buvo įrengta, tačiau ilgai negalėjau užmiršti to įspūdžio, kurį man padarė dvi didelės skrynios, pilnos gražių knygų. Beveik visos jos buvo man nesuprantamomis svetimomis kalbomis. Kalbos — tiek to: ne tekstai man rūpėjo, o paveikslėliai. Ypač mane domino kelių didelių knygų spalvoti paukščiai. „Tikras ponas" ne tiktai leido man tas knygas vartyti, bet davė vieną kitą parsinešti ir namo. Vėliau vienas knygas pakeisdavo kitomis, irgi su paveikslėliais, bet jau visai kitokiais. Greičiausiai tai buvo įrišti iliustruotų žurnalų komplektai. Ir ko tik juose nebuvo: ir nežinomų kraštų karalių, ir mūšių, ir miestų ir gražių rūmų. Žodžiu, juose aš išvydau tokius pasaulius, kokių mamytė neminėdavo nė pasakose. Tuomet aš dar nėjau į Veprių liaudies mokyklą ir, be Veprių, dar nebuvau matęs nei Jonavos, nei Ukmergės. Tad nenuostabu, kaip troškau nors dalį to knygų pasaulio pamatyti. Įknibęs į knygas, ne kartą gaudavau iš namiškių barti, kam neprižiūrėjau mūsų kiemelyje paršo,— jis įlindo į kaimyno, grafo Plioterio eigulio, daržą, ir džiaukis dabar. Bet kas man tas paršas! Iš knygų į mane žvelgė tiek daug nesuprantamų ir viliojančių gražybių.

Neilgam buvo tas mano džiaugsmas. Mūsų šeima kaip nežinojo, iš kur tas „tikras ponas" su gražia panele atvyko į Pageležius, taip nepatyrė, ir kur, neilgai tepabuvęs, vėl išvažiavo.

Aš dar daug metų atsimindavau jo knygas ir trokšte troškau dar nors kartą tokių pamatyti.

JUODASIS TILTAS ■

Važiuojant iš Pageležių į Jonavą, antras tiltas vietinių gyventojų vadinamas Juoduoju tiltu. Dėl ko „juodasis" — man, vaikui, niekas neaiškino. Gal ir aš pats tuo nepasidomėjau. Juodasis, ir tiek.

Anais laikais, — o buvo tai prieš šešiasdešimt metų, — plentas toje vietoje ėjo per aukštų, lieknų pušų ir eglių mišką. Šiandien to miško nė ženklo nebėra. Jo vietoje — Pageležių durpynas. Juodas tiltas buvo pastatytas ne per bevardį upelį, o per šaltiniuotą vietą. Kaip anais laikais, taip ir dabar, vanduo ten juodas nuo durpinio dirvožemio.

Prieš šešiasdešimt metų seni pageležiečiai — tikėjo ar ne — pasakojo, kad darbininkai jokiu būdu negalėję sutvirtinti tilto šlaitų. Kiek per dieną privežą, užpilą žemės, po nakties randą viską prasmegus. Toks nevaisingas darbas trukęs labai ilgai. Inžinieriai ir šiaip, ir taip laužę galvas,— šlaitus sutvirtinti nesisekę. Kartą vienam darbininkui prisisapnavę: vieta reikalauja trijų gyvybių aukos — žmogaus, šuns ir gaidžio.

Inžinieriai patikėję sapnu. Vieną šeštadienį Pageležių karčiamoje jie iškėlę darbininkams vaišes. Į vaišes kažkaip patekęs ir Pageležių kerdžius. Gerta iki vėlyvos nakties. Tą naktį kaip ugnyje dingęs Pageležių kerdžius. Be to, prapuolęs Jaskūnų šuo ir karčiamninko gaidys.

Pirmadienį toliau buvę varomi tilto šlaitų sutvirtinimo darbai. Antradienį iš ryto vakar dienos darbus radę neprasmegusius. Tiltas sėkmingai buvęs baigtas. Dėl to, važiuojant Juodu tiltu, naktį prieš dvylika girdėti balsai: tai žmogus dejuoja, tai šuo staugia ar gaidys gieda...

GUBERNATORIUS VAŽIUOJA

Kauno gubernatorius važiuodavo lankyti apskričių miestų Iš tikrųjų apskričių miestų valdovų — ispravnikų.

Vaikėzas būdamas, mačiau, kaip gubernatorius su palyda važiavo pro Pageležius į Ukmergę.

Pageležiuose buvo „Pristava 2-go stana Vilkomirskogo ujezda" buveinė. Pristavas su pora arklių pakinkyta brička gubernatoriaus sutikti nuvažiavo prie savo „stano" sienos Jonavos pusėn. Kur ši siena buvo, nežinau. Gal apie Ilgabradus, o gal už jų.

Gubernatorius važiuodavo pašto arkliais. Pageležių paštas tą dieną privalėjo turėti gubernatoriaus fajetonui keturis arklius. Pašto susisiekimą tada nuomojo stambus dvarininkas Pac-Pomarnackis. Pašto arkliai buvo taip sau, tad gubernatoriaus kelionei Pac-Pomarnackis pristatydavo iš savo arklidžių pačius geriausius arklius, vadinamus „risokais".

Gubernatoriaus kelionės išvakarėse ir ypač tos dienos rytmetį plentą apie Pageležius uoliai valydavo ne vien plento sargas, bet ir pristavo įsakyti to kaimo ūkininkai. Aikštelę prieš paštą, kur buvo perkinkomi arkliai, švarių švariausiai nušluodavo pašto tarnautojai.

Pristavo įsakymu, Pageležių kaimo starasta ir keli ūkininkai plento ir vieškelio sankryžoje turėjo laukti gubernatoriaus su duona ir druska.

Mes, vaikėzai, norėdami pamatyti nepaprastą vaizdą, susibūrėme paplentės šlaite. Ir pamatėm. Pora apsiputojusių pristavo arklių lekia zovada. Ant bričkos sparno stovi pristavas paradine uniforma. Kitoje, pora arklių pakinkytoje bričkoje sėdi Ukmergės ispravnikas su bajorvedžiu (predvodite-

liu dvorianstva). Gana atokiai nuo pirmųjų dviejų bričkų keturi „risokai" šuoliais neša gubernatoriaus fajetoną.

Viršininkai kaip lėkė, taip ir pralėkė, nesustodami prie išsirikiavusios Pageležių kaimo delegacijos su duona ir druska.

Sugrįžęs iš pašto tėvas pasakojo mamytei savo įspūdžius:

— Mūsų pristavas ne loskoje, gubernatorius nepriėmė pageležiečių delegacijos su duona-druska...

Kas žino, gal gubernatorius ir dėl ko kito nesiteikė sustoti. (Šįsyk jis keliavo, tiesa, kokiais 1898—9 metais, tad dar prieš 1905 m. revoliuciją). O delegatai duoną ir druską nusinešė pas Jankelį ir užgėrė degtine...

SKERSTUVIŲ DEŠRYTĖ ■

Nupenėtą paršą mūsų namuose skersdavo prieš užgavėnes vadinamame mėsajiede. Iš dalies mėsos tuojau darydavo raumeninių ar kepeninių dešrų, „palendvicų", vėdarų. Lašinius, kumpius, dešras ir „palendvicas" per gavėnią išsūdydavo ir išrūkydavo. Tačiau dalį dešrų suvalgydavome dar šviežias. Vieną tokią dieną po skerstuvių man, einant į Veprių liaudies mokyklą, mama įdėjo į terbutę nedidelę skerstuvių dešrelę pietums. Iš Pageležių į Veprius keturi varstai, iš mokyklos į namus reikėdavo pareiti pėsčiomis, jau gerokai sutemus, todėl mokykloje buvo daroma vienos valandos pietų pertrauka.

Neatsimenu, kuo ir kaip nusikaltau, bet mokytojas Šutenka išplakė mano delną liniuote, neleido valgyti pietų ir dar paliko porą valandų po pamokų. Nevalgyti pietų ne taip baisu, kaip pasilikti tokiam laikui po pamokų. Žinojau, kad

mokinukai iš Pageležių nelaùks manęs, o vienam bristi per pusnis ir dar galiuką pamiške, kur gali ir vilkai užpulti — prastas malonumas.

Pasilikęs vienas mokykloje, ėmiau patyliukais kukčioti. Ne tiek baisu buvo kelionės ar vilkų, kiek ėmė graudulys: mama tokia gera, įdėjo dešrytę tokią skanią, o aš taip nusikaltau, kad mokytojas neleido man jos suvalgyti...

Taip beliūdìnt man vienam klasėje, visiškai sutemo. Matyt, mokytojas pamiršo, kad palikęs mane po pamokų, o aš jam to priminti nedrįsau. Staiga girdžiu, kad prie mokyklos privažiavo rogės su žvangučiais ant ienų. Pasirodė, kad tai Pageležių pristavo sūnus pas mokytoją į pamokas. Dabar jau buvau tikras, kad mokytojas mane visiškai užmirš. O juk draugauju su pristavo sūnumi, jis galėtų mane parvežti. Tik kur čia be mokytojo leidimo eisi iš klasės?

Pabaigęs pamoką, mokytojas vis tiktai prisiminė mane: įkišo galvą į tamsią klasę ir suriko: „Ubirajsia domoj". Galvotrūkčiais išbėgau iš klasės kaip tik tada, kai pristavo sūnus sėdo į roges. Pamatęs mane, pasiūlė drauge važiuoti. Apsidžiaugiau, bet kalbėti su juo negalėjau: ašaros veržte veržėsi, kad aš nevertas mamytės įdėto skanėsto...

Taip ir parvažiavome į Pageležius. Įėjęs į gryčią, ėmiau balsu verkti: per vėlai sugrįžau, vadinasi, kas nors nutiko, reikia pasiaiškinti. O dar terbelėje nesudorota dešrytė...

Kaip aiškinau savo vėlų sugrįžimą, neprisimenu, bet kad buvau paliktas be pietų, prisipažinau ir tiktai tada šniukšėdamas ėmiau maumoti dešrytę su arbata. Deja, aplaistyta sūriom ašarom, ji jau nebeturėjo savo pirmykščio skonio...

Prie vieškelio iš Veprių į Ukmergę, tuojau už Veprių, stovi mūrinė koplyčia. Tokių koplyčių Lietuvos pakelėse būta gana daug. Skyrėsi jos viena nuo kitos architektūrinėmis formomis ir didumu. Iš mano matytų koplyčių prie Veprių stovinti buvo pati didžiausia. Kas ją pastatė, kokia proga, tuomet nesidomėjau, ir kažin ar kas iš Veprių gyventojų žinojo. Negirdėjau ir kokių nors padavimų apie koplyčią.

Viena težinojau, kad prie vieno koplyčios šono pamatų dažnai iš ryto žmonės randa giliai iškastą duobę. Ir vis lig pamatų apačios neprisikasama. Matyti, vis kas nors sutrukdo baigti darbą. Taip duobė buvo kasama kelerius metus, o gal ir daugiau; sulaukęs dvylikos metų, aš iš tų apylinkių išvažiavau ir niekuomet daugiau nebeparsiradau. Iškastą duobę paskutinį kartą mačiau, būdamas Veprių liaudies mokyklos III skyriaus mokinuku. Tur būt, duobė buvo pati didžiausia ar giliausia, kad jos pažiūrėti bėgo visi įžymesni Veprių gyventojai su uriadniku priešakyje. Nubėgom ir mes, mokinukai. Tuomet ir išgirdau vepriškių spėliojimus, kaip ta duobė atsiradusi. Vieni jų tvirtino, kad kai kurie Veprių gyventojai naktimis slaptai sekę, kas vėl ateis duobės kasti, bet niekuomet nieko nesulaukę. Kiti, giliai įsitikinę, teigė, kad po koplyčios pamatais iš Rusijos bėganti Napoleono armija pakasusi vieno pulko kasą. Aišku, kad jų tarpe atsimenančių 1812 metus nebuvo. Duobės kasėjas ar kasėjai apie tai sužinoję per sapną. „Labai dažnai,— kalbėjo tuomet vienas žymesnis Veprių gyventojas,— pinigai, ypač neužkeikti, prisisapnuoja." Vienas jų po tokio sapno savo sode kasęs duobę ir iškasęs

varinį katiliuką, uždengtą skarda, bet pinigų neradęs. Matyti, jie buvę užkeikti ir nugrimzdę giliau.

Gal vepriškiai pradėtą duobę būtų kasę iki galo, bet uriadnikas neleido, o gal pats uriadnikas ir iškasė tuos pinigus ir niekam apie tai nepranešė? Sako, vienas uriadnikas iš Veprių persikėlęs į tolimą apskritį ir ten pasistatęs namą. „Iš ko jis pasistatė? Nebent tik lobį surado..." — spėliojo žmonės.

MANO TĖVAS — KOLEKCIONIERIUS

Keisto būdo būta mano tėvelio. Mėnesiais kaustydavo kam nors kraitinę skrynią ir užmiršdavo kitus darbus. Bet kaip kaustydavo! Skrynios kampams skardą iškarpo įvairiais dantukais, dantukų pakraščiais iškala išgaubtus taškelius. Skardelę — skylę raktui iškarpo keisto paukščio ar kuria kita forma, užbaigta dviem erelių galvomis. Rankenoms irgi, žiūrėk, suranda savitą pavidalą.

Visi tie geležies ir skardos darbai turėjo prisitaikyti prie skrynios „maliavonės" raštais ir gėlėmis. O „maliavonė" kartais irgi ne bet kokia: gėlės įstatytos į vazonus, apvestos kitos spalvos rėmais. Ir tos gėlės kelių spalvų: vienos spalvos stiebas, kitos — žiedas, dar kitos gėlės — kitų spalvų.

— Negalima, kad apkaustymas neįsijungtų į maliavonę,— sakydavo.

Taisydavo tėvelis nežinia kieno senus šautuvus, pistoletus, kurie, jo nuomone, beveik visi „matė 1863 metus". Darydavo kažkokias nepaprastas, išmoningas spynas.

Už tokius darbus ūdydavo mamytė:

— Geriau ratus, roges kaustytumei... Bent duonos būtų, o dabar...

Bet kai iš kaimo užeidavo skrynios savininkas atsiimti jau apkaustytos ir nuoširdžiai pasidžiaugdavo gražiu darbu, prašvisdavo ir mamytės veidas. Ji matė ir jautė, kad tėvelio esama nepaprasto kalvio, kad žmonės jį už tai gerbia.

— Nagi, Kostantas kelerius metus dirbo prie Jonavos geležinio tilto. Inžinieriai siūlė jam gerą vietą,— sakydavo kartais mamytė.

Ir vis tiktai, Jonavos tilto statybai pasibaigus, tėvelis grįžo į Pageležius, kur laukė jau beveik visam jo gyvenimui sunkus Pageležių pašto kalvio darbas. Skrynių kaustymas, išmoningų spynų dirbimas, šautuvų ir pistoletų taisymas buvo tiktai šviesesnės valandos tame jo darbe.

Sunkiame tėvelio darbe būta ir kitokios prošvaistės — tai kolekcionavimas.

Prie lovos kampe buvo įtaisyta trikampė lentynėlė, o prie balkio prikalta skardinė dėžutė — „skarbonkė". Lentynėlė — tai tėvelio „bibliotekos" antroji dalis. Pirmoji dalis buvo valgomojo stalo stalčiuje, kur kas didesnė už antrąją. Bet apie ją vėliau.

Lentynėlėje tėvelis laikydavo mažesnės vertės knygas: kelias maldaknyges, keletą išėjusių iš apyvartos kalendorių ir dar kažin kokias knygas knygeles. Ant tų knygų, gulsčia sudėtų, stovėjo dvi kartoninės dėžutės nuo gilzių papirosams. Jose ir buvo keistokas tėvelio turtas. Vienoje rasdavo vietos įvairių formų arbatžolių įpokavimo popierėliai, kitoje — popierėliai nuo rūkomojo tabako — machorkės pakelių. Šie savotiški rinkiniai mane labai traukdavo. Popierėliuose nuo arbatžolių pamatysi laivų, kupranugarių vilkstinių, spalvotų

palmių piešinių. Machorkės pakelių popierėliuose — plūgo, kirvio, arklio, žmogaus galvos... Yra į ką pasižiūrėti, kuo pasigėrėti ir pagalvoti apie nežinomus kraštus.

„Skarbonkėje" laikyta įvairios senos monetos ir atliekami juodai dienai variokai, vienas kitas sidabrinis pinigas.

Užėjus tokiai dienai, mamytė sakydavo tėveliui:

— Pakratytumei savo skarbonkę, vis gal ką nors iškratytumei. Ne tiktai silkės, aliejaus neturim, bet ir duonos paskutinės riekės...

Labai nenoriai tėvelis atplėšdavo nuo balkio „skarbonkę" ir krapštydavo iš jos variokus, vieną kitą sidabrinį pinigą, o aš gaudavau pirmą numizmatikos pamoką:

— Čia rusiškas skatikas, o čia penkios kapeikos dar nuo Mikalojaus Pirmojo laikų. Šitas pinigas švedų, matai, va šitoje pusėje trys karūnos. Kieno šita moneta, ir pats nežinau...

Man tiktai blizgėdavo akys, o vėliau ir aš ėmiau rinkti senas monetas, žinoma, tėvelio man dovanojamas.

Bet labiau už senienas tėvelis rinko knygas. Čia jau reikia papasakoti apie „bibliotekos" pirmąją dalį.

Stalas, kurio stalčiuje buvo kraunamos „bibliotekos" knygos, buvo nepaprastas. Visu kuo kitu jis buvo toks, kaip ir visi stalai: keturios kojos, lenta viršuje. Bet ta viršaus lenta ir darė jį nepaprastą. Nudažyta tamsiai raudonais aliejiniais dažais, kraštai apvesti žalia juosta, per vidurį juodais dažais padaryta šaškėms lenta, kampuose — vazonėlių gėlės. Kito panašaus stalo Pageležių kaime nesu matęs.

Nors prie stalo šventadieniais, kai atsilankydavo svečių, buvo ir valgoma, bet stalčiuje veltui ieškotum peilių, šaukštų, šakučių, druskinės... Jame buvo kraunamos tėvelio „bibliotekos" pagrindinės knygos.

Išsitraukdavo stalčius ne taip dažnai, o kartais ir nelengvai. Nelengvai ne dėl to, kad jis būtų buvęs pilnutėlis knygų, bet kad kartais kuri knygų savo apdaru ar viršeliu įsispirdavo į stalo konstrukcijos sujungimus. Tuomet, stalčių atidarant, tėvelis parodydavo daug kantrybės ir knygą atstatydavo į savo vietą. Smarkiai stalčiaus niekuomet netraukdavo: dar nukentės knygos apdaras, viršelis.

„Bibliotekos" atidarymas priklausydavo nuo metų laiko, mamytės ir sesutės nuotaikų. Pats gerasis tam metų laikas — tai gilus ruduo ir ypač žiema. Pastebėjęs, kad mamytė po kelių stiklinių arbatos gerai nusiteikusi, tėvelis kreipiasi į sesutę:

— Tai gal mums ką nors paskaitysi?

Jeigu tam mamytė pritaria, tai atidaromas stalčius, ir tėvelis su nepaprasta pagarba išima iš jo kurią knygą. O jų būta visokių: „Piligrimas iš Dobromilo", „Živatai šventųjų", „Kaip burai kovojo dėl savo laisvės", „Aladino lempa" ir daug kitų.

Kai kurios tų knygų skaitomos ne pirmą kartą.

Pradės sesutė skaityti, ir kambary visiška tyla. Girdėti vien, kaip sieninis laikrodis tiksi, tai katinas murkia, tai kartais lauke rudens vėjas ar pūga staugia.

Skaito tol, kol mamytė pradeda snūduriuoti ir pasako:

— Gana jau skaityti, ir laikas vėlyvas, ir kerosino daug išdeginsit...

Neprisimenu, kad tėvelis kada nors būtų snūduriavęs. Jis virsdavo viena klausa, veidas būdavo nušvitęs. Toksai man labai patikdavo. Ir šiandien vaizduotėje matau jo veidą tokį ramų, gražų...

Kartais ir pats tėvelis sėsdavo prie knygos. Skaitydavo

jis gana sunkiai, užsidėjęs ąkinius. Tiktai didelėmis raidėmis knygas lengviau. Bet ir tada dažnai kartodavo tuos pačius sakinius. Mamytei tas nelabai patikdavo. Kartais ji, žiūrėk, nesusilaiko ir prikiša, kam taip skaitąs. Ir tėvelis ima skaityti pašnibždomis. Mažomis raidėmis knygas skaitydavo beveik slebizuodamas. Čia nieko nepadėdavo nė žemai ant nosies nuleisti akiniai.

Bet užvis įdomiausias tėvelio „bibliotekos" susidarymo kelias.

Ar buvo jis bibliofilas, ar žinių troškimas traukdavo prie knygų? Šiandien, kai tiek metų praslinko, kai laikas daug ką išdildė iš mano atminties, nelengva pasakyti. Manau, įvairiais sumetimais domėjosi knyga. Bet vis tiktai buvo daugiau bibliofilas. Ir gal net aistringas bibliofilas. Nuvykęs įvairiais reikalais į Ukmergę, dažniausia parsivežđavo kokią nors knygą, užmiršęs nupirkti viską, kas reikalinga pragyvenimui. Dėl tokių užsimiršimų kartais turėdavo išklausyti ir mamytės priekaištų:

— Naujos knygos nusipirkti, tur būt, nepamiršai...

Kartais tėvelis užsigindavo, kad jokios naujos knygos nepirkęs. Įdomiu keliu knyga tada patekdavo į „biblioteką"— stalčių. O jos kelionė būdavo tokia: iš Ukmergės vežama paslėpta giliai užanty arba už bato aulo. Kai visi sumiega ar tėvelis tikras, kad niekas nemato, nupirktą knygą ištraukia iš „laikinos slėptuvės" ir padeda į kitą „slėptuvę" — jo varstoto apačioje įtaisytą akliną lentyną. Ši lentyna buvo žinoma ir man.

Kuriuo būdu, tam tikram laikui praėjus, naujoji knyga patekdavo „bibliotekon"— stalčiun, vienas tėvelis žinojo ir kartais matydavau aš. Tik kur ten nuslėpsi. Naują knygą

stalčiuje suranda sesutė ir pasako mamytei, o tada mamytė su tėveliu maždaug taip pasikalba:

— Sakiau, kad knygos nusipirkti tai nepamiršai...

— Knyga seniai jau yra pas mus, tiktai jūs ją pamiršote.

— Galima ir be duonos, ir be druskos gyventi, bet be knygos negyveni, jai visuomet atsiranda pinigų. Kad nors skaityti mokėtumei, o tai tiktai slebizavoji...

— Vaikai paskaitys, malonu bus ir tau pasiklausyti...

Ir vis tiktai tokie dialogai niekuomet neįgaudavo aštresnių formų.

Taip metai iš metų augo tėvelio biblioteka.

Mamytė skaityti nemokėjo. Ji mokėjo giedoti „Karunką", „Graudžius verksmus" ir žinojo daug daug gražių pasakų. Joms išpasakoti jai tikrai būtų reikėję nebent „tūkstančio ir vienos nakties". Už tas pasakas ją labai mylėjo kaimynės; ypač tos, kurios beveik visus žiemos vakarus verpdavo sau ar svetimiems. Sueidavo jos pas mus „pavakarauti"— paverpti, o mamytė sekdavo joms pasaką po pasakos. Kaimynių rateliai kažkaip tyliau sukdavosi, švelniau girgždėdavo, ir taip gera būdavo mūsų gryčioje.

Mamytė sekdavo pasakas, irgi verpdama svetimiems.

Tokiais vakarais mano, vaiko, gyvenimas buvo visa ko pilnas. Vis naujos pasakos — vis nauji pasauliai. Jūros, kalnai, neįžengiami miškai, vilkai, užburtos pilys ir miestai, užkeikti turtai, karaliai, gražios karalaitės, karalaičiai, slibinai... Kiek gražiausių vaizdų, nežinomų kraštų, nuostabių įvykių!

Tokiais vakarais sesutė sunkiai nuvarydavo mane miegoti. Kur miegosi, kai vaizduotėje slenka vis nauji nežinomi padarai. Kartais imdavo baimė, šiurpas... Bet nė mažiausio

noio pabėgti nuo pasakų vaizdų. Prie mamytės kelių priglaudęs galvą, skęsdavau pasakų pasaulyje, ir jis manęs neapleisdavo nė saldžiame sapne. Tuomet sesutė mane miegantį nunešdavo į lovą, ir taip kartais nenurengtas sulaukdavau ryto.

Tai dalelė aplinkos, kurioje bėgo mano vaikystės metai.

Ėmęs bręsti, pradėjau rinkti knygas, rinkti senas monetas, domėtis lietuvių liaudies menu ir visokiais kitais muziejiniais dalykais. Subrendęs, kaip prof. E. Volterio padėjėjas, Kauno miesto muziejuje stojau dirbti muziejinį darbą ir dirbau jį jau be pertraukos trisdešimt metų.

Ne kartą pagalvodavau: ar tik čia nebus lėmęs ir tėvelio būdas?..

Pradedu brėsti

PIRMOSIOS PAŽINTYS SU MUZIEJAIS ■

ienuolikos metų kaimo bernelis patekau į Vilnių. Jau buvau gerokai „mokytas": per dvejus metus išėjęs Veprių liaudies mokyklos pilną trejų metų kursą. Be Ukmergės, mūsų apskrities miesto, buvau matęs pro vagono langą Jonavą. Savaime suprantama, kad Vilnius mane pritrenkė. Ko tik aš ten nemačiau! Kareivių muštras, kariškas orkestras, valandomis stovėjimas prie krautuvės „Liubaja viešč 20 kopejek" lango, o dar kur „Muziej drevnostej" (Senienų muziejus).

Kažin ar Pageležiuose buvau girdėjęs žodį „muziejus", ar žinojau jo prasmę. Tad ir į „Senienų muziejų" patekau ne kaip į muziejų, o kaip į vietą, kur galima praleisti valandą kitą.

Šios „valandos" atsiradimo istorija gana savotiška. Į Vilnių atvažiavau pasiruošti egzaminų į realinę mokyklą. Apsistojau pas dėdę kariškį, gyvenantį prie kareivinių. Dėdė, be vyresnio sūnaus ir dukters, turėjo du jaunesnius sūnus, kurių vienas buvo realinės mokyklos antroje klasėje, ki-

tas — trečioje ar ketvirtoje. Sekmadieniais jie turėdavo eiti į mokinių pamaldas Šv. Kazimiero koplyčioje, prie katedros bažnyčios. Su jais eidavau ir aš. Tačiau, užuot ėję į pamaldas, visi dažniausiai patraukdavome ar į Senienų muziejų, ar į Gedimino (tuomet Pilies) kalną, ar į Bekešo kalną, kuriame kartais „kariaudavome" su tokiais pat, kaip mes, „laisvamaniais".

Nepasakysiu, kad giminaičiai būtų muziejus pažinę geriau už mane. Nieko jie man nepaaiškindavo ir slankiojo muziejaus salėmis ir užkampiais, laukdami, kada bus galima grįžti namo „po pamaldų".

Man buvo į ką muziejuje žiūrėti. „Nusimaniau" apie numizmatiką — ji nemaža man laiko atimdavo. Negalėdavau praeiti pro didelius gaublius ir astronomijos instrumentus. Bet užvis daugiausia patikdavo „didžiųjų žmonių" portretai ir senojo Vilniaus vaizdai. Pastaraisiais dažnai dar gėrėdavaus prie mažo Kinkulkino knygynėlio lango, prieš Šv. Jono bažnyčios varpinę. To mažo knygynėlio mažame lange būdavo išstatoma po dvi tris Vilniaus vaizdų spalvotas litografijas. Bent kiek vėliau iš dėdės pažįstamo, kariškio Venckūno, senienų rinkėjo ir kartais į mane prabylančio „pagoniška" lietuvių kalba, sužinojau, kad, Kinkulkino knygynėlyje rodomos Vilniaus vaizdų spalvotos litografijos iš Vilčinskio leidžiamo „Vilniaus albumo". Per Venckūną susipažinau ir su J. I. Kraševskio „Vilniaus istorija".

Praėjo metai, ir aš — Peterburge. Vilnių dar nesunku aprėpti, bet Peterburgo — nė nemėgink! Pasiilgstu, būdavo, savo Pageležių, nueinu į Varšuvos geležinkelio stotį ir lydžiu akimis Vilniaus link einančius traukinius. Kartą ryžaus išeiti iš stoties ir bėgiais žygiuoti Vilniaus link. Tuomet man, vaikėzui,

niekas nedraudė eiti bėgiais. Ėjau, ėjau, o iš miesto ribų taip ir neišėjau. Reikėjo grįžti atgal, gyventi Peterburgo gyvenimu ir ilgėtis, ilgėtis Pageležių, tėvelio... Greičiausiai ilgesys nuvedė mane ir į Ermitažą. Apsvaigo galva. Bet ne nuo paveikslų, skulptūrų, o... nuo šarvų ir ginklų. Ypač negalėjau atsitraukti nuo šautuvėlio, pagaminto Tulos ginklų fabriko carui Povilui Pirmajam, kada jis buvo mažas. Pavaikščioju po sales — ir vėl prie vitrinos su tuo šautuvėliu. Mane išgelbėjo tik geroji lemtis, kad netapau muziejaus vagim.

Tai ar ne keistos mano pirmosios pažintys su muziejais?

„BALTAJAME NAMELYJE" VARŠUVOJE

Rodos, tai buvo 1907 m. Vienas mano geras bičiulis, pasiturįs žmogus, iš buvusios Vilkovysko aps. (Gardino gub.) važiuodamas į Varšuvą pasižvalgyti, paėmė savo lėšomis ir mane, kad ir aš susipažinčiau su buvusios Lenkijos sostinės prašmatnybėmis.

Vaikščiojom po miestą, parkus. Neaplenkėm ir Menui skatinti draugijos muziejaus. Čia pirmąkart susipažinau su lenkų menu ne iš reprodukcijų, bet iš originalų. Įspūdingiausias kūrinys čia buvo J. Mateikos „Žalgirio mūšis". Tačiau man įdomiausia buvo Alchimavičiaus lietuviška mitologinė tematika.

Vieną dieną išsiruošėm ir į Lazienkas. Apžiūrėję parką, rūmus, prūde pamaitinę senus karpius, patekome į vadinamąjį Baltąjį namelį, kadaise buvusią didžiojo kunigaikščio

Konstantino, Lenkijos valdovo, rezidenciją. Dabar šis namelis buvo lankomas kaip muziejus. Vedžiojo mus po tą muziejų ir aiškino senukas karo invalidas.

Viename kambary stovėjo apvaliu viršum stalas. Jo viršus — sidabrinė graviruota plokštė. Negraviruota ji tiktai per patį vidurį. Mūsų senukas palydovas aiškino:

— Tai stalas, kuris buvo padovanotas karaliui Jonui Sobieskiui už Vienos išvadavimą. Šitame (neužgraviruotame) plotelyje stovėjo sidabrinio viengalvio erelio figūra,— ir rankos mostu parodė, kokio aukščio ta figūra buvusi.

— O kur dabar tas erelis? — paklausė mano bičiulis.

— Matai tamsta, langelis atidarytas, erelis pro jį ir išskrido.

— Kaip tai išskrido?

— Ir sienos turi ausis,— atsakė senelis.

Mano bičiulis klausiamai pažvelgė į senelį, bet kalba nutrūko.

Nežinau, ar suprato bičiulis jo žodžių reikšmę, ar ne. Aš ilgai apie juos galvojau ir tiktai daug vėliau supratau, kad viengalvis erelis — Lenkijos valstybinio herbo simbolis, o tokio carinėje Rusijoje negalima buvo čia laikyti ir tuo žadinti lenkų garbingos praeities prisiminimus.

■ ATSITIKTINUMAS

Vienas mano geras draugas, dailininkas Stanislovas Dombrovskis, beveik peizažistas, gana tolimoje praeityje mėgdavo keliauti po Lietuvą, ieškodamas gražių motyvų savo bū-

simiems peizažams. Tuo metu Lietuvos miesteliuose, be labai nesvetingų traktierių, nieko kito, kur galėtum pavalgyti ir pernakvoti, nebuvo. Svetingiausi žmonės — tai smulkioji šlėkta, dažniausiai gyvenanti iš stambių dvarininkų nuomojamuose palivarkuose. Mano draugas ir nutarė, kad maisto ir nakvynės geriausia ieškoti smulkiosios šlėktos pastogėje.

Nors ta šlėkta beveik niekuo, be savo „unaro", nesiskyrė nuo kaimiečių ir apie meną beveik neturėjo jokio supratimo, bet kai draugas nešinas ant pečių kuprine, o rankoje dėže su dažais ir kitomis tapybos priemonėmis užsukdavo į palivarką ir prisistatydavo dailininku, būdavo mielai priimamas. Čia jį ir pavaišina, ir apnakvydina svečių kambary. O kai kitą dieną imasi tapyti palivarko bei jo aplinkumos peizažą, tai jauni ir seniai neatsistebi jo amatu, ypač panų širdys tirpte tirpsta. Mat, draugas, studijavęs Paryžiuje, keliavęs po Europą, nė nepagražindamas gebėjo ilgai ir įdomiai pasakoti apie kitų kraštų gyvenimą.

Nuoširdus priėmimas dailininkui kartais virsdavo maža šventė. Šeimininkai sukviesdavo kaimyninį šlėktišką jaunimą ir surengdavo pasilinksminimą su šokiais.

Kartą, besukant polką su viena pana, dailininkui kažkas skaudžiai sudavė per ranką. Apsižiūrėjęs nieko arti, be šokančios partnerės, nepastebėjo. Taigi ne iš pavydo kažkas trenkė. Gana greitai dailininkui trenkė antrą kartą. Jis atidžiau pažvelgė į panos aprangą ir pamatė, kad jos palaidinukės skvernai baigiasi dviem ilgais, bemaskatuojančiais galais. Vienas tų galų ir smogdavo per ranką.

— Ką panelė turite sunkaus tame smaigaly? — prasidėjo šokančios poros dialogas.

— Sunkumėlį,— atsakė panelė.

— O kam jis reikalingas?

— Kad palaidinukės galai gražiai nusvirtų.

— Jau porą kartų man smarkiai sudavė per ranką, kas ten per sunkumėlis?

— Vienas iš rusiškų variokų, o kitas, ot šis... tai radau pas tėvelį kažkokį apskritą varinį daiktą ir įsiuvau.

— Ar galima būtų pažiūrėti, kas per daiktas, tas varinis?

— Kad reikia palaidinukės galą išardyti. Nors galiu, tiktai vėliau ir paskui jums parodysiu.

Ir kas gi mano geram draugui buvo parodyta? XVIII a. pradžios Ukmergės kažkokios įstaigos antspaudo štanca su anų laikų valstybiniu ženklu ir aplink jį atitinkamu įrašu.

Šį „sunkumėlį" dailininkui nesunkiai pasisekė iš panelės išprašyti ir atiduoti į Vilniaus Lenkų mokslo draugijos muziejų.

Tokiu būdu visai atsitiktinai buvo išgelbėtas Lietuvos istorijos paminklas.

BANDAU RINKTI GRAVIŪRAS

Įvairių mano pomėgių tarpe bene didžiausias buvo — gėrėtis dailininkų piešiniais ir grafikos darbais. Ypač mane domino graviūros, ar šiokia, ar tokia jų atlikimo technika būtų. Kartais nepaprastą įspūdį darydavo ir litografija, ypač imituojančioji piešinį pieštuku.

Kada šis pomėgis manyje pabudo, šiandien negalėčiau tiksliai pasakyti. Manau, kad nuo 1904 m. rudens, kai pradėjau

lankyti Peterburge Ermitažą ir Rusų muziejų. Ir nuo to laiko su tam tikromis pertraukomis, jis lydi mane iki šiol.

Ermitaže matydavau Toma de Tomono švino, sidabro pieštukais grakščiausia technika atliktus architektūrinius peizažus. Tai buvo neįprasti piešiniai, kartais vietomis švelniai paliesti sangina. Ermitaže daugiausia žiūrėdavau rusų ir kitų kraštų geriausių meistrų graviūras. Jose vaizduojami didikų žymių žmonių oficialūs, paradiniai portretai, miestų, ypač senojo Peterburgo, vaizdai, architektūros paminklai, didingi mūšiai. Mane patraukdavo jų atlikimo technika, tačiau jų turiniui buvau abejingas.

Visai ką kita matydavau Rusų muziejuje. Čia galėjau gėrėtis O. Kiprianskio pieštais portretais, P. Fedotovo buitinėmis scenomis, A. Ivanovo akvarele „Sužadėtinis perka žiedą savo sužadėtinei". Ir vis tiktai labiausiai mane žavėdavo A. Orlovskio lenkų bajorų bei jų tarnų šaržuoti piešiniai „Vėliavininkai Vydžigalos", „Vaivados ant Pizdrų" ir kt. Jie atlikti drąsiais, plačiais anglio štrichais ir kukliai, bet įtikinamai mestomis spalvinėmis dėmėmis. Juose nėra pikto pasityčiojimo iš pavaizduotų asmenų, o vien nuotaikinga pašaipa iš visų jų charakteringų bruožų, pradedant ūsais, įsirėmimu ranka į šoną ir baigiant pretenzingu kostiumu su jo detalėmis.

Įvairias Rusų muziejaus sales lankydavau, įvairių dailininkų kūrinius žiūrėdavau ir vis grįždavau pasižiūrėti tų autorių piešinių.

Metų metais lankydamasis Ermitaže ir Rusų muziejuje, nepajutau, kaip man atsirado nauja kibirkštis, beveik virtusi aistra: pačiam pradėti rinkti graviūras.

Bet kaip ir nuo ko pradėti? Daug metų beveik kasdien

eidavau gerą kvartalą Litejnyj·prospektu. Ilgą laiką prospekte man niekas nekrito į akis. Kartą pamačiau, kad viename name atsidarė Solovjovo antikvariatas su dideliu langu, kuriame išstatyta puikiais raudonos odos apdarais senų knygų ir greta jų puikių senų graviūrų. Tokių pat graviūrų buvau matęs Ermitaže. Nuo tos dienos beveik nepraeidavau pro antikvariatą, nesustojęs ir nepasižiūrėjęs į jo langą, tuo labiau kad tos graviūros lange gana dažnai buvo keičiamos. Matyt, anksčiau išstatytos būdavo parduotos ir jų vieton išstatomos naujos.

Nei antikvariato knygos, nei graviūros neskatino manęs peržengti jo slenkstį. Visa tai man, realinės mokyklos mokiniui, teturinčiam tik kapeikų — daugiausia iki vieno rublio — buvo vien tuščia svajonė. Ir vis dėlto kartą ėmiau ir peržengiau šį man tokį „aukštą" slenkstį. Padrąsino mane ne kas kita, tik lange išstatytas antikvariato parduodamų graviūrų katalogas. Katalogas kainavo, jeigu atmintis neklysta, vieną rublį. Tokį rublį, surinktą iš įvairių sutaupų, turėjau kišenėje, ir katalogas atsidūrė mano rankose. Nepasakysiu, kad šį kartą būčiau pasielgęs lengvabūdiškai: katalogas man buvo pirmas žinių šaltinis, reikalingas rinkėjui. Jis man padėjo perprasti antikvariato turimas graviūras, jų kainas ir jų darbų siužetus. Be to, kataloge radau nemaža portretų tų asmenų, kurių vardai vienokiu ar kitokiu būdu susiję su Lietuva. Taip aš pradėjau domėtis iliustracine lituanistika.

Be visų gerų savybių, katalogas turėjo ir vieną blogą: — graviūrų kainos, kainos! Nuo jų plaukai pasišiaušė. Už kapeikas graviūrų nebuvo: vis rubliai, dešimtys ir net šimtai. Tad mano smalsumas atsitrenkė į sieną.

Sunku buvo atsisakyti noro — pačiam rinkti graviūras. Ir

neatsisakiau. Tame pačiame prospekte buvo kitas, mažas, neištaigingai įrengtas Kločkovo antikvariatas. Jo lange nei puošniais apdarais knygų, nei tvarkos jų išdėliojime. Greta rimtos knygos čia pamatysi, bent man taip atrodė, bevertę brošiūrėlę. Retai aš ir apsistodavau prie to lango. Tačiau kartą pamačiau jame ranka rašytą skelbimą: „Čia prekiaujama graviūromis".

Staigmena, netikėta staigmena! Šio antikvariato slenkstį peržengiau be baimės. Antikvaras parodė man nelabai didelį aplanką su graviūromis ir vienu kitu originaliu piešiniu. Kiekvienoje graviūroje ar piešiny pieštuku užrašytos kainos. Jos, palyginus su Solovjovo katalogo kainomis, buvo neaukštos: dešimtys kapeikų, daugiausia iki kelių rublių. Savaime aišku, kad ir graviūrų išvaizda skirtinga. Pasirausiau aplanke, atminty suskaičiavau kišenėje esančias kapeikas ir... nusipirkau pirmą graviūrą savo „būsimam rinkiniui". Nusipirkau ne tiek dėl graviūros kurių nors savybių, kiek dėl prieinamos kainos ir... kad įgyčiau šiokį tokį antikvaro pasitikėjimą, jog ne veltui rausiuosi jo aplanke.

Ši pirmoji mano nusipirktoji graviūra buvo daryta žymaus lenkų grafiko A. Oleščinskio, ir atlikimo technika priklausė prie klasiškų graviūrų. Ji vaizdavo akademinį nuogo vyro, piūklu piaunančio lentą, modelį. Ne tiek man imponavo jos siužetas ir atlikimo technika, kiek be galo kruopštus, kaligrafiškas, kelių įvairių šriftų, ilgas, pasigiriantis įrašas: „Étude academique dessinée et gravée par Antoine Oleszczynski Polonais Elève de l'Académie Impériale des Bx Arts à St. Petersbourg Membre de l'Académie Impériale et Royal de Florence, et de la Société philotechnique de Paris dédié a M. Nicolas Outkine.

Professeur de l'Académie Impériale des Bx Arts à St. Petersbourg".

Vėliau paaiškėjo, graviūros kaina man buvo prieinama, kad ji buvo „be laukų", paprastai taip vertinamų tikrų graviūrų rinkėjų, to aš tuomet dar nežinojau. Kitaip sakant, sumokėjau ne tiktai už graviūrą, bet ir už pirmą rinkėjo pamoką. Po tos pamokos ši „be laukų" graviūra ir man pasidarė beverte.

Vėliau iš to paties Kločkovo pirkau dar kelias nebrangias graviūras. Netrukus užklupo pasaulinis karas. Atsirado kitų reikalų, kitų interesų. Vėl ėmiau rinkti tiktai 1923 m. studijų tikslais patekęs į Paryžių. Bet ir Paryžiuje, kaip anuomet Peterburge, geruose antikvariatuose graviūros buvo parduodamos tiktai „aukštos kokybės" ir aukštomis kainomis. Taigi jos ir vėl man buvo vien neprieinama svajonė. Bent iš dalies tai svajonei išsipildyti padėjo naujas mano pažįstamas, vėliau tapęs mano nuoširdžiu bičiuliu, lenkų bibliotekos Paryžiuje direktoriaus pavaduotojas St. P. Kočorovskis, didelis bibliofilas ir grafikos meno mėgėjas.

Lenkų bibliotekos Paryžiuje direktorium tuomet buvo Vladislavas Mickevičius, poeto Adomo Mickevičiaus sūnus. Tada jis jau buvo senyvas žmogus, ilgais baltais plaukais, neaukšto ūgio ir malonios veido išraiškos. Į biblioteką ateidavo gana vėlai, atsisėsdavo į platų, gilų, minkštą fotelį ir lyg snausdamas imdavo pasakoti atsiminimus apie savo tėvą ir jo gyvenimo aplinką. Atrodė, kad jis viską tai pasakoja pats sau. O gal buvo susitaręs su St. P. Kočorovskiu, nes šis tuos pasakojimus užrašinėdavo. Tai daryti buvo nesunku, nes, be rankraščių skyriaus vedėjos ir manęs, į biblioteką niekas neateidavo. Aš tyliai nusirašinėdavau man reikalingus rankraš-

čius, ir bibliotekoje viešpatavo absoliuti tyla, kurioje negarsiai skambėjo pasakotojo balsas.

Nors St. P. Kočorovskis mane pristatė Vl. Mickevičiui kaip lietuvį, neseniai atvykusį iš Lietuvos, bet šis neparodė nė mažiausio susidomėjimo Lietuva. Gal dėl to, kad tai buvo 1923—1924 m., kuriais ypač paaštrėjo Lenkijos—Lietuvos ginčas dėl Vilniaus.

Kartą St. P. Kočorovskis, išsikalbėjus apie grafikos meną (Lenkų bibliotekoje buvo nemažas grafikos rinkinys) ir mano nepasiekiamą norą rinkti lituanistinę iliustracinę medžiagą, patarė jos ieškoti Bonaparto gatvės antikvariatuose. Tuomet, o gal dar ir dabar, Bonaparto gatvės vienoje pusėje buvo daug antikvariatų, prekiaujančių vien grafika. Antikvariatai mažučiai, vos su vienu nedideliu langu ir nedidelėmis įeinamomis durimis. Jų prekės — įvairių technikų ir įvairaus didumo estampai — buvo sudėliotos aplankuose, ant pastovo išstatytuose šaligatvy prie antikvariato. Aplankams čia stovėti netrukdė netgi Paryžiaus smulkus pavasario lietus. Juose galėjai raustis, kiek patinka. Radai ką nors tinkamo — paėmei estampą į ranką ir eik į antikvariatą atsilyginti. Grafika aplankuose sudėta be kokios sistemos: greta seno žemėlapio gulėjo gražus litografuotas portretas, greta buitinės scenos — kokio nors miesto vaizdas ir pan.

Viename tokių antikvariatų pamačiau įdomią sceną. Nedidelės patalpos vidury stovi geležinė krosnelė, aplink ją sėdi pagyvenęs antikvariato savininkas, jo žmona ir duktė. Apie juos — krūvos senų knygų ir žurnalų, iš kurių jie plėšo iliustracijų lapus ir deda juos į krūveles, o „ištuštintos" knygos lapais kūrena krosnelę.

Šį darbą jie dirbo labai atsidėję ir, man parodžius pasirinktą grafiką, savininkas galva mostelėjo į stovinčią ant staliuko kartoninę dėžutę, į kurią turiu padėti priklausomus frankus. Taigi nereikėjo nė žodžio. Ir tai ne vien dėl to, kad savininkas, matyt, buvo nekalbus, bet ir dėl to, kad aplankuose sudėtosios grafikos kiekviename lape buvo pieštuku pažymėta jos kaina.

Kainos čia buvo labai prieinamos. Graviūrų tarpe pasitaikydavo labai mažaverčių, bet greta būdavo ir labai retų dalykų. Vieną tokių retenybių — visai nežinomą lenkų ikonografinėje literatūroje Lietuvos didiko Sluškos portretą — pasisekė ir man surasti.

Vėliau, kai arčiau susipažinau su dideliais graviūrų antikvariatais Paryžiuje, paaiškėjo, kad tų antikvariatų agentai beveik kiekvieną dieną lankosi Bonaparto gatvės antikvariatėliuose ir čia „gaudo" retenybes, įtraukia jas į savo kartotekas ir nustato joms kartais labai aukštas kainas.

Tuo tarpu mano rastas unikalus Sluškos portretas — tai ne viskas, ką man pasisekė tuose mažuose antikvariatuose rasti iš lituanistikos. Čia įsigijau XVIII a. lietuvių ir žemaičių tipų ir kostiumų pavyzdžius spalvotuose akvafortuose Debukiuro ir Norbleno piešinių, vieną kitą Vilniaus vaizdą ir kitus.

Iš viso mažuose antikvariatuose mane domino įvairiausių laikų ir autorių prancūzų grafika. Lituanistiką daugiausia sudarė vario raižiniai, iliustracijos L. Chodžkos 3-jų tomų veikalui „La Pologne historique littéraire, monumentale et pittoresque... Paris 1835—1842".

Tuos du grafikos rinkimo laikotarpius — Peterburge ir Paryžiuje — prisiminiau dėl to, kad vienas jų buvo pirmieji

Toute les Portraits de la Cour se vendent Chez Monnart rue St Jacques au Coq avec priv

Joseph Boguslas Sluska.

Castellan de Wilna, General du Grand Duché de Lithuanie Gouverneur de Lanskron, Punie, Pienany, Terzyska Volof &c.

žingsniai, o antras — vaisingiausias senąja iliustracine lituanistika. Tiesą pasakius, tie du laikotarpiai ir buvo svarbiausi. Vėliau ėmiau rinkti lietuvių dailininkų grafikos darbus ir Lietuvoje buvusių bibliotekų ekslibrisus.

RENKU EKSLIBRISUS ■

Mano vaikystėje, kaip ir dabar, daug kas mano amžininkų rinko pašto ženklus. Nežinau kodėl, bet aš šiuo pamėgimu, kai kam virtusiu aistra, neužsikrėčiau. Neužsikrėčiau nei tuomet, nei vėliau, kai mačiau pašto ženklus renkant suaugusius, rimtus žmones. Man visuomet atrodė, kad jie pašto ženklus renka vien materialiniais sumetimais. Tuo būdu jie „deda savo pinigus į banką, įsigyja akcijų, kurios gali atnešti didelių nuošimčių".

Gal ir klydau, taip galvodamas, bet kitokios prasmės tokių rinkinių sudarymui neskirdavau.

Visai kas kita rinkti ekslibrisus. Anksčiau ir dabar juos dažnai daro žymiausieji dailininkai-grafikai. Koks įvairumas jų siužetų, atlikimo technikų! Yra ko pažiūrėti, kuo pasidžiaugti. Iš siužetų dažnai sužinome ekslibriso savininko profesiją, jo tam tikros rūšies knygų pamėgimą.

Taip yra su naujais ekslibrisais, o dar įdomiau vartyti senuosius. Pastarųjų siužetikoje didesnio įvairumo neužtiksi: dominuoja heraldiniai, gana mažai alegorinių; jų technika beveik vienoda — vario raižinių. Vienok kiek daug jie pasako: tai apie buvimą kadaise knygų rinkinio, apie kurį jokie rašytiniai dokumentai neužsimena; tai apie asmenį — kny-

gų mėgėją, apie kurį nė vienas biografų nepamini; tai apie knygos imigraciją. Žodžiu, jie priverčia rinkėją pagalvoti, pasirausti įvairioje literatūroje ir tuo, savaime aišku, praplėsti savo žinias. Galima ir ne vieną „atradimą" padaryti. Tokią laimę ir aš turėjau. Specialioje literatūroje buvo žinomas ekslibrisas su Oginskių herbu ir įrašu „Ex Bibliotheca Illustrissimi Ducis in Kozielsk Oginski, Castellani Trocensis". Nebuvo žinomas nei to ekslibriso — vario raižinio — autorius, nei jo padirbimo laikas.

Į mano ekslibrisų rinkinėlį šis vario raižiniukas pateko neapkarpytais laukais ir apatiniame lauke buvo autoriaus įrašas: „Jędrzejevski fec. (it) Varsaviae 1747 A". Tokiu būdu literatūra apie ekslibrisų autorius praturtėjo dar vienu anksčiau nežinomu autoriumi.

Kas šiandien žino, kad Vilniaus universiteto bibliotekai 1919 m., tarybiniais laikais, buvo skirta būti „Lietuvos Centrine Knygų Saugykla"? Tuometinis tos bibliotekos direktorius prof. E. Volteris buvo užsakęs spaustuvėje iš šriftų surinktą ekslibrisą su tekstu: «Центральное /книгохранилище Литвы /Отд..... /Форма..... Nr.....» Nežinau, ar buvo įklijuotas čia ekslibrisas bent į vieną knygą, bet pagaminta jų buvo nemažai.

Arba štai: XVIII a. antroje pusėje Vilniuje darbavosi raižytojas Pranas Vaclovas Balčevičius. Jis buvo žinomas kaip kelių šventųjų paveikslėlių ir dviejų ekslibrisų su jo pavardės įrašais autorius. Be tų dviejų ekslibrisų, man pasisekė Lietuvos dvarų bibliotekose surasti dar septynis jo darbo ekslibrisus, kuriais buvo praturtintas jo raižybinis palikimas.

Rusiškų ekslibrisų rinkėjai žinojo vos du egzempliorius heraldinio raižinėlio su grafo Laval (gyvenusio 1761—1846 m.

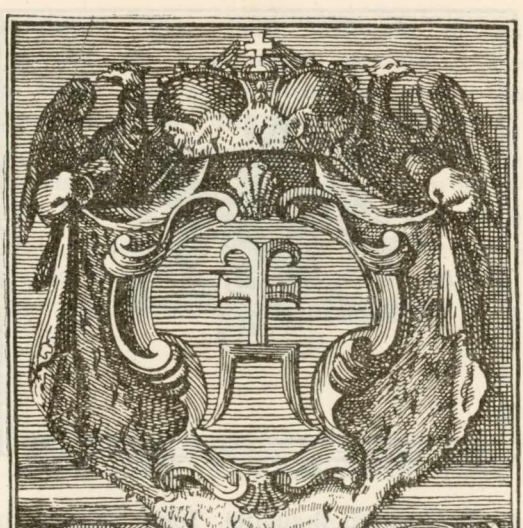

Ex Bibliotheca Illustrissimi Ducis in Ko
zielsk OGINSKI, Castellani Trocensis.

Jędrzejowski fec. Varsaviæ 1747. A°

Peterburge) herbu ir nežinojo, laikyti jį ekslibrisu ar herbu, skirtu spausdinti popieriuje laiškams. Oginskių Plungės bibliotekoje užtikau kelias knygas su priklijuotais tais raižinėliais. Iš to paaiškėjo, kad tai buvo raižinėlis, skirtas ekslibrisui, bet ne popieriui laiškams. Apie tai pranešiau Leningra-

do ekslibrisistų draugijai. Tokiu būdu užsimezgė mano ryšiai su tos draugijos nariais ir keliais ekslibrisų rinkėjais Maskvoje.

Remiantis mano knygele („Ex-librisai Lietuvoje/XVI—XX šimtmečiai, Kaunas 1926"), Leningrado ekslibrisistų draugijoje buvo padaryti du pranešimai: 1926.VIII.1 d. prof. V. K. Lukomskio „Senas lietuviškas knygų ženklas" ir tų pačių metų ir to paties mėnesio 15 d. V. S. Savonko „Šių dienų lietuviškos knygos ženklas". Tos mano knygelės proga 1927 m. lenkų žurnale „Silva Rerum" buvo išspausdinti net du straipsneliai — M. Brauštеino ir P. Ettingerio.

Žinios apie Lietuvos ekslibrisus rusų, lenkų literatūroje paskatino ir kitus lietuvius pradėti juos rinkti. Atsirado keli rinkėjai. Tiktai sudarinėti rinkinius jiems buvo žymiai sun-

kiau, negu rinkti pašto ženklus. Tiesa, ekslibrisų rinkėjai irgi keičiasi ekslibrisais. Bet tiktai naujais ekslibrisais. Beveik nesikeičiama ekslibrisais, kurių kartais yra išlikę vos po kelis egzempliorius, o neretai rinkėjai turi ir unikumų.

Šiaip ar taip, renkant ekslibrisus, užsimezga kultūrinis bendradarbiavimas, atsiskleidžia istorijos lapai įvairių asmenų, buvusių privačių bibliotekų, praturtėja žinios apie dailininkų-grafikų kūrybą, jų palikimą šioje srityje. Ne be reikalo ekslibrisus renka ne vien pavieniai asmenys, bet ir didžiausios pasaulio bibliotekos, muziejai, leidžiami specialūs leidiniai ir žurnalai.

MANO PIRMAS UŽDARBIS IŠ MENO ■

Besimokydamas Peterburge ir dirbdamas ten statybos kontorose braižytoju, kartkarčiais dar užsidirbdavau privačiomis pamokomis.

Dar buvau šelpiamas savo dviejų brolių, ir dėl to dailininkas Vilius Jomantas laikė mane „turtuoliu". Jį gi, rodos, šelpė „Žiburėlis" ar Lietuvių Dailės draugija, o juodą valandą brolis, dirbęs tuomet žinomo gamtininko Tado Ivanausko įsteigtoje Peterburgo gamtos priemonių mokykloms dirbtuvėje „Žootom".

Kartą V. Jomantas užėjo pas mane pasiskolinti rublio, kurio ir aš pats tuo metu neturėjau, tad jam patariau:

— Žinai, „Draugija" neturi grafiškai atlikto viršelio. Kurį laiką viršeliui žurnalas naudojo architekto-skulptoriaus

Antano Vivulskio piešinį, bet dabar ir jo atsisakė. Suprojektuok jam viršelį, pasiųsk į redakciją ir paprašyk atsilyginti...

V. Jomantas paklausė mano patarimo: padarė viršelį ir pasiuntė. Deja, užuot sulaukęs honoraro, gavo atgal viršelį ir dar atviruką su A. Dambrausko-Jakšto paaiškinimu: „... Viršelis netinka, nes jis primena Varšuvos firmos Fridrich Puls muilo įpakavimo piešinį..."

— Na,— sakau V. Jomantui,— pabandysiu ir aš laimę — padarysiu viršelį, ir pasižiūrėsim, kuo tas baigsis.

Padariau ir pasiunčiau į „Draugijos" redakciją su laiškeliu, kuriame paprašiau už darbą dešimt rublių. A. Dambrausko-Jakšto atsakymas man buvo džiugesnis. Jo turinys buvo maždaug toks: „Iš kur jūs ten (Peterburge) ištraukėt, kad „Draugijai" reikalingas viršelis? Mūsų žurnalas yra tiek rimtas, kad jam nereikalingas joks ypatingas viršelis. Kadangi jūsų — atseit, mano — viršelis daug kam patiko, tai redakcija gali už jį pasiūlyti penkis rublius..."

Žinoma, su redakcijos pasiūlymu sutikau ir, kai gavau pirmą honorarą už grafikos darbą, tą vakarą su V. Jomantu Čerepenikovo rūselyje valgėm dešreles su kopūstais, o pas Filipovą dar ir saldžių pyragaičių.

Po nesėkmės su viršeliu „Draugijai" V. Jomantas grafikos darbų — vinječių, užsklandų — pasiūlė Peterburge leidžiamam žurnalui „Lukomorje", kur jie mielai buvo priimti ir nuo to laiko pasirodydavo ne viename žurnalo numerių. Nors honorarą žurnalas mokėjo nedidelį, bet, aišku, tai buvo V. Jomanto gyvenime ne vien materialinis, o ir moralinis laimikis.

IŠGELBĖTAS PACIENĖS PORTRETAS

1910 m. rudenį ir žiemą teko praleisti Jiezno (Alytaus aps.) klebonijoje. Jieznas praeityje buvo Lietuvos magnatų Pacų vyriausioji rezidencija. Deja, iš tos rezidencijos, be bažnyčios, kelių apirusių mūrinių dvaro administracijos ir ūkio pastatų, didelės mūrinės karčiamos miestelyje, vadinamos „murovanka",— nieko neišliko.

Susidomėjau bažnyčios ir joje esamo meno turto istorija. Pirmiausia nustebau, bažnyčioje ar zakristijoje neradęs fundatorių portretų. Jiezno bažnyčios zakristijonu buvo nuo seniai čia dirbantis keisto būdo dzūkas. Kas, jei ne senas zakristijonas, geriausiai pažįsta bažnyčios turtą? Ėmiau jo teirautis fundatorių portretų. Klausinėju ir šiaip, ir kitaip — zakristijonas vis atsako, kad nėra matęs jokių portretų. Paprašiau nuvesti mane į bažnyčios pastogę, tą beveik kiekvienos bažnyčios „nereikalingų daiktų" sandėlį. Zakristijonas ėmė mane atkalbinėti: tenai, girdi, ir nepatogu užeiti, ir labai dulkina, „ponaitis bereikalingai išsipeckios". Pagaliau prisipažino, kad pastogėje voliojasi kažkokie du „abrozdai", bet taip sutrūniję, kad ir atnešti jų negalima... Kai zakristijonas vis tiktai neįtikino manęs, kad eiti į pastogę neverta, radau tenai du senus portretus: kunigaikščio Kristupo Zigmunto Paco ir grafienės Klaros-Izabelės-Eugenijos Ženevjevos de Mailli Laskaris, Paco žmonos. Tiesa, abudu portretai buvo tokie, kad tikrai „neverta į juos ir pažvelgti": ne tiktai be rėmų, bet ir be porėmių, apdulkėję ir net aptrūniję. Paco portreto nepasisekė bent kiek aptvarkyti, bet Pacienės portretui pavyko suteikti gana padorią išvaizdą. Klebonas sutiko užsakyti jam naujus porėmius ir rėmus, o aš, kiek įmanydamas,

nuvaliau nuo jo dulkes. Kai pagaliau portretas visai padoriai atrodė, klebonas pakabino jį zakristijoje.

Nors portretuose neradau jokių įrašų, bet iš rūbų spėjau, kad jie yra XVII—XVIII amžiaus. Neapsirikau: kai 1920 m. pirmąkart susidūriau kaip Valstybinės Archeologinės komisijos narys su Pažaislio bažnyčios gelbėjimo akcija, teko gelbėti nuo sunykimo ir buvusius vienuolyno steigėjų — Paco ir Pacienės portretus. Juos atrestauravus, pasirodė, kad portretai yra labai gero tapytojo darbo ir tų pačių Pacų, kurių portretus 1910 m. radau Jiezno bažnyčios pastogėje. Tiktai Jiezne buvo kopijos, o čia — originalai.

Nors ne vienu laiku ir įvairiose vietose, bet tų pačių asmenų portretams pasisekė „grąžinti gyvybę". Nežinau, ar Jiezno bažnyčios zakristijoje ir dabar kaba Pacienės portretas, bet iš Pažaislio du portretai iki šiol saugomi Kauno Valstybiniame M. K. Čiurlionio vardo dailės muziejuje.

Jeigu iš Pažaislio vienuolyno Pacų portretai būtų dingę, tai portretas Jiezne būtų vienintelis Pacienės ikonografinis paminklas. Ir ne vien ikonografinis, bet ir buitinis: Pacienė pavaizduota su anų laikų kostiumu, su to meto moters buities bei mados aksesuarais. O tai labai vertinga medžiaga, sakysim, kad ir teatrui, statančiam iš anų laikų teatro veikalą.

■ SENAME SEKRETERE PASIRAUSUS

Kelis kartus teko lankytis Ustronės dvare, Nemaniūnų par., Alytaus aps. To dvaro savininku tuomet buvo Z. Moravskis, žinomo memuaristo dr. Stanislovo Moravskio pali-

kuonis. Dr. Stanislovas Moravskis, sugrįžęs iš Rusijos, kaip sakoma, užsidarė Ustronės dvare ir čia rašė savo atsiminimus ir kitus raštus. Kas buvo dr. St. Moravskis, galima sužinoti iš jo raštų, tad aš prie jo asmenybės neapsistosiu. Mane jis domino kaip žymių dailininkų Aleksandro Orlovskio ir Juozo Oleškevičiaus nuoširdus draugas. Tad tikėjausi iš Z. Moravskio gauti dr. St. Moravskio nespausdintos medžiagos, laiškų. Deja, tokios medžiagos Z. Moravskis jau nebeturėjo: visi daktaro rankraščiai buvo perduoti Lenkų Mokslo Akademijai Krokuvoje, Juozo Oleškevičiaus darbo daktaro portretas deponuotas Lenkų mokslo draugijoje Vilniuje, Aleksandro Orlovskio piešinių albumai deponuoti Senienų apsaugos draugijoje Varšuvoje. Vis tiktai Z. Moravskis leido man pasirausti buvusiame daktaro sekretere, kuriame dar buvo šiokių tokių likučių jo rankraščių. Tų likučių tarpe nebuvo jau nieko bent kiek vertingesnio. Bet jų tarpe užmiršti gulėjo du „Šeimyninio gyvenimo scenų" siluetai. Sprendžiant iš vaizduojamų asmenų kostiumų, šukuosenos, manierų, aplinkumos pavaizdavimo, tie siluetai buvo daryti XVIII a. gale. Ir ne siluetisto-mėgėjo, bet gero menininko. Paklaustas apie tuos siluetus, Z. Moravskis nieko konkretaus nepasakė. Jo nuomone, tai buvę Moravskių šeimos protėviai. Jokių užrašų siluetuose nerasta. Iš viso ko atrodė, kad Z. Moravskiui jie buvo beverčiai, tad ėmiau prašyti, kad jis juos padovanotų ar šiaip kokiu būdu perleistų Čiurlionio galerijai. Žadėjo pagalvoti, bet, mano nuomone, greičiau apie kokį Lenkijos muziejų, tik ne Lietuvos. Gana greit po to Z. Moravskis mirė, o kas ištiko anuos siluetus,— nežinia.

Tokiu būdu dingo dar vienas buvusio Lietuvoje meno kultūros paminklas. Ne vien meno, bet buitinis, ikonografi-

nis. Dr. St. Moravskio biografijos autoriui siluetai būtų puiki iliustracinė medžiaga.

Panašių paminklų, ypač iš XVIII a. ir XIX a. pirmosios pusės, Lietuvoje buvo ir daugiau. Kur jie šiandien? Lietuvos muziejuose veltui jų ieškotumei.

Darausi muziejininku

SUPRATO...

uziejinio darbo karjerą pradėjau mūsų amžiaus dvidešimtais metais, Kauno miesto muziejuje. Su Kaunu šis muziejus turėjo tiek bendro, kad buvo miesto skirtoje patalpoje, miestas mokėdavo muziejaus direktoriui ir sargui atlyginimą ir duodavo šiek tiek pinigo eksponatams įsigyti. Tai buvo kraštotyros muziejus. Jo pagrindinius eksponatus sudarė: Tado Daugirdo, buvusio to muziejaus direktoriaus, archeologiniai rinkiniai, jo surinkti etnografiniai bei liaudies meno objektai, įvairių asmenų sudovanotos (vertingesnės ir be jokios vertės) senos monetos, vienas kitas prašmatnesnis geležies dirbinys (milžiniška kabanti spyna, nuo milžino iki liliputo sraigtų kompozicija) buvusio Kaune Šmito fabriko. Tai būtų ir viskas, kuo galėjo gėrėtis muziejaus lankytojas, jeigu ne Astravos dvaro (prie Biržų) grafo Tiškevičiaus nedidelis, bet vertingas paveikslų rinkinys. Grafo rinkinys buvo deponuotas apsaugai nuo nelaimių per 1914—1918 m. pasaulinį karą. Rinkinys iš

tikrųjų buvo slepiamas muziejaus rūsy, bet per vieną potvynį, kai ir į šiaip drėgną rūsį ėmė skverbtis vanduo, jis iš rūsio buvo išneštas ir eksponuotas pravėdinti.

Eksponuotų paveikslų tarpe buvo olandų dailininko Cuyp Albert žanrinė scena, pavadinta „Medžiotojas ir mergelė".

Muziejaus sargu buvo jau nebegyvenąs senukas Višinskis. Jo uždavinys buvo ne vien gelbėti muziejaus patalpas nuo dulkių, bet ir daryti muziejaus lankytojų registraciją. Registracija buvo daroma specialiu prietaisu dešimtaine sistema. Prietaisas, greičiausiai Tado Daugirdo išrastas, buvo toks: lentelėje pridaryta skylučių šachmatine tvarka ir prie jų įrašyti skaitmenys, jeigu neklystu — iki šimto. Į tas skylutes buvo Višinskio įstatomi trijų rūšių — trijų spalvų galvutėmis kuoleliai. Kokia spalva kokiai lankytojų rūšiai buvo skirta, šiandien nesugebu pasakyti, bet jais buvo registruojami eiliniai lankytojai, moksleiviai ir dar kažkokia lankytojų rūšis. Dienos gale, kai muziejus uždaromas, iš kuolelių padėties lentelėje buvo užrašomas jau popieriuje dienos lankytojų skaičius.

Be savo pagrindinių uždavinių, Višinskis mėgdavo lankytojams ekspoziciją aiškinti, kaip šiandien pasakytume, būti ekskursijų vadovu. Jo paaiškinimai būdavo labai primityvūs, bet kai kuriais atvejais ir savotiški.

Tokiame muziejuje, tokioje aplinkoje aš ir pradėjau savo muziejinio darbo karjerą. Darbas man labai patiko, ir į muziejų ateidavau ne vien kiekvieną šiokiadienį, bet kartais ir šventadieniais.

Vieną gražų šventadienio rytą atėjau į muziejų padirbėti. Darbo kambarys nuo ekspozicijos vienos patalpos buvo atskirtas plona lentų siena. Toje patalpoje buvo eksponuotas

grafo paveikslų rinkinys. Girdžiu, Višinskis aiškina. Iš jo pasakojimo supratau, kad kalbama apie „Medžiotojas ir mergelė" paveikslo turinį.

— Matot, ot, buvo gražus rytas, toksai kaip šiandien. Medžiotojas grįžta iš medžioklės, sutiko mergaitę, ot, dabar ir prasideda figli-migli. Supratot?

— Aa...

Tačiau aš vis tiek negalėjau suvokti, ką reiškė tas „Aa..." — nusistebėjimą ar mergelės pasigailėjimą. Dėl to išėjau pažiūrėti, kam tie „figli-migli" buvo aiškinami. Pasirodė, dviem kaimo moterėlėms ir jų amžiaus vyrui.

Ir šiandien nežinau, ką reiškia tasai — „Aa..."

NAUJAS EKSPOZICIJOS METODAS

Man pradedant muziejinį darbą, Kauno miesto muziejaus direktoriumi buvo prof. E. Volteris. Profesorius buvo jau gerokai senstelėjęs, bet dar domėjosi archeologijos, kalbotyros, muziejininkystės ir kitais klausimais ir skaitė tais klausimais naujausią literatūrą.

Man atrodė, kad visa tai profesorius daro „probėgom". Jam būdavo sunku kuriuo nors iš tų klausimų išvystyti mintis iki galo. Kalbės, kalbės ir... užsikerta. Jautė profesorius šią senatvės ydą, susinervindavo ir pereidavo į kitą kalbos temą ar ilgą laiką tylėdavo. Tai būdavo nemaloni tyla.

Bene viename žurnale jis buvo skaitęs straipsnį apie muziejinės ekspozicijos metodą. Taip manau, nes vieną rytą, atėjęs į muziejų, profesorius kaip iš pištalieto iššovė:

— Keisime ekspoziciją! .

— Kaip, dėl ko? — paklausiau.

— Reikia atnaujinti muziejų, kad lankytojas viską naujai pamatytų.

— Tam neturime eksponatų. Fonde vien šiek tiek archeologinių radinių, senų monetų ir pašto ženklai.

— Tą pačią ekspoziciją pakeisim.

— Bet kaip?

— Archeologinius rinkinius pernešim į paveikslų kambarį, etnografiją į archeologijos, o paveikslus į etnografijos Be to, ir vitrinose eksponatus sukeisim.

Šis profesoriaus projektas manęs neįtikino, bet muziejaus „atnaujinimui" turėjau pritarti. Pritarti pritariau, o įgyvendinimą vilkinau. Kelis kartus profesorius klausė, kodėl ekspozicija nepakeičiama, bet po kiek laiko, matyt, šį savo projektą užmiršo ir nei sau, nei man dėl jo galvos nekvaršino. Taip ir pasiliko ta pati ekspozicija po senovei.

„GUNDYMAS"

Viena Radvilaičių padovanojo Lietuvos Valstybės archeologijos komisijai 13 lenkiškų juostų kolekciją. Komisija, neturėdama savo patalpos, šią kolekciją deponavo Kauno miesto muziejuje ir vėliau Čiurlionio galerijoje.

Kadangi lenkiškų juostų fabriką Radvilai XVIII a. buvo įsteigę Slucke, tai Lietuvoje tos lenkiškos juostos dažniausiai vadintos „Slucko juostomis". Radvilaitės padovanotos juostos buvo austos ne vien Slucke, bet ir Lenkijos audyklose.

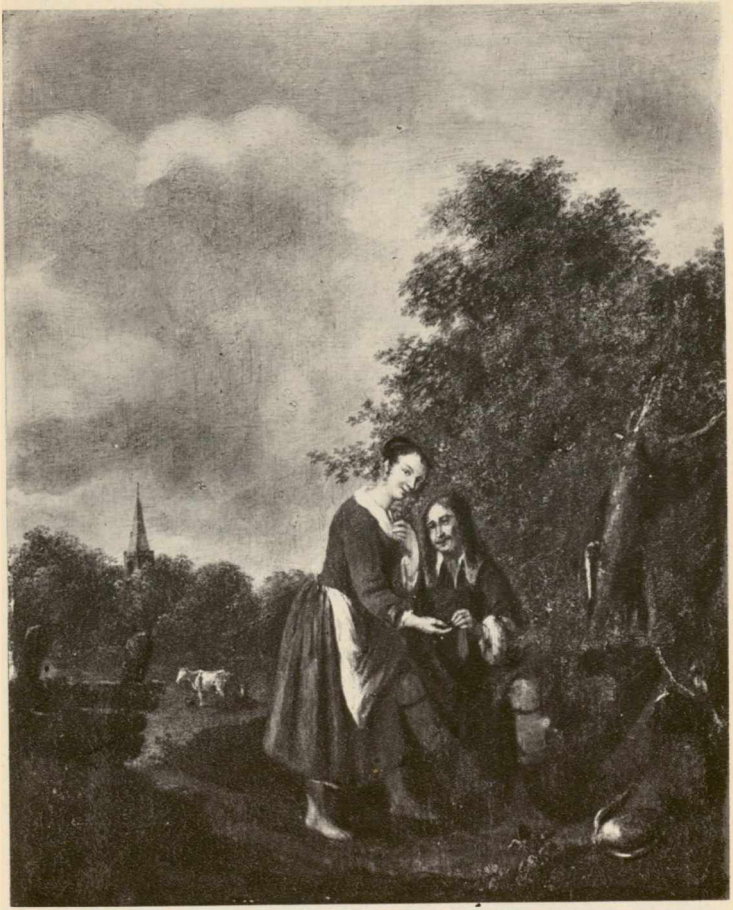

Viena juosta austa Kobylkose. Pastarosios audyklos juostų yra, palyginti, nedaug išlikę, ypač tokių, apie kurias rinkėjai sako: „gerai išsilaikę". Tarp Radvilaitės padovanotų juostų Kobylkų audyklos juosta kaip tiktai buvo puikiausiai išsilaikiusi. Į ją ir įsižiūrėjo vienas muziejų lankytojas ir aistringas senienų rinkėjas, dvarininkas Janušauskas iš Panevėžio apskrities. Ne tik įsižiūrėjo, bet ir panoro gauti ją į savo rinkinį. Bet kaip „gauti"? Kaip gauti Komisijai padovanotą juostą, dabar jau muziejinį eksponatą?

Tuo metu Čiurlionio galerijos direktoriumi buvo šio rašinio autorius. Janušauskas nusistatė „veikti" direktorių. Per Kauno miesto muziejaus bendradarbį Š. susipažino su direktorium ir ėmė kalbinti Kobylkų audyklos juostą perleisti jam. Nors direktorius iš karto atsakė, jog apie perleidimą negali būti nė kalbos, Janušauskas nesiliovė atakuoti. Štai kartą direktorius ir gauna Kauno geležinkelio stoties pakvietimą atsiimti bagažu jam atsiųstą siuntinį iš Panevėžio. Kas ir kokį siuntinį iš Panevėžio galėtų siųsti jo vardu? Nei Panevėžy, nei apie Panevėžį nėra jokio pažįstamo. Vis tiktai siuntinį reikėjo atsiimti. Atsiėmė ir jame rado — du zuikius... Aišku, kad tai įkyraus Janušausko „dovana", ir aišku, kuriuo tikslu. Po kurio laiko Janušauskas vėl aplankė direktorių, ir vėl ta pati kalba. Šį kartą Janušauskas siūlė Kobylkų audyklos juostą keisti į XVIII a. spintelinį laikrodį, darytą Plungėje.

Norėdamas padaryti galą visokioms kalboms, direktorius pasiūlė Janušauskui paduoti Archeologijos komisijai pareiškimą, nors žinojo, kad keisti juostą į kitą objektą niekas nekeis.

Janušauskas pareiškimo Komisijai neįteikė. Po kurio laiko atvyko su nauju pasiūlymu: jam rūpimą juostą iškeisti

į jo turimą lenkų juostą. Atšivežė ir tą juostą. Tai tikrai lenkiškoji juosta, bet ji austa ne auksu ir sidabru, kaip kitos juostos, o šilku ir, be to, prancūzų audyklos. Apie kokį nors jos išsilaikymą negalima buvo kalbėti: ji buvo sudaryta ir susiūta iš kelių juostų atskirų dalių.

Ir šį kartą Janušauskas nerašė pareiškimo Komisijai, tik paprašė direktorių šiuo reikalu su ja pakalbėti. Juostą paliko.

Direktorius nė nemanė kalbėti su Komisija, o Janušauskas daugiau nebeapsilankė ir gana greit mirė.

Kadangi direktorius nežinojo Janušausko adreso, o iš jo šeimos narių niekas nesikreipė į muziejų paliktos juostos atsiimti, tai ji taip ir pasiliko muziejuje.

Daug vėliau sužinota, kad Janušauskas buvo ne tiek aistringas senienų rinkėjas sau, kiek joms „evakuoti" iš Lietuvos. Tuomet išaiškėjo ir tas didelis jo noras išgauti Kobylkose austą lenkišką juostą.

KAIP DINGO „RAFAELIO" KŪRINYS

Tadas Daugirdas, direktoriaudamas Kauno miesto muziejuje, šalia savo tiesioginių pareigų dirbdavo įvairiausią kultūros darbą: rašė straipsnius archeologijos, etnografijos klausimais ir, būdamas dailininkas, imdavosi senų paveikslų restauravimo.

Kauno ir apylinkių visuomenei jis buvo gerai žinomas, turėjo autoritetą ir pasitikėjimą.

Jo padėjėju muziejiniame darbe dirbo kažkoks Š., dabita ir apsukrus jaunuolis. Vardo jo neprisimenu ir nežinau, kada

ir kur jis dingo iš Kauno horizonto. Jį globojo „lenkų frakcija" Kauno miesto savivaldybėje. Kiek jis buvo naudingas muziejui ir T. Daugirdui,— sunku pasakyti. Sau, žinoma, tikrai buvo naudingas, nes žinojo T. Daugirdo būdo savybes, jo darbus. Tad po T. Daugirdo mirties lengva ranka pasisavino T. Daugirdo Lietuvos miestų herbų piešinius ir, bent kiek juos modifikavęs, išleido atviručių forma savo vardu. Atrodo, kad Š. būta ir... dailininko. Nors jo dailės darbų man neteko matyti.

Po Daugirdo mirties, muziejuje ėmus direktoriauti prof. E. Volteriui, tarp muziejinio turto buvo rastas kažkokio šventojo paveikslas, tapytas medžio lentoje. Paveikslo lakas, kaip ir dažnai senuose paveiksluose, buvo smarkiai pajuodijęs, ir šventojo veidas vos įmatomas. Paveikslas neįregistruotas jokioje muziejaus byloje ir, Š. pareiškimu, atneštas nežinomo jam asmens pas T. Daugirdą restauruoti. Beje, be minėtos paveikslo savybės, lenta, kurioje jis padarytas, išilgai buvo skilusi, ir gabalas tapybos buvo ištrupėjęs; toje vietoje, matyt, Daugirdo buvo padėtas naujas gruntas.

Kiek tuomet nusimaniau apie senąją tapybą, paveikslas buvo „gero teptuko", o Š. pareiškimu — neva sekant Daugirdo žodžiais — Rafaelio. Kad jis būtų buvęs Rafaelio darytas — sunku tikėti, bet kad tai gero dailininko darbas, ir mažai patyrusia akimi galėjai spėti.

Ilgą laiką paveikslas stovėjo muziejaus darbo kambary, bet vieną gražią dieną kažkur dingo. Paklaustas Š. atsakė, kad paveikslas nebuvęs muziejaus nuosavybė, atėjęs jo savininkas ir atsiėmęs. Prof. E. Volteris nesugebėjo susiorientuoti teisiniu paveikslo klausimu, ir jis taip „beteisiškai" nežinia kur atsidūrė.

Tokiais keliais ne vienas meno ir kultūros paminklas iškeliavo iš Lietuvos dažniausiai į Lenkijos padangę. Kartais, kaip nevertas būti mužikų tarpe, keliaudavo — į bajorų tarpą; o kartais, kaip lenkiško šlėktiškumo bei patriotizmo liudininkas, surasdavo prieglobstį Varšuvos ar Krokuvos muziejuose.

VARŽYTYNĖSE

Varžytynės, kuriose būtų parduodamas meno bei kultūros turtas, Kaune buvo retenybė,— aš jas žinau tiktai vienas. Tai buvo varžytynės parduoti tokiam turtui, priklausančiam Astravos dvaro buv. savininkui grafui Alfredui Tiškevičiui. Buvusio pas grafą meno bei kultūros turto dalis nuo karo audrų buvo paslėpta Kauno miesto muziejuje. Po karo grafui Lietuvon nesugrįžus, apie šį turtą kažkaip sužinojo jo buvusieji kreditoriai ir per teismą pareiškė į jį savo pretenzijas. Dalį to turto — paveikslus — vyriausybė įgijo Čiurlionio galerijai tiesiog iš grafo įgaliotinio; kita dalis pateko į varžytynes.

Susidomėjimas varžytynėmis buvo gana didelis. Aš jomis domėjausi, norėdamas dar kai ką įgyti Čiurlionio galerijai. Varžytynėse gana greit pastebėjau keistą reiškinį: geresni daiktai nefigūruoja, jie sustatyti palangėse ir pridengti užuolaidomis. Supratau, kad kažkokie „mėgėjai" juos bus „nupirkę iš anksto" ir tiktai laukia varžytynių galo. Vėliau tatai ir pasitvirtino.

Man ilgai žiūrinėjant XVII a. Augsburgo darbo sidabrinę

taurę ir dvi porines kinų vazas, priėjo prie manęs jaunas teisininkas Z. ir sako:

— Matau, kad tamsta domiesi vazomis. Jeigu tamsta norite jas nupirkti, tai nedarykite to. Matote, aš pradedu karjerą ir vieną tų vazų noriu padovanoti teisingumo ministeriui p. Šilingui, o kitą poniai prezidentienei Smetonienei. Jei gu tamstai patiks kuris nors kitas daiktas, prašau pasakyti, ir aš padarysiu, kad jis pradine kaina atitektų tamstai. Pradinės kainos yra labai menkos...

Mano atsakymas teisininkui buvo trumpas:

— Aš jokios tamstos malonės nereikalingas, atėjau į viešas varžytynes ir nupirksiu bei derėsiuos dėl tų daiktų, kurie reikalingi ne man, bet muziejui.

Vazos buvo įkainotos po 10 lt. Toksai įkainojimas buvo padarytas ar visiško nenusimanėlio, ar tyčia, kad „norį darytı karjerą" galėtų ją daryti labai pigia kaina.

Vos baigiau kalbėtis su norinčiu karjerą daryti teisininku, priėjo prie manęs miesto savivaldybės policijos aukštesnis valdininkas ir sako:

— Matau, tamstai patinka anas sidabrinis „kruziukas". Šį „kruziuką" aš noriu įsigyti, tamsta pasirink ką nors kitą...

(„Kruziuku" šis ponas vadino aną XVII a. Augsburgo darbo taurę.)

Kai priėjo eilė kiniškoms vazoms, į jas ėmė smarkiai reflektuoti vienas Kauno miesto savivaldybės tarnautojas. Vazų kaina smarkiai kilo. Kai priėjo 300 lt. už abi, mano konkurentas sustojo kainą kėlęs, ir aš jas nupirkau Čiurlionio galerijai.

Sidabrinė taurė „dingo" nuo stalo be varžytynių. Kai dėl kitų daiktų varžytynės ėmė eiti neleistinu būdu, pasikviečiau

liudininkus dailininką Justiną Vienožinskį ir Povilą Čiurlionį ir užprotestavome. Deja, antstolis į mūsų protestą nekreipė dėmesio, tad teko skųstis Apygardos teismo pirmininkui. Šis pastarasis varžytynes tuojau sustabdė, antstolis buvo pašalintas iš tarnybos ir tokiu būdu tolimesnės to turto dalybos buvo užkirstos, tačiau tai, kas jau buvo išsidalyta tarp „karjerą darančių" ar „mėgėjų" vertingus daiktus įsigyti už grašius, varžyboms išstatyto turto savininkui nesugrįžo. Ir iš viso šis turtas man nežinomu būdu ir keliais buvo išparceliuotas be pėdsakų. Kas ir pas ką iš to turto atsidūrė, galėtų pasakyti nebent tiktai anais laikais galią turėjusieji.

„VYSKUPO GIEDRAIČIO DOVANA"

Vieną pavasario rytą į Čiurlionio galeriją atėjo žmogelis, turįs kažkokį plokščią daiktą maiše, ir panoro matyti galerijos direktorių. Prisistačiau, ir tuojau tarp mudviejų užsimezgė maždaug toks dialogas:

— Turiu muziejui labai vertingą daiktą ir noriu jį parduoti.

— Prašau parodyti.

— Bet ar pirksite? Įspėju, daiktas yra labai brangus: Odesos muziejus siūlė man už jį 800 aukso rublių.

Sumečiau, kad 800 aukso rb tuo metu litais sudaro ne mažesnę kaip 4000 litų sumą; eksponatams įsigyti galerijai paskirta gana kukli suma, tad atsakiau žmogeliui, jog tokio brangaus eksponato, deja, muziejus nepajėgs įsigyti. Čia pat paklausiau, dėl ko gi šis daiktas yra toks brangus.

— Matai tamsta, tai yra abrozdas, kuriuo mano prabobutę vyskupas Giedraitis laimino į šliūbą.

— Tai tasai „abrozdas" brangus tamstai kaip šeimyninė relikvija, bet kodėl už jį tiek daug siūlė Odesos muziejus?

— Ir visgi aš jo muziejui nepardaviau, norėjau tiktai kainą sužinoti, o abrozdą, iš Lietuvos išvežtą, parsigabenau atgal tėvynėn. Dabar man labai reikalingi pinigai, tad paveikslą parduosiu Lietuvos muziejui. Tai kiek tamsta už jį duotumei?

— Jau sakiau, kad tokių brangių eksponatų įsigyti muziejus negali, nes neturi lėšų; antra vertus, tamsta dar neparodei to „abrozdo".

— Kad, matai, jis yra užsiūtas maiše. Jeigu nepirksite, tai kam man ardyti maišą?

— Tamsta nori, kad derėtumėmės kaip dėl katės maiše. Taip niekas neperka, reikalinga gi pirkėjui parduodamą daiktą pamatyti. Maišą galėsime užsiūti.

Žmogelis pagalvojo, atardė maišą ir išėmė religinio turinio „Jėzaus širdies paveikslą" — litografiją, priklijuotą ant nemažo formato medžio lentos. Lenta aplink paveikslą buvo inkrustuota raštais iš kviečių šiaudelių ir tuo pat būdu po paveikslu buvo padarytas įrašas „Cor Iesu".

— Dėl ko gi tamsta manai, kad tas paveikslas tikrai yra labai brangus?

— Už jį man tiek siūlė Odesos muziejus ir jis turi du šimtus su viršum metų.

— Tiek metų tai neturi: paveikslas yra litografuotas, o litografijos technika ėmė plisti tiktai XIX a. antrame dešimtmety...

— Tai kiek tamsta duodi už jį?

— Mūsų muziejui tas paveikslas neįdomus, nebent jo įrėminimas. Kiek už jį galiu pasiūlyti, bijau ir pasakyti tamstai.

— Na, visgi — kiek?

— Ne daugiau kaip 60 litų.

Žmogelio veidas plykstelėjo dideliu pykčiu, griebė jis paveikslą, įkišo į maišą, neleidęs mums jo užsiūti, ir galvotrukčia, neatsisveikinęs, išsinėšdino iš galerijos.

Geram pusvalandžiui praslinkus, iš Kauno miesto muziejaus paskambino telefonu tuometinis jo direktorius prof. E. Volteris, klausdamas, ar galerijoje buvo žmogus su paveikslu ir kiek už tą paveikslą galima duoti. Pasakiau profesoriui savo nuomonę apie paveikslą ir priminiau, kad aš siūliau už jį ne daugiau kaip 60 litų.

Tų pačių metų rudenį iš Kauno miesto muziejaus man vėl paskambino telefonu ir paklausė, ar pirkčiau aną paveikslą ir kiek už jį duočiau. Atsakiau, kad duočiau už jį tiktai tiek, kiek anuomet esu pasiūlęs. Netrukus žmogelis atnešė paveikslą ir sutiko su 60 litų. Paaiškėjo, kad pavasarį Kauno miesto muziejuje žmogelis savo pykčio jau neberodė, bet paprašė paveikslą palaikyti muziejuje, o jis apsigalvosiąs...

Paveikslas tapo Čiurlionio galerijos nuosavybė.

DU „BOROVIKOVSKIO DARBO" PORTRETAI

Kartą į Čiurlionio galeriją S. atnešė du portretus ir sako man:

— Atnešiau parduoti du šedevrus — du Borovikovskio dar-

GOD

bo portretus. Girdėjau, kad tamsta bet kokių paveikslų į galeriją neperki. Tačiau už šedevrus reikės brangiai mokėti.

— Jeigu tie portretai yra Borovikovskio darbo šedevrai, tai, deja, galerija jų negalės įsigyti, nes neturi tiek lėšų. O kam gi tamsta šedevrus parduodi?

Vyniodamas iš audeklo ir popieriaus portretus, S. porino:

— Parduodu, nes man reikalingi pinigai. Šedevrams vieta muziejuje, o ne mano prastame bute. Dėl kainos susitarsime...

Gerai įsižiūrėjęs į tariamus Borovikovskio darbo portretus-šedevrus ir pamatęs, kad tai yra eilinio dailininko darbo nežinomų moters ir vyriškio portretai, sakau S.:

— Tie portretai ne tiktai ne Borovikovskio darbo, bet jie niekuomet ir nekabojo greta Borovikovskio darbų. Be to, kaip tamsta pats sakai, vaizduoja nežinomus asmenis, yra nežinomo dailininko, menkos meninės vertės, todėl galerija visiškai nesiinteresuoja jais.

— Na, portretai vis tiktai neblogi... Kiek tamsta už juos gali pasiūlyti?

— Ničnieko!

— Tai gal nors rėmus pirksi? Gal bent kiek už stiklą sumokėtumei? Nors ir portretai, mano manymu, visai neblogi...

— Rėmų neperkame, tuo labiau stiklo.

— Tai kaipgi čia išeina? — dejavo S.— O man sakė, kad jie tikrai Borovikovskio darbo...

Kai S. pagaliau įtikėjo, kad jo turimi du portretai nėra šedevrai, ne Borovikovskio darbo, paprašė leisti juos kuriam laikui palikti galerijoje. Dabar neturįs kur jų dėti, o, progai pasitaikius, atsiimsiąs.

Paliko. Jau apie aštuoniolika metų tie du portretai laukia savininko. O jis vis nesirodo, nors yra gyvas, sveikas. Užmiršo savo šedevrus. Matyt, pripažino muziejui įsisenėjimo teisę.

GRAFO DOVANA

Neprisimenu, iš ko 1924 m. Čiurlionio galerijoje sužinota, kad iš Rokiškio dvaro savininko grafo Pšezdzieckio būtų galima įsigyti Römerio darbo A. Strazdo portretą. Galerija parašė grafui raštą. Gautas atsakymas, kad grafas šį paveikslą dovanojąs galerijai ir prašąs ką nors atsiųsti jo atsiimti. Švietimo ministerija dovaną atsiimti įgaliojo mane kaip galerijos direktorių.

Nuvykus į Rokiškio dvarą, kažkoks dvaro pareigūnas priėmė mane gonkose, paėmė įgaliojimą ir nunešė grafui. Aš pasilikau laukti gonkose, kur net nebuvo kame atsisėsti. Po kiek laiko pareigūnas, sugrįžęs iš grafo, paklausė, ar paveikslą aš pats atsiimsiu, ar turiu kitą žmogų jam paimti. Atsakiau jam, kad žmogaus neturiu. Pareigūnas vėl paliko mane laukti ir sugrįžo su paveikslu. Paveikslas pasirodė nemažas — 1,90×1,10 m, be rėmų, vien ištemptas ant porėmių. Neturėjau nieko, kuo būčiau galėjęs paveikslą pridengti, kaip nors perrišti, kad būtų už ko jį pasiimti nešant. Šituo nusiskundžiau pareigūnui. Jis patraukė pečiais ir atidarė duris. Vadinasi — nešdinkis. Išsinešdinau ir, kaip įmanydamas, tempiau paveikslą kone per visą miestelį iki viešbučio. Ne vienas praeivis stabteldavo pasižiūrėti reto reginio.

Pasijutau grafo įžeistas. Gal ne tiek kaip žmogus, bet kaip valdžios atstovas. Įžeidimas man pačiam nebuvo skaudus, nes tempiau dar vieną eksponatą galerijai. Galvojau apie tokio elgesio priežastį. Sukaliojosi mintis:

— Kaip grafas pardavinės meno kūrinį — garbė neleidžia. Visai kas kita pardavinėti Paryžiaus aukcione ar kur kitur. Tad „prievartinė dovana".

Tuo grafas, žinoma, tik parodė, kad jam yra svetimi Lietuvos reikalai, kad jam ne prie širdies visa ta mužikiškoji Lietuva, kurios darbo žmonių prakaitu grafo tėvai, protėviai ir kiti jo kastos atstovai krovė turtus, statė rūmus, lėbavo ir... sudarinėjo meno galerijas.

Viešbutyje paveikslą turėjau nuimti nuo porėmių, suvynioti į tūtą ir tiktai taip vežti į Kauną. Ištempto ant porėmių būčiau negalėjęs nei su savimi į vagoną paimti, nei atiduoti neįpokavęs į bagažą. Mano laimei, grafas susiprato paveikslą padovanoti be rėmų. Tačiau abejoju, ar paveikslas ir pas grafą kabojo be rėmų.

Kokia „dovana", toks ir jos „įteikimo" būdas.

„VALIUTINIS DAILININKAS"

Kartą kažkas pasibeldė į mano kabineto duris Čiurlionio galerijos laikinuose rūmuose.

— Prašau!

Įėjo ne vietinis žmogus.

— Galima su jumis kalbėti rusiškai?

— Prašau.

— Pasakykite man, kuris jūsų dailininkų yra valiutinis?

Klausimo prasmę supratau, bet paklausiau, ką reiškia „valiutinis"?

— Supranti tamsta, jeigu aš šiandien už jo paveikslą sumokėjau tam tikrą sumą, tai ir ryt, ir poryt jo kaina bus ta pati, o gal net didesnė. Mano draugas veda, ir aš turiu jam nupirkti valiutinę dovaną. Nutariau dovanoti paveikslą, bet, žinoma, valiutinio dailininko.

— Valiutinių dailininkų pas mus nėra,— atsakiau piliečiui.

— Tai kaip bus, kokią dovaną aš jam turėčiau įteikti?

— Nupirk tamsta jam tikros valiutos — svarų ar auksinių rublių.

Į mano patarimą pilietis nieko neatsakė, atsisveikino ir išėjo.

Galvojau: „Valiutinis dailininkas"... vadinasi, susidūriau su žmogumi, kuris ar žino, ar tiktai girdėjęs, kad Europoje (tik ne Lietuvoje) esama meno antikvarinės rinkos ir kad žymesnių dailininkų, ypač jiems mirus, kūrinių kainos labai pakyla. Pavyzdžiui, parodoje nupirkai dailininko X paveikslą už 100 frankų, kuriam laikui praėjus, ypač dailininkui mirus, aukcione už šį paveikslą jau mokama 1000 ir daugiau frankų. Europoje su meno kūrinių kainomis būna dar keistesnių dalykų, paremtų ne meno, kaip tokio, vertybe, bet biznierių machinacijomis. Štai kodėl mano lankytojas ir susimanė savo draugui vestuvių proga įteikti „valiutinio dailininko" kūrinį.

Čiurlionio galerijos liaudies meno skyriuje buvo eksponuota klūpančio Šv. Pranciškaus mediné figūra. Figūra iš grupinio siužeto „Šv. Pranciškaus stigmatizacija".

Šventasis išdrožtas beveik natūralaus žmogaus dídumo Veidas natūralistiškai traktuotas ne vien skulptūrinėmis formomis, bet ir polichromija. Nors figūra stovėjo apytamsiame kampe, bet, pažvelgus į šventojo veidą, darėsi nejauku. Jos įjungimo į ekspoziciją vienintelė priežastis buvo nepritykimas muziejiniame darbe; neatėjo į galvą, kad jai ekspozicijoje ne vieta, kad ji gali labai neigiamai veikti kai kuriuos lankytojus. Ir paveikė. Kartą muziejaus darbuotojai išgirdo liaudies meno skyriuje moters riksmą. Įbėgę į skyrių, pamatė prie Šv. Pranciškaus figūros stovinčią ir drebančią moterį. Pasirodo, moteris netyčia pažvelgė į figūrą, ir figūros natūralizmas taip ją sukrėtė — ji ėmė drebėti ir rėkti...

Prisimíniau faktą iš ekspozicijos Ermitaže (Leningrade). Vienoje salėje buvo eksponuojama caro Petro I natūralistiškai padaryta figūra. Veidas iš vaško, figūra aprengta caro dėvėtais rūbais, sėdinti kėdėje. Grindyse įtaisytas slaptas mygtukas, kurį iš netyčių primynus, figūra ima keltis. Kartą tą mygtuką primynė néščia moteris. Ji taip išsigando beatsistojančios figūros, kad čia pat pagimdė. Nuo to laiko slaptas mygtukas buvo panaikintas.

Laimė, kad Čiurlionio galerijos liaudies meno skyriaus lankytoja buvo sveika. Kitaip galerija būtų turėjusi didelį nemalonumą. Po to įvykio, aišku, šventojo natūralistinė figūra buvo išimta iš ekspozicijos ir niekuomet į ją nebepateko.

NELAIMĖ BE BARNIŲ

Čiurlionio galerijos laikinųjų rūmų foje ant pastovo, pridengto stikliniu gaubtuvu, stovėjo graži aštuonsienė kinietiška vaza. Mėgdavau laikas nuo laiko nuodugniai apžiūrėti, pakontroliuoti išstatytus eksponatus. Žiūriu, vazos paviršiuje matomi kažkokie plyšeliai. Įsižiūrėjau atidžiau: visas vazos paviršius suaižytas tokiais plyšeliais.

Galerijos šveicoriumi-kurjeriu ir salių prižiūrėtoju buvo ramaus būdo, labai pareigingas žmogus Navickas. Paklausiau jį, kas atsitiko. Pabalo, ėmė virpėti lūpos, ir nieko jis man pasakyti negalėjo. Susinervino — vadinasi, kaltas. Klausiu sekretorių V. Kuprevičių, kas ištiko vazą.

— Nelaimė, katastrofa: vaza nukrito ir sudužo į smulkius gabalėlius. Bendromis jėgomis gabalėlius surinkome ir suklijavome taip, kad, atrode, jog niekas tos nelaimės nepastebės.

— Manote. Kuomet ir kaip tas atsitiko?

— Kai buvote atostogose. Manėm, kad niekuomet nepastebėsite... Reikėjo gaubtuvo stiklus pavalyti.

Prisiminiau panašią katastrofą Rusų muziejuje Leningrade: M. Vrubelio „Demono" skulptūrinė galva buvo numesta nuo pastovo ir sudužo į smulkius gabalėlius. Bet muziejaus darbuotojai surankiojo gabalėlius, suklijavo, ir šiandien nedaug kas žino, kad „Demonas" išgyveno baisią katastrofą ir jos pasekmės vykusiai užgydytos. Gal ne taip vykusiai, bet vis tiktai ir mūsų kinietiška vaza pagydyta ir tokia eksponuojama Kauno Valstybiniame M. K. Čiurlionio vardo dailės muziejuje. Ir mažai kas pastebi jos žaizdas, žino apie jos nelaimę...

Katastrofa praėjo, žaizdos užgydytos; Navickas visuomet buvo pareigingas, nelaimė įvyko be piktos jo valios,— tad negalėjau jo barti. Ir ką barimas padėtų? Neabejoju, kad šią nelaimę Navickas baimingai ir sunkiai išgyveno. Rusų muziejuje Leningrade M. Vrubelio „*Demono*" skeveldras rankiojo ir klijavo specialistai; vazą — paprastas kurjeris šveicorius, padedant sekretoriui V. Kuprevičiui. Kiek jiems teko jaudintis, įdėti kruopščiausio darbo. Tikrai, kaip po to barsies?

NEPASISEKĘS BIZNIS ■

Kaune, Laisvės alėjoje, toks Vaitkevičius ilgus metus turėjo komiso krautuvę. Į komisą jis priiminėjo įvairiausius daiktus, bet dominavo bižuterijos smulkmenos ir namų apyvokos dalykai. Retkarčiais pasitaikydavo ir antikvarinių dalykėlių. Šių pastarųjų žinovų ir rinkėjų Kaune beveik nebuvo, tad Vaitkevičius šioje srity nesivaržė nebūtus daiktus porinti.

Kartą tas krautuvininkas mane su žmona per Juozą Tallat-Kelpšą pakvietė pas save pietų. Pakvietimas mane nustebino, nebuvau su Vaitkevičių šeima tiek pažįstamas, kad jie mane kviestų pietų. Paklausiau J. Tallat-Kelpšą, ką tatai reiškia; šis atsakė, kad Vaitkevičius turįs kažkokį reikalą ir kad, be manęs, būsiąs dar dailininkas V. Jomantas.

Paskirtą dieną krautuvės savininkas iškėlė tikrai puikius pietus. Kai po pietų pereita prie kavos su likeriais, parodė

dvi Bartaločio „graviūras" iš serijos „Keturi metų laikai". Rodydamas klausia mane:

— Prašau pasakyti, ar tai yra originalai, ar kopijos?

Nedvejodamas atsakiau: nei originalai, nei kopijos, bet mechaniškos reprodukcijos, kurių Paryžiuje pilna „papeterijos" krautuvėlėse ir kurios tenai kainuoja vienus niekus.

Į mūsų kalbą įsiterpė dail. V. Jomantas:

— O man atrodo — originalai, tu, Pauliau, tiktai gerai įsižiūrėk.

Įsižiūrėti nebuvo ko, ir ėmiau jiems aiškinti, dėl ko tos „graviūros" nėra nei originalai, nei kopijos, bet tiktai pigios reprodukcijos. Tuomet Vaitkevičius ėmė prašyti, kad aš su juo kurią nors dieną nueičiau į teismą, kur yra dvi panašios graviūros, ir pasakyčiau — ar jos originalios, ar kopijos. Sutikau tatai padaryti: negi veltui valgiau tokius puikius pietus. Sutartą dieną užėjome į teismą, ir teisėjas parodė dvi Bartaločio graviūras iš serijos „Keturi metų laikai". Tai buvo sekančios dvi reprodukcijos iš tos serijos, iš kurios dvi pirmąsias buvau matęs pas vaišingą krautuvininką.

Išėjus iš teisėjo, Vaitkevičius klausia:

— Nejaugi ir tos graviūros kopijos?!

Atsakiau, kad tai yra tokios pat reprodukcijos, kaip ir anos, kurias mačiau aną dieną pas jį. Ir čia pradėjo aiškėti, kam mano nuomonė buvo reikalinga. Vaitkevičius labai nedrąsiai, aplinkiniais keliais, ėmė prašyti, kad aš teisme paliudyčiau, jog tos „graviūros" yra originalios. Išgirdęs griežtą atsisakymą, dar bandė mane įtikinėti, kad aš esąs vienintelis Kaune specialistas, niekas mano parodymo negalėsią užginčyti... o, be to, ir dail. V. Jomantas manąs, kad tos „graviūros" esančios originalios...

*

Kuriam laikui praslinkus, kartą, progai pasitaikius, pasiklausiau J. Tallat-Kelpšą apie tą istoriją. Sužinojau štai ką: krautuvininkas anas dvi graviūras, buvusias teisme, pardavė Platelių grafui Šuazeliui kaip originalus. Pardavė ne pats, bet per tarpininką, kurį dar pamokė: „Jei grafas paklaus, kas jas parduoda, atsakyk, kad vienas dvarininkas, kuris nenori, kad būtų žinoma jo pavardė..." Tarpininkas, matyt, pardavė ne už menką sumą. Bet — nelaimė — grafas, sugrįžęs į Platelius, savo ūkvedžiui pasigyrė, kad Kaune pasisekę nupirkti dvi retas graviūras; šis, pažiūrėjęs į jas, atsakė, kad už tokius pinigus galėjęs nupirkti tikrai ką nors vertingo, nes graviūros yra netikros. Grafas grįžta Kaunan, atranda graviūras pardavusį žydelį ir reikalauja pasakyti, koks dvarininkas davė jam tas graviūras parduoti. Tas nubėgo tartis į komiso krautuvę. Vaitkevičius įsakė tarpininkui jo neišduoti. Bet kai grafas įbaugino pirklį, šis išdėjo visą teisybę. Grafui pareikalavus graviūras atsiimti ir grąžinti pinigus, krautuvininkas atsisakė tatai padaryti. Pirkėjui neliko nieko kito, kaip iškelti bylą teisme. Mano matytos teisme graviūros buvo tos pačios, kurių autentiškumą aš buvau spiriamas paliudyti...

*

Vėliau sužinojau, kad komiso krautuvės savininkas su grafu susitaikė. Kaip susitaikė,— nesidomėjau, bet veikiausiai krautuvininkas atsiėmė tariamas graviūras, grąžino pinigus, atsiprašė.

Kaipgi tos „graviūros" buvo atsiradusios pas Vaitkevičių? Pasirodo, negaudamas daiktų komisan, jis siuntinėjo savo

žmoną Paryžiun, kad ši tenai sendaikčių rinkoje supirkinėtų visokius niekus ir Lietuvos „nuvorišams" pardavinėtų kaip pirmos rūšies antikus. Gal būt, ne vienas tokių „antikų" ir pateko tiems, kurių skoniui, nusimanymui jie buvo taikomi.

Komiso krautuvės savininkas nusivylė manim ir daugiau pietų nebekvietė. Ilgai nebeužsukau ir aš į jo krautuvę.

„BELINIO ORIGINALAS"

Komiso krautuvėje Kaune retkarčiais pasitaikydavo ir vienas kitas senesnis paveikslas. Kartą man bežiūrinėjant krautuvės vitriną, išėjo iš krautuvės savininkas ir paprašė užeiti į vidų, nes norįs su manim pasitarti dėl vieno paveikslo. Parodė nedidelę, pailgo formato „Klasiškos architektūros perspektyvą". Paveikslas gero meistro ir darė labai malonų įspūdį.

— Kaip tamsta manai, kokio dailininko darbo? — patenkintas šypsodamasis, klausia savininkas.

— Į šį klausimą atsakyti ne taip lengva. Reikia paveikslą gerai pastudijuoti, bent jau palyginti su tokio žanro paveikslų reprodukcijomis.

— O aš tamstai galiu pasakyti: Belinio!

— Iš kur toks drąsus tvirtinimas?

— Paveikslą matė dailininkai Petras Kalpokas ir Vladas Didžiokas ir abu pripažino, kad tai Belinio darbo.

— Aš nedrįsčiau taip greit ir kategoriškai tvirtinti. Tamsta paveikslą parduodi?

— Parduodu, bet kas gi Kaune jį pirks? Tai labai brangus paveikslas. Šiandien paštu jį siunčiu į Olandiją, kur už jį galima gauti tikras pinigas.

Pagailo man, kad bent kiek geresni daiktai vis iškeliauja iš Lietuvos svetur. Bet ką gi padarysi: kultūros paminklų apsaugos įstatymo nėra, muziejai naujiems daiktams įsigyti lėšų gauna mažai, privačių rinkėjų neturime.

*

Po ano pasikalbėjimo praslinkus geram pusmečiui, kartą užsukau į komiso krautuvę. Tuo metu aną paveikslą savininkas rodė generolui S. Žukauskui ir kažką patylomis kalbėjo. Kai generolas iš krautuvės išėjo, sakau:

— Tai ką, tamstos Belinis sugrįžo iš Olandijos?

— O iš kur tamsta žinai, kad aš šį paveikslą turėjau ir jis buvo Olandijoje?

— Tai tamsta neatsimeni, kad klausei mano nuomonės apie jo autorių?

— Argi?.. Taip, paveikslas buvo pasiųstas į Olandiją, bet ir tenai dabar krizė ir niekas gerų daiktų neperka. Gal tamsta jį nupirktumei į muziejų, tiktai generolas brangiai už jį nori.

Ar komiso krautuvės savininkas, tą paveikslą parduodant, buvo tiktai tarpininkas, ar paveikslas priklausė generolui — kas juos ten žino. Paaiškėjo tiktai viena: paveikslas nebuvo Belinio originalas ir Olandijoje pirkėjo nesurado.

To paveikslo tolimesnis likimas man nežinomas.

„KAULBACHAS" ATVIRLAIŠKYJE

Dailininkas Kajetonas Sklėrius 1921—22 m. kurį laiką gyveno Maskvoje. Čia jis susipažino su įvairaus plauko senienų rinkėjais. Tuo metu tie senienų rinkėjai ne tiek senienas rinko, kiek jomis prekiavo; ypač su iš užsienio atvykstančiais asmenimis. Vienas tokių senienų rinkėjų-prekiautojų pasiūlė dailininkui įsigyti Kaulbacho originalą. Kainą paprašė labai prieinamą, tad dailininkas jį įsigijo ir, kaip vėliau sužinojau, džiaugėsi, kad ir jis yra „vieno Kaulbacho" savininkas. Kartą pasigyrė ir man tuo savo Kaulbachu ir parodė. Man iš karto krito į akis paveikslėlio įtartinos savybės. Savo abejones paveikslėlio autentiškumu ėmiau dėstyti, bet dailininkas su mano išvedžiojimais nenorėjo sutikti. Ilgainiui, nežinau kodėl, ir jis ėmėsi studijuoti savo Kaulbacho autentiškumą ir pagalbon pasikvietė mane. Šį kartą aš labai greitai įsitikinau ne be pagrindo abejojęs. Paveikslėlis buvo „tapytas" ąžuolo lentelėje, tad paprašiau leidimo nežymioje vietoje lentelę padrožti peiliuku. Iš karto dailininkas nenorėjo leisti daryti tokio baisaus eksperimento, bet pagaliau sutiko. Keli aštraus peiliuko įdrožimai atidengė visą paslaptį: paveikslėlio būta plonai padengtos aliejiniais dažais fotonuotraukos, priklijuotos ant ąžuolinės lentelės ir labai vykusiai užmaskuotos.

Savaime aišku, kad tas „Kaulbachas" dail. K. Sklėriui nebeteko viso savo patrauklumo.

NETIKĖTAI SURASTAS UNIKUMAS ■

1926 m. Valstybinė archeologijos komisija perdavė Čiurlionio galerijai Plungės kunigaikščių Oginskių meno bei kultūros rinkinių likučius. Sakau — likučius, nes beveik visi rinkiniai Pirmojo pasaulinio karo metu buvo išgrobstyti. Kieno, kaip — istorija neparašyta ir vargu ar kada nors, bent apytiksliai, bus parašyta. Likučiai buvo paslėpti ant senos medinės Plungės bažnyčios „viškų", virš zakristijos. Čia buvo prikrauta paveikslų, skulptūros, baldų, šiaipjau įvairių buities daiktų. Pasirodė, kad toji kukli, netinkama vieta šiam turtui buvo saugiausia. Iš čia Čiurlionio galerija ir turėjo juos pasiimti. Aš ir tuometinis galerijos sekretorius V. Kuprevičius nuvykome į Plungę tatai atlikti. Perimamus daiktus radome baisioje būklėje: viskas buvo pridengta storiausio dulkių sluoksnio. Daugiau kaip savaitę triūsėme, kol tuos daiktus paruošėme transportui. Darbas nešvarus, šaltyje, su nuolatinėmis slogomis, bet drauge ir malonus, kai atrasdavome vis vertingesnių daiktų.

Kai nuo „viškų" visi daiktai buvo nukelti ir pergabenti pokuoti į vieną klebonijos kambarį, dar kartą ėmiau tikrinti visus „viškų" pakampius, kad ko nors nepaliktume. Prie vieno kampo gulėjo keturios „plytos". Mums betriūsiant, jos netrukdė, tad nekreipėm į jas dėmesio. Dabar, paskutinį kartą reviduojant patalpą, pajudinau koja ir vieną tų „plytų". Ji labai lengvai nučiaužė grindimis. Ėmiau kelti. Pasirodo — knyga. Antroji, trečioji „plyta"— tas pat. Visos keturios „plytos" virto vienodo formato knygomis rudo zomšo apdarais. Tai buvo keturi tomai kunigaikščio Oginskio atsiminimų. Bet kokie tomai! Gražiame popieriuje išspausdinti, įrišant

pridėta kita tiek švaraus popieriaus ir beveik visas jis prirašytas smulkia, gražia rašysena. Tai buvo atsiminimų autoriaus užrašai, kaip paaiškėjo iš įklijuoto pirmo tomo viršelyje paaiškinimo, būtent atsiminimų papildymai tais faktais ir dokumentais, kurių autorius nenorėjo skelbti viešumon. Taigi rastoji knyga — atsiminimų egzempliorius — buvo unikumas. Ją perdavėme Kauno universiteto bibliotekos rankraščių skyriui.

ANGLĖS NUOMONĖ

Kartą Čiurlionio galerijoje apsilankė kažkokia anglė. Apsilankė su savo sekretoriumi, taigi, matyt, buvo ne bet kokia persona. Buvau įspėtas, kad ji domisi folkloru ir prašo supažindinti ją su lietuvių liaudies menu.

Anglė bent kiek kalbėjo rusiškai, tad be vertėjo galėjau su ja kalbėti. Lietuvių liaudies menu ji domėjosi įdėmiai ir apibėrė mane įvairiausiais klausimais. Atrodė, kad sugebėjau patenkinti netuščią jos smalsumą. Po to panoro ji susipažinti ir su lietuvių dailininkų kūryba. Šią pastarąją ji žiūrėjo kitaip, negu liaudies meną. Apžiūrėjusi ji klausia mane, koks mūsų dailininkas šiuo metu laikomas gabiausiu, daug žadančiu. Paminėjau vieno dailininko pavardę. Vėl dirstelėjo į jo kūrinius ir laužyta rusų kalba pasakė:

— Ne liubliu prancūz. Prancūz niet sierdca, on vsio tolko um. — Ir dar kartą pakartojo, kaip ir sau: — Ne liubliu prancūz... — Šie jos žodžiai reiškė priekaištą ne prancūzų tautai, bet prancūzų naujajam menui.

(Tas mano paminėtas dailininkas buvo nemažoje „prancūzų naujojo meno" įtakoje.)

Keista: vadinamosios „šaltos" tautos atstovė mene ieškojo ne formalinių jo savybių, bet fabulos, jausmų ir buvo nepatenkinta, matydama vien linijų ir skriestuvo figūras bei dėmes.

VIENOS BIBLIOTEKOS ISTORIJOS LAPELIS

Didysis Lietuvos kancleris ir Lietuvos Edukacinės komisijos pirmininkas Jokimas Litavoras Chreptavičius (1729—1812), žmogus mylįs mokslą ir meną, XVIII a. gale turėjo surinkęs nemažą turtingą senų ir retų knygų biblioteką. Ta biblioteka buvo jo dvare Ščorsuose, Gardino gub. Dalį jos XIX a. jo įpėdiniai atidavė Kijevo universiteto bibliotekai su sąlyga, kad, Vilniuje universitetui atgimus, ji turės būti jam perduota. Kita dalis ir gana turtingas archyvas buvo Ščorsuose iki Pirmojo pasaulinio karo ir, tik vokiečiams besiveržiant gilyn į Rusiją, buvo išvežta apsaugai į Maskvą.

Šiek tiek girdėjęs apie ją prieš karą, susidomėjau ja karo metu dėl straipsnio, tilpusio lenkų rinkinyje „Dom Polski" (išleistas 1917 m. Maskvoje), kuriame radau nurodymų, kad Ščorsų bibliotekoje, tuomet jau Maskvoje, yra vienintelis žinomas panegirikos kunigaikščiui Mikalojui-Kristupui Radvilai Našlaičiui egzempliorius. Man svarbi buvo ne panegirika, bet jos spausdinimo forma: raižinio varyje būdu atspausta ir papuošta tuo pačiu būdu raižytais vaizdais (XVII a. pradžios) — Vilniaus ir Nesvyžiaus bažnyčių, Vil-

niaus pilies ir kitais to miesto reginiais. Tyrinėdamas Lietuvos, ypač Vilniaus ikonografiją, stengiaus tuos reginius pažinti. Tiktai 1921 m. balandžio mėn. patekęs Maskvon, galėjau tikėtis tą panegiriką rasti. Pasinaudojęs savo buvimu Maskvoje, galėjau ieškoti tos bibliotekos, nors vilties buvo maža: biblioteka privati, nežinojau, kur ji sudėta, be to, revoliucijos įvykiai gal kur ją išblaškė, tad ir geriausiai Maskvą žinančiam sunku būtų ją surasti; nežinojau, nuo kurio galo tą ieškojimą pradėti. Tačiau visai pripuolamai ir netikėtai gavau ją pamatyti ir pasidžiaugti.

O buvo taip. Balandžio mėn. pradžioje, atvažiavęs Maskvon, radau ją prekybos atžvilgiu apmirusią: „laisva" prekyba buvo Trubnajos, Smolenskajos ir dar keliose aikštėse, o valstybinės prekybos — kaip ir nebuvo; valstybinės krautuvės buvo dažniausiai užkaltais langais; ir visoje Maskvoje buvo atidarytos tik dvi „laisvos" krautuvės-knygynai: „Rašytojų sąjungos" ir „Poetų", kooperatyvų pagrindais įkurti. Tad, išėjęs vieną dieną pasivaikščioti, labai nustebau, pamatęs atidarytą krautuvę su dviem dideliais langais ir iškaba iš dviejų žodžių ant baltos drobės gabalo: „Prodaža marok". Priėjęs prie langų, pamačiau, kad jie netušti: viename iš jų pridėta senų laikraščių numerių, kitame — išmėtytos šen ten krūvelės pašto ženklų, pora pašto ženklų albumėlių ir kelios naujos brošiūrėlės. Viena jų, gana gražiai išleista, patraukė mano akis kažkokiu nepaprastu ženkleliu jos viršelyje ir savo pavadinimu — kiek atmenu — „O markach, pogašenych Ukrainskim Znakom". Nutariau pamėginti ją pirkti, jei bus prieinama kaina, nes tuomet kainos Maskvoje buvo dešimtimis, šimtais tūkstančių ir milijonais rublių. Krautuvėje radau gana simpatingo veido senuką, kuris parodė man knygutę.

Apsidairęs pamačiau vitrinėlėse ir pašto ženklų, kurių tarpe buvo Latvijos, Estijos ir keletas Lenkijos. Tiktai nė vieno lietuviško. Paklaustas senukas, ar neturi lietuviškų, labai apgailestaudamas atsakė, kad jie jų neturį, ir pradėjo skųstis, kad nežiną, kokiu būdu jų gauti. Mums bekalbant apie lietuviškus pašto ženklus, į krautuvę įėjo jaunas vyrukas nešinas vokiečių kalba 1921 m. laidos pašto ženklų katalogu. Buvo tos krautuvės ar tai savininkas, ar vyriausiasis dalininkas. Abu dabar pradėjo mane prašyti papasakoti, kaip nauji lietuviški pašto ženklai atrodo. Vėliau „savininkas" panoro kaip nors įsigyti vieną komplektą tų ženklų savo kolekcijai. Negalėdamas dėl didelio valiutos skirtumo ženklų iš manęs pirkti, savininkas pasiūlė mainyti į kitus ženklus. Atsakiau, kad pašto ženklų nerenku. Sužinojęs iš manęs, kad renku tiktai knygas ir tai beveik vien iš meno srities, pasisakė, kad jis tokių turįs ir mielu noru mainysiąs jas į pašto ženklus. Davė savo buto adresą, ir susitarėm, kurią dieną užeisiu pas jį. Paskirtą dieną ir valandą užėjau. Jis man pirmiausia parodė rankraštinį folialą, maždaug XVII amžiaus pradžios, raudono aksomo apdarais. Rankraštis iš Rytų mitologijos su daugiau kaip šimtas atitinkamų miniatiūrų. Jos taip meniškai atliktos, jog sunku buvo atitraukti nuo jų akis ir atsidžiaugti jomis. Jis pasakė, kad mieliausiu noru mainytų tą knygą į pašto ženklus, bet, kadangi dabar serganti jo žmona ir jam reikalingi pinigai, aš galįs ją pirkti už „nepigią" kainą — 400 000 rublių. Nors tokie pinigai už tą „nepigų" (tai rodė, kad mano naujas pažįstamas nežinojo, ką turi) rankraštį buvo tik skatikai, bet aš ir tų tuomet neturėjau ir pažadėjau kitą sykį duoti atsakymą.

Besikalbėdamas pastebėjau ant stalo rėmelį fotografijoms

spausdinti, kuriame vietoj fotografijos buvo įdėtas... Chreptavičiaus bibliotekos ekslibrisas. Paklaustas, ar jis ir ekslibrisus renka, jis lyg sumišęs atsakė — „taip" ir klausė, ar man ekslibrisai irgi įdomūs. Man tai patvirtinus, jis vis dėlto nukreipė kalbą kitur. Tiktai gerokai pasikalbėję grįžome vėl prie ekslibriso. Paaiškėjo, kad apie ekslibrisus jis nieko nenusimano ir galų gale net prisipažino, kad nerinkęs, bet dabar pradėsiąs rinkti... ir prašė manęs „įvesti jį į rinkimo paslaptis". Kadangi ekslibrisų rinkimo beveik jokių paslapčių nėra, tai visai nuoširdžiai išpasakojau jam viską, ką apie juos žinojau. Ir kartu paklausiau, kur jis gavo Chreptavičiaus bibliotekos ekslibrisą. Atsakymą gavau visai „savotišką":

— Matai tamsta, ėjau vieną dieną gatve, žiūriu — veža ant lomoviko knygas, nieku nepridengtas... Prieina žmogus ir siūlo pirkti keletą nukritusių nuo vežimo knygų. Pirkau už skatikus... — Ir parodė XVII a. istorinio turinio knygą. Pažiūrėjau — apatinėje viršutinio apdaro pusėje — nuplėšto ekslibriso žymė, bet antraštiniame lape išspaustas raudonas užrašas — „Ex-Bibl. Joach. Com. Chreptowicz", taigi toji knyga buvo iš Chreptavičiaus bibliotekos. Paklausiau, ar nežino, iš kur ir kur tos knygos buvo vežamos. Atsakė nežinąs, bet jei aš norėčiau daugiau tokių ekslibrisų, tai jis gausiąs, ir tučtuojau, irgi „už skatikus", pasiūlė man tą knygą pirkti. Knyga buvo man neįdomi, o pirkti ją vien dėl ekslibriso nenorėjau, nors jis užsispyręs ją siūlė ir net tiek pigiai, jog galėjau užmokėti.

Kitą kartą pas tą naują pažįstamą užėjęs, gavau vieną pažadėtą Chreptavičiaus bibliotekos ekslibrisą ir pamačiau

dar vieną tos pačios bibliotekos ekslibriso atmainą, kurios visai nežinojau.

Įsikalbėjus apie ekslibrisus, pažįstamas nei iš šio, nei iš to šiaip prabilo:

— Tamsta, manau, nepyksi ant manęs, kad aną sykį buvau ne visai atviras ir truputį... melavau. Aš dar mažai tamstą pažinau... Dabar būsiu atviresnis. Tas knygas aš pats vežiau. Jos buvo sukrautos viename drėgname sandėlyje Marinos Roščoje. Dirbau tuomet Švietimo komisariato Senovės apsaugos sekcijoje ir buvau įgaliotas tą biblioteką pervežti. Knygos buvo sudrėkusios, ekslibrisai atsiklijavo, jų ir dabar dar ant grindų pilna... Biblioteką pervežiau į Pirmąjį proletarinį muziejų... Pasakyk tamsta, nejaugi ta biblioteka yra tokia sena?

Parodė man trečią Chreptavičiaus bibliotekos ekslibriso atmainą, kurioje raides „M. D. L." jis palaikė lotyniškais skaitmenimis ir iš jų nustatė ekslibriso metus. Paaiškinau „M. D. L." reikšmę, ir jis prisipažino, kad net „specialistai" manąją, kad tai esą metai...

Iš to pasikalbėjimo aš supratau, kad turiu reikalą su tikru „specu" (taip jie tuomet Maskvoje vadinta). Apsidžiaugiau, netyčiomis atradęs Chreptavičiaus biblioteką, kurioje, gal būt, guli ir mane dominanti panegirika.

Paprašiau dar kartą parodyti man rankraštinį folialą. Pa-

rodė, bet įspėjo, kad jis jo jau neparduodąs, nes rengiąsis važiuoti Amerikon ir tenai ar Europoje tokį „dalykėlį" parduosiąs už gerus pinigus. Jis rodęs jį specialistams, ir tie jam taip pasakę ir patarę. Aš ne tiek žiūrėjau stebuklingai gražių miniatiūrų, kiek kokio nors ženklo, rodančio, iš kokios bibliotekos tas rankraštis atkilęs. Labai ilgai ieškoti neteko. Kaip tik viršutinio apdaro apatinėje pusėje radau vietą, kur buvo atplėštas ekslibrisas. Vietos didumas rodė, kad ten būta Chreptavičiaus ekslibriso. Kad rankraštis iš Chreptavičiaus bibliotekos, rodė ir tai, kad pažįstamas daugiau man jokių knygų nebesiūlė, nors buvo pažadėjęs „kalnus". Galop pažadėjo interesuojančias mane tos bibliotekos knygas pristatyti už „nedidelį atlyginimą"...

Pažįstamo „veidas" man jau visai paaiškėjo. Negalėjau tik patikrinti, ar vežė biblioteką iš Marinos Roščos, ar iš kur kitur, bet buvo nesunku patikrinti, ar jis ją nuvežė į Pirmąjį proletarinį muziejų, nes kaip tyčia buvau susipažinęs su to muziejaus konservatoriumi. Tad nutariau įsitikinti — ar jis nors žodelį teisingai sakė, ar visai „specas"...

Pirmasis proletarinis muziejus buvo įrengtas buv. žinomo Maskvos pramonininko Nosovo viloje ir iš Nosovo rinkinių. Konservatoriumi jo buvo labai simpatingas ir doras, kaip ne kartą įsitikinau, dailininkas V. Prie to muziejaus buvo didžiausia Maskvoje viešoji vien meno literatūros biblioteka. Buvo pagrindo manyti, kad ir Chreptavičiaus biblioteka, turinti daug meno klausimais literatūros, galėjo čia pakliūti.

Muziejun užėjau su konservatoriaus draugu ir mano geru pažįstamu, žinomu Maskvos dramos artistu N. P. Nelidovu, kuriam jau buvau papasakojęs apie savo pažintį su pažįstamu ir apie keistą bibliotekos istoriją. Paklaustas, ar Chreptavi-

čiaus biblioteka yra sujungta su Pirmojo proletarinio muziejaus biblioteka, konservatorius atsakė, kad tokios bibliotekos jis nežinąs ir jų bibliotekoje jos nesą. Artistas N. P. Nelidovas, didelis juokdarys, patarė konservatoriui „geriau prisipažinti", nes aš tą biblioteką vis vien rasiąs, ir kaip iš maišo pradėjo berti nebūtus dalykus: kad aš esąs „didelė šiška" — ekspertas Lietuvos komisijos taikos sutarčiai su Tarybų Rusija vykdyti, kad ta biblioteka priklausanti Lietuvai, kad Tarybų valdžia už kiekvieną pražudytą Lietuvos kultūros turtą atsakanti auksu, tad ir iš pražudytojų reikalausianti... Konservatorius pakartojo, kad apie tokią biblioteką jis nieko negirdėjęs ir jos jų bibliotekoje nesą. Konservatorių gan gerai pažinojau ir gerbiau, tad netikėti juo negalėjau. Man buvo aišku, kad mano pažįstamas melavo, taigi ir nenorėjau jo daugiau matyti.

Kelioms dienoms praėjus, vėl apsilankiau Pirmajame proletariniame muziejuje, nes jis buvo vienas iš geriausių tos rūšies naujų muziejų, ir susitikau su konservatoriumi. Beveik iš pirmo mūsų kalbos žodžio konservatorius pradėjo man pasakoti tokią istoriją. Man išėjus, kitą dieną atbėgęs pas jį mano pažįstamas „specas" ir sakąs:

— Aš čia pervežiau Chreptavičiaus biblioteką ir dabar esu įgaliotas ją sutvarkyti.

Konservatorius nustebęs paklausęs — Chreptavičiaus?!

— Taip, Chreptavičiaus. Įrodymui, kad ji Chreptavičiaus, štai turiu tos bibliotekos ekslibrisą...

Konservatorius užsipuolė:

— Dėl ko gi nesakei pirma, kad atvežtoji biblioteka yra Chreptavičiaus? Aš apie tai nieko nežinojau, jūs gi ją suvertėt sandėlyje, kur ji ir iki šiol netvarkyta, nes mes savo

darbininkų jai tvarkyti neturime, o Švietimo komisariatas neatsiuntė. Čia buvo atėjęs teirautis apie ją Lietuvos misijos įgaliotinis. — Konservatorius nejuokais pakartojo visa, ką jam juokais aną sykį sakė A. P. Nelidovas ir taip prigąsdino mano pažįstamą, kad tas beveik be žado išėjo iš muziejaus. Konservatorius pažadėjo jam nedovanoti... Prašiau jam nieko nedaryti, nes apie biblioteką teiravaus tiktai kaip privatus, o ne oficialus asmuo.

Netrukus, birželio mėn. gale, komisijos reikalais turėjau važiuoti Kaunan. Išvažiavimo dieną iš pat ryto ateina pas mane mano pažįstamas. Nusiminęs, išsigandęs klausia, ar niekas negirdėsiąs, kai kalbėsime, ir prašė užrakinti duris.

— Aš pas jus labai svarbiu reikalu.

Paprašiau sėsti. Patūpčiojo vietoje ir pradėjo nerviškai kartoti:

— Ja strašno vlopalsia... Ja nie chotiel...

— Kas yra?

Pradėjo tiesiog kliedėti, kad jis per daug buvęs man atviras, kad nežinojęs, kas aš per vienas, kad dvi naktis visai nemiegojęs, jam gresianti „stienka"... Kas daryti, kaip išeiti iš tos padėties?..

Nors beveik nieko negalėjau iš jo kalbos suprasti, bet susiprotėjau, kas yra.

— ... Matote, pasisiūlęs jums pristatyti knygų iš Chreptavičiaus bibliotekos, gavau Švietimo komisariato mandatą tą biblioteką sutvarkyti, nuėjau į Pirmąjį proletarinį muziejų ir... — Toliau atpasakojo tą patį, ką man jau buvo papasakojęs muziejaus konservatorius; labai gailįs viso to, ką taip neatsargiai toje bibliotekoje daręs, nes daręs ne iš blogos valios, bet tik gyvenimo verčiamas; aš jam turįs padėti išsi-

kasti „iš tos duobės"... O toji duobė jam, „nemiegojusiam dvi naktis", atrodė baisiausia. Nors pikta man buvo, bet pradėjau raminti. Tik jo fantazija neleido jam manimi tikėti, ir jis nuolatos tą patį kartojo. Išvestas iš kantrybės, atpyliau jam gerą notaciją, kad nerinktų ekslibrisų, jei nežino, kas jie ir ką su jais daryti, ir pasakiau, kad jei norėčiau „jo nelaimės", tai padaryčiau tai tuojau.

— Kaip?

— Paprastai — toje pačioje vietoje paprašyčiau suimti tamstą.

— Kokiu būdu?

— Labai paprastai, tamsta žinai, kur esi, ir žinai, kad čia pat yra čekos įgaliotiniai. Komisija gyvena Užsienio reikalų komisariato viešbutyje.

Mano pažįstamas išbalo, ir vėl turėjau raminti, tik pareikalavau, kad pavogtas iš Chreptavičiaus bibliotekos knygas tuojau nuneštų atgal...

Kai atsisveikinom, dar kartą paklausė — ar aš nieko jam nedarysiąs ir ką jam daryti su leidimu įeiti viešbutin. Patariau jį sudraskyti ir keliauti sau.

— Kad man įeinant užrašė į knygą mano vardą, pavardę ir adresą...

— Išbraukti to negaliu...

Dėl šventos ramybės turėjau nueiti pas muziejaus konservatorių ir prašyti, kad jis „iš tos istorijos" nieko nedarytų, jei mano pažįstamas grąžins knygas.

Tik nusiraminęs supratau, kad ir aš lengvai galėjau atsidurti negražioje istorijoje.

Savo pažįstamo daugiau nebemačiau.

1921 m. Maskvoje buvo bent keli neblogi, naujai įkurti muziejai. Tai buvo Spalio revoliucijos vaikai, nes įkurti jie buvo iš nacionalizuoto meno-kultūros turto. Keli jų buvo pavadinti proletariniais muziejais. Tų pastarųjų tarpe įdomiausias buvo Pirmasis proletarinis muziejus. Susipažinau su jo simpatingu konservatorium, gana dažnai jį aplankydavau. Pasikalbėdavome. Po Chreptavičiaus bibliotekos istorijos kartą jis man sako:

— Tai gal ir mūsų muziejaus pažibą iš mūsų atsiimsite?

— Kokią pažibą?

— Mes baigiame įrengti stilingą kambarį, tokie gražūs jame baldai, kad nors paveikslą daryk. Pamatysite, tai tikrai bus mūsų muziejaus pažiba.

— Kas gi bendro tarp manęs ir tų baldų?

Išsikalbėjus pasirodė, kad visas to kambario apstatymas yra išgabentas iš Lietuvos, iš grafų Pšezdzieckių Postavų dvaro Vilniaus srity. Ši sritis tuomet neįėjo į Lietuvos plotą, tad, aišku, remiantis Lietuvos taikos sutartimi su Tarybų Rusija, tasai kambario apstatymas negalėjo būti grąžintas Lietuvon. Gal būt, jo galėjo pareikalauti Lenkijos revindikacinė komisija. Matyt, ir ši komisija to turto ar nereikalavo, ar negavo, kad 1940 m. vienoje tarybinėje knygoje muziejinės ekspozicijos klausimais radau to kambario reprodukciją; kambarys buvo čia pavadintas „XVIII amžiaus salonu". Tuomet muziejaus konservatorius parodė man šį kambarį dar nebaigtą įrengti ir neperdėjo, sakydamas, kad tai jų muziejaus pažiba. XVIII a. galo stilingi baldai buvo iš Karelijos beržo su paauksuotos bronzos pagražinimais, ant sienų kabojo gerų meistrų

portretai, ant grindų — puikus kilimas... Visomis tomis prašmatnybėmis galėjau tiktai pasigėrėti, pasidžiaugti ir pagalvoti: turtingos kadaise būta Lietuvos ne vien materialinėmis gėrybėmis, bet ir kultūros bei meno vertybėmis. Kiek to turto nesugrįžtamai žuvo per įvairius karus, ar tai Lietuvos vedamus, ar praėjusius per Lietuvos teritoriją; kiek jo iškeliavo į kitus kraštus, kad tenai pavieniai ar ištisu kompleksu taptų įvairių rinkinių ir muziejų pažibomis...

DU KARTUS MATYTA MINIATIŪRA

1921 m. man teko aštuonis mėnesius gyventi Maskvoje. Tuo pat metu kelis kartus į Maskvą buvo atvažiavęs iš Kauno advokatas N. Kokiais reikalais jis važinėjo, nežinau. Kartą jis kreipėsi į mane tokiu reikalu:

— Jeigu pačiam pasiūlytų pirkti kokį gerą meno dalyką ir pats nenorėtumei ar neįstengtumei jo nupirkti, pasakyk man, aš mielai nupirksiu. Kaina manęs negąsdina.

Maskvoje tuomet šį tą buvo galima įsigyti vadinamajame Smolensko turguje ar per įvairius prekiautojus senienomis. Aš domėjausi knygomis, graviūromis ir piešiniais. Tų Smolensko turguje beveik nepasitaikydavo ir juos dažniausiai pasiūlydavo prekiautojai senienomis. Kartą vienas tų prekiautojų pasiūlė puikią Napoleono generolo Miurato miniatiūrą. Paprašė už ją gana stambią sumą rublių. Nors svetimomis valiutomis tai buvo visiškai nebaisi suma, bet aš jos neturėjau. Nutariau paprašyti advokatą N. man paskolinti, nes miniatiūra buvo tokia, kad mėgėjui sunku nuo jos akis ati-

traukti. Advokatas ėmė klausinėti: ką noriu pirkti, ar tikrai tai vertingas daiktas ir t. t., ir pagaliau paprašė, kad deramą daiktą parodyčiau jam. Išklausinėjęs, dėl ko ryžtuosi rizikuoti tokia suma, pagaliau sako:

— Neturi pinigų, tai ir negali nupirkti. Miniatiūrą aš perku.

Nors toks pasielgimas man labai nepatiko, bet suvedžiau jį su prekiautoju, ir advokatas miniatiūrą nupirko. Ėmiau ramintis, kad vis tiktai meno kūrinys bus Kaune ir aš turėsiu progą ne kartą jį pamatyti.

1923 m. lapkričio mėn. vieną dieną Paryžiuje, Place Vendome, vieno didelio antikvariato lange, pamačiau išstatytą tiktai vieną miniatiūrą — tą pačią, kurią prieš porą metų norėjau nupirkti Maskvoje ir kurią nupirko advokatas N. Pažinau ją ne vien iš jos labai meniško darbo, bet ir rėmelių. Dėl ko miniatiūra atsidūrė Paryžiaus antikvariato lange, atspėti buvo nesunku: advokatas N. gerus daiktus supirkinėjo, tiktai norėdamas išsaugoti pinigo vertę, o laikui atėjus, gal būt, dar ir uždirbti. Miniatiūros, ypač istorinių asmenų ir gerų autorių, antikvarinėje rinkoje visuomet buvo labai vertinamos.

Kai sugrįžęs iš Paryžiaus po kurio laiko sutikau advokatą, jis nei iš šio, nei iš to pasiguodė:

— O, žinai, miniatiūrą, kurią anuomet „per patį" pirkau Maskvoje, daviau vienam asmeniui parduoti Paryžiuje. Dingo ir tas asmuo, ir miniatiūra. Prie miniatiūros dar pridėjau vieną kitą dalyką...

Žinau, kad džiaugtis iš artimo nelaimės nepadoru, bet vis tiktai nuoširdžios užuojautos advokatui N. pareikšti negalėjau. Buvau aistringas miniatiūrų mėgėjas, ir man buvo skau-

du, kad anoji miniatiūra, dėl kurios buvo verta „užsidegti", tapo biznio objektu.

Taigi tą pačią miniatiūrą man teko matyti Maskvoje ir Paryžiuje. Ir vienur, ir kitur tiktai matyti, nes Maskvoje už ją sumokėti neturėjau vieno milijono rublių, o Paryžiaus antikvariate jau nedrįsau paklausti jos kainos.

SMUGLEVIČIAUS PIEŠINYS

1924 m. vasario 8 d. Paryžiuje buvo saulėtas visai pavasariškas rytas. Ėjau į vieną antikvariatą ieškoti graviūrų — lituanikos. Rue Balzac prie vienų vartų akį patraukė nedidelis, kuklus, bet originalus plakatėlis. Sustojęs perskaičiau: „Galerie Balzac. Exposition de dessins et aquarelles. De David à Manet". Laikotarpis labai įdomus, tad nutariau tuč-tuojau parodą aplankyti.

Galerija atokiau nuo gatvės, su gana jaukiu įėjimu. Paroda labai įdomi, su prancūziško skoniu įrengta. Apėjau jos sales kartą, kitą, tuo, matyt, atkreipiau galerijos savininko dėmesį. Jis priėjo prie manęs, prisistatė ir pareiškė, kad jeigu aš domiuosi piešiniais, tai jis turįs dar neišstatytų, ir aš galiu juos apžiūrėti. Mielai sutikau ir ėmiau vartyti įrėmintus ir neįrėmintus piešinius ir akvareles. Staiga viename piešinių mano dėmesį patraukė autoriaus parašas: „F. Smuglewicz". Taigi Vilniaus Meno mokyklos tapybos pirmojo profesoriaus darbas. Ir kur? — Paryžiuje, kuriame Smuglevičius, mano žiniomis, nėra buvęs. Kad parašas nesuklastotas, neabejojau. Dėl viso ko paklausiau galerijos savininką, ar jam

šio piešinio autorius žinomas. Atsakė — parašo negalįs išskaityti. Apsimečiau, kad ir man autorius nežinomas. Piešinio kaina buvo tokia prieinama, kad čia pat jį nupirkau besikuriančiai Čiurlionio galerijai.

Nešdamasis piešinį namo, galvojau:

— Nors ir kuklus piešinys, bet tai darbas to žmogaus, kuris pirmas ėmė mokyti Lietuvoje tapybos. Kažin kokį likimą išgyvenęs, tas kūrinys pasieks Lietuvą. Čia, Paryžiuje, matyt, jis rinkėjų nieku nepatraukė: parašas neišskaitomas, autorius nežinomas...

KAIP PRARADAU GRAŽIAUSIĄ MINIATIŪRĄ

Savo gyvenime rinkau po truputį ir šį, ir tą. Į didelius rinkėjus neišėjau, nes tam reikalui niekuomet neturėjau bent kiek didesnių sumų. Rinkau ekslibrisus ar grafiką, piešinius ar miniatiūras, darydavau tatai atsargiai ir turėdamas galvoje vien lietuvių kultūros reikalus. Tiktai įsigijęs vieną kitą miniatiūrą, aistringai pamėgau jų rinkimą. Čia neišvengiau „užsimiršimų": sumokėjęs stambesnę sumą už miniatiūrą, gerokai nuskriausdavau kitus savo reikalus. Ir su aistra rinkdamas, nedaug jų surinkau, bet visos jos buvo labai geros ir meniškos. Užvis geriausioji mano rinkiny — tai miniatiūra de Rosi darbo. Tai kopija iš Van Deiko autoportreto jaunystėje. Laikiau ją geriausia, nes joje savitas miniatiūros menas jungiamas su didelio masto tapybiniu braižu. Veidas išmodeliuotas švelnia miniatiūrų technika, o rūbai — plačiais tapybos potepiais. Buvau matęs ne vieną gerą miniatiūrą Ermitažo

rinkiniuose — Peterburge, Istoriniame muziejuje — Maskvoje, Dailės Muziejuje — Stokholme, Luvre — Paryžiuje. Ir vis tiktai nė viename tų rinkinių nemačiau tokios, kaip mano „de Rosi". Deja, neilgai man teko ja džiaugtis. Dėl nelengvų gyvenimo sąlygų Paryžiuje 1923 m. turėjau su ja skirtis. Skyriausi labai atsargiai, bet persiskyriau galutinai.

O buvo taip: tų metų rudenį gavau stipendiją muziejininkystei studijuoti, o žmona — dainavimui. Studijų abudu nuvykome į Paryžių. Kadangi piniginių atsargų neturėjome, o, be to, buvo reikalinga Kaune išlaikyti du vaikučius, tai žinojome, kad viskam tam stipendijos neužteks. Nepritekliui papildyti buvome nusistatę likviduoti kai kuriuos savo ďaiktus, taip pat, didelei bėdai ištikus, pajudinti ir mano miniatiūrų rinkinėlį. Žinoma, pirmiausia ketinome parduoti mažiau vertingas miniatiūras.

Spėjamoji bėda vieną dieną mus užklupo kaip reikiant: už šį ir tą reikalinga mokėti, o stipendijų negauname. Nešu kelias miniatiūras į vieną, į kitą antikvariatą. Antikvarai mažiausiai jomis domisi: tai nežinomų (jiems, aišku) autorių, tai dabar reikalaujama tiktai moteriškų portretų... Nutariau parodyti de Rosi. Šiuo iš karto susiďomėjo ir pažadėjo surasti pirklį. Su antikvaru susitariau, kad pirklio ieškotų, bet iki tokios dienos miniatiūros neparduotų. Pasisakiau, koks reikalas. Antikvaras neva suprato ir pasižadėjo. Ir vėl... deja: stipendija buvo gauta, bet sutartoji diena buvo šeštadienis. Iš pat ryto bėgu į antikvariatą — uždarytas; per pietus bėgu — uždarytas. Palieku raštelį, kad pavakary būsiu ir miniatiūrą atsiimsiu. Ir pavakary antikvariatas uždarytas. Patekau į jį tiktai pirmadienį. Miniatiūra... parduota...

— Juk buvome susitarę, tamsta pažadėjai, šeštadienį buvau tris kartus, palikau raštelį...

Visi mano dejavimai buvo pavėlinti. Antikvaras išsisukinėjo, įvairiai melavo. Manęs tuo neįtikino; nebent tuo, kad susidūriau su sukčiumi, kuris už tą miniatiūrą labai gerai pasipelnė.

Beveik su ašaromis paėmiau nedidelę sumą frankų ir amžinai atsisveikinau su savo „de Rosi". Negaliu jo užmiršti iki šiol. Kai prisimenu antikvarą-sukčių, apmaudas ima...

TORTAS IR BUTELIS KONJAKO ■

1925 m. vieną gražią, šiltą rudens dieną, parėjus iš tarnybos, žmona sutiko mane šitokiu klausimu:

— Ko nesakei, kad šiandien kažkokia tavo diena?

— „Mano dïena"? Nė kiek ne kitokia, kaip ir visos kitos. Kodėl taip manai?

— Nepažįstamas berniukas atnešė tau tortą ir butelį konjako. Paklaustas, kas siunčia, atsakė nežinąs ir išėjo.

— Nereikėjo priimti. Čia kažkoks nesusipratimas, apsirikimas.

— Turėjo kortelę su mūsų adresu.

— Nesuprantu...

Ir tikrai, nesupratau, koksai geradarys ir kuria proga galėjo atsiųsti man tokią keistą dovaną pirmąkart mano gyvenime.

Po kelių dienų aplankiau architektą V. Dubeneckį. Jis buvo statomų Čiurlionio galerijos laikinųjų rūmų projekto

autorius ir jų statybos darbų prižiūrėtojas; aš buvau tų rūmų Statybos komiteto pirmininkas; Komiteto nariai: Povilas Čiurlionis, Valstybės Kontrolės atstovas (jo pavardės neprisimenu) ir architektas V. Dubeneckis. V. Dubeneckis klausia mane:

— Prieš kelias dienas gavai tortą ir butelį konjako?

— Gavau. Iš kur žinai?

— Ir aš gavau. Markovičius buvo pas tave užėjęs?

(Markovičius buvo galerijos rūmų statybos rangovo Apelbaumo bendrininkas ir statybos technikas.)

— Ne.

— Tai užeis. Ir žinai ko? Nori, kad mes jų (rangovų) sąskaitas už rūmų viršutinę šviesą ir centrinį šildymą priimtume. Pasakiau Markovičiui, kad tai beviltiškas reikalas...

Ir tikrai, po kelių dienų atėjo pas mane Markovičius su tokiu pasiūlymu:

— Visi žinome, kad be suinteresuotumo niekas nieko nedaro. Viršutinė šviesa ir centrinis šildymas mums (rangovams) kainavo 30 000 litų, sąskaitą už juos turime 60 000 litų. Pasirašykite šią sąskaitą, ir 30 000 bus jūsų ir architekto.

Atsakiau jam taip pat, kaip atsakė arch. V. Dubeneckis.

Kaip atsirado ta viršsąmatinė suma už viršutinę šviesą ir centrinį apšildymą?

Statomų galerijos rūmų projekte ir sąmatoje viršutinės šviesos konstrukcijai geležies medžiagų buvo numatyta gauti nemokamai iš buvusios Kauno tvirtovės geležinių aptvarų, o šildymui pastatyti paprastas krosnis. Kai artėjo laikas daryti konstrukciją viršutinei šviesai ir statyti krosnis, man ir arch. V. Dubeneckiui Markovičius pareiškė:

— Važiuoju įvairiais reikalais į Berlyną. Ten pasiteirausiu

dėl viršutinės šviesos ir centrinio šildymo konstrukcijos. Neabejotina, kad tokie pakeitimai kaštuos brangiau ir reikalinga bus prašyti statybai papildomų kreditų.

Abudu su arch. V. Dubeneckiu atsakėme, kad, kaip rangovai padarys viršutinę šviesos konstrukciją, jų reikalas; medžiaga tai konstrukcijai numatyta sąmatoje ir sutarty. Dėl apšildymo paprastomis krosnimis pakeitimo centriniu apšildymu Komitetas nieko prieš neturi, jeigu tatai brangiau nekainuos. Rūmų projekte Komitetas neketina ką nors keisti, jeigu tie pakeitimai pareikalautų viršsąmatinių lėšų.

Markovičius ėmė išvedžioti:

— Kas nežino, kad Lietuvoje nė vieno pastato nepastatyta be papildomos sąmatos. Kas mums, rangovams, iš tvirtovės tvoros padarys viršutinei šviesai konstrukciją? Gal Vokietijoje ji mums kainuos pigiau. Pirmas muziejaus pastatas Lietuvoje ir apšildomas paprastomis krosnimis... Padarysime, visi įsitikins, kad taip geriau, ir skirtumas kainos bus išlygintas...

— Jūsų reikalas taip galvoti, bet užsakymo tokiems pakeitimams mes negalime duoti. Švietimo ministerija įspėjo Komitetą, kad rūmų pastatymui neduos nė vienu litu daugiau, negu numatyta sąmatoje ir sutarty su rangovais.

Sugrįžęs iš Berlyno, Markovičius pranešė mums (man ir arch. V. Dubeneckiui), kad ten užsakęs viršutinę šviesą (geležinę konstrukciją ir armiruotą stiklą) ir centrinį šildymą. Bet už visa tai Komitetui reikės primokėti.

Vėl panašus pasikalbėjimas su Markovičium.

— Jūsų reikalas. Komitetas negali duoti užsakymo jums ir rūpintis papildoma sąmata. Apie tai jums jau buvo sakyta.

— Padarysime, pamatysite, ir tuomet lengviau bus kalbėti, susitarti.

Susitarimui „palengvinti" ir gavome aš ir arch. Dubeneckis po tortą ir butelį konjako.

Rangovai padarė ir viršutinę šviesą, ir centrinį šildymą, atsigabenę juos iš Berlyno, bet tariamo 30 000 litų skirtumo su sąmata negavo. Neturėjo teisinio pagrindo jam gauti, nors rangovų pretenzijų reikalų susirašinėjimas tarp Komiteto ir Švietimo ministerijos užtruko dvejus metus.

Nukentėjo ne Markovičius, bet tikrasis rangovas — Apelbaumas. Tasai tikrai turėjo apmokėti skirtumą, ir jo, kaip rangovo, karjera buvo baigta: ne tiktai nepajėgė jokios kitos statybos paimti, bet išsiskyrė su Markovičium ir turėjo parduoti savo medinį namą. Kodėl Markovičius ėmėsi pakeitimų kombinacijos, mums liko nesuprantama.

„BEVERTIS" DAIKTINIS ĮRODYMAS

Kartą sutinka mane Laisvės alėjoje dail. Justinas Vienožinskis ir sako:

— Nepyk, kad neatsiklausęs pasiūliau Stauskui kviesti tave ekspertu teisme. Pažįsti Stauską, tai labai padorus žmogus, bet ant jo užsipuolė A. Rondomanskis ir iškėlė jam teisme bylą. Kas per byla ir kokių ekspertizių teks daryti, sužinosi teisme. Kaip žinai, atsakovas gyvena provincijoje ir atvažiuos Kaunan tiktai šiai bylai, tad anksčiau su juo susitikti negalėsi. Bet ir nėra reikalo, nes byla labai aiški ir ekspertizė — tai tiktai tam tikras teismo formalumas.

Kad J. Vienožinskis disponuoja manimi be mano žinios, man labai nepatiko, bet atsisakyti įsiūlytų pareigų negalėjau: tikrai Stauską bent kiek pažinojau, mano atsisakymas būtų užvilkinęs bylą, o ši jam buvo gyvybinis klausimas.

Bylos sprendimo metu sužinojau, kad Stauskas inkriminuojamas padirbinėjęs sąskaitas ir jose parašus klastojęs. Atsidūriau labai nemalonioje situacijoje, bet ne apie tai noriu čia rašyti. Šioje byloje man įdomus buvo toks faktas: vienas nukentėjusių nusiskundė, kad kartą Stauskas, jo vaišinamas savo namuose, susidomėjęs dviem lėkštėm ir paprašęs atiduoti jas. Šeimininkas jautęsis priverstas atiduoti ir atidavęs. Teismo pirmininkas klausia teisiamąjį.

— Kam tamstai buvo reikalingos tos lėkštės, dėl ko jas paėmei?

— Lėkščių nepaėmiau, bet liudininkas pats man jas padovanojo. Prašiau lėkštes man atiduoti, nes jos labai patiko mano sūnui, kuris tuomet buvo su manim...

Teismas lėkščių klausimą paliko be jokios išvados. Mano manymu, čia buvo labai įdomi situacija: teisiamasis galėjo prašyti tų lėkščių tiktai dėl to, kad jos patiko čia pat buvusiam jo sūnui; bet čia galėjo būti ir prigavystė. Teisiamasis, gal būt, nusimanė apie farforą, taigi pamatė, kad lėkštės retos markės, galėjo jas įvertinti kaip antikvarines, kaip tam tikrą materialinę vertybę, kurią, naudodamasis padėtim, panoro gauti veltui. Stauskas ilgus metus gyveno viename Rusijos gubernijos mieste, buvo labai pralobęs ir, grįždamas iš Rusijos, parsivežė įvairių antikvarinių dalykų.

Paprašiau teismo pirmininką parodyti man tas lėkštes, kurios teisme figūravo kaip daiktinis įrodymas. Pirmininkas

sutiko, bet paaiškėjo, kad jos užantspauduotos, ir... „nepatogu dabar iš bylos išimti". Todėl taip ir liko neišaiškinta, kuriam galui Stauskas tas lėkštes išprašė iš nukentėjusio.

Farforo dirbiniai, ypač XVIII a., senienų rinkėjų ir muziejų yra labai vertinami. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą už retesnių markių rusų farforo fabrikų lėkštes buvo mokama iki 100 aukso rublių už lėkštę. Tuo metu už Fajencos fabriko XVI a. lėkštę viename aukcione sumokėta 28 350 aukso rublių. Ne viename Lietuvos dvare buvo nemaži farforo dirbinių rinkiniai. Kaip tik iš jų pas kaltintoją ir galėjo atsirasti lėkštės ir būti nemaža materialinė vertybė. Kaltinamasis tik pasinaudojo geraširdišku nenusimanymu.

SENUOSE DVARUOSE

Kartą, apsilankęs Panevėžy, kraštotyros muziejaus vadovybės buvau paprašytas pabūti jų konsultantu. Girdi, muziejus turi žinių, kad Panevėžio apylinkės keliuose dvaruose yra meno bei kultūros-buities objektų, kuriuos jų savininkai noriai parduotų. Ko nepajėgs įsigyti Panevėžio kraštotyros muziejus, gal pravartu būtų įsigyti Čiurlionio galerijai.

Man labai buvo įdomu pamatyti tokį turtą ir norėjau, kiek sugebėsiu, susiorientuoti ir patarti, kas tiktų Panevėžio kraštotyros muziejui, o kai ką gal numatyti įsigyti ir Čiurlionio galerijai. Tad mielai sutikau, tuo labiau kad kelionę turėjome atlikti per vieną dieną automobiliu.

Kad po žemės reformos dvarai gana ūmai ėmė smukti, — buvau girdėjęs, bet nesitikėjau, kad jų materialinį smukimą

lydėtų jų savininkų, galima sakyti, išsigimimas. Vaizdas buvo sukrečiantis.

Pirmas dvaras, į kurį patekome, buvo Karpių Joniškėlis. Savo laiku Joniškėlio Karpiai buvo vieni „pažangiausių" dvarininkų. Jų lėšomis Joniškėlyje įsteigta ligoninė, vaistinė, ūkio mokykla. Kokioje būklėje visa tai buvo mums lankantis — nežinau, bet paskutinieji iš Joniškėlio Karpių — savininkė našlė, jos sesuo ir man nežinomos pavardės jų svečias — paliko savotiškų „egzempliorių" įspūdį.

Pirmas „egzempliorius"— tai tas man nežinomos pavardės svečias. Kadangi diena buvo saulėta, šilta, jį radome besėdintį laukinėmis vynuogėmis apaugusių rūmų gonkų pavėsyje. Aukštas, liesas, užgesusiu žvilgsniu, jis ištiesė mums ranką lyg botagą, kažką sumurmėjo panosėje. Muziejaus bendradarbis mane įspėjo, kad tai esąs kažkokio rusų kariuomenės privilegijuoto pulko atsargos karininkas — sifilitikas.

Įėjus į rūmų prieškambarį, mus pasitiko „freilina", kuri ir nulydėjo į savininkės kambarį. Savininkė buvo gana senyvo amžiaus ir ne per daug simpatiškos išvaizdos ir balso. Ji pažinojo muziejaus bendradarbį, taď „freilinai" įsakė tuojau pasirūpinti arbata. Nors laikas buvo „nearbatinis", bet po dulkėto kelio — ji gal ir ne pro šalį. Muziejaus bendradarbis pasiskubino mane įspėti:

— Jei pačiam pasiūlys sėsti gale stalo — nesėsk. Tai seniai mirusio našlės vyro vieta ir „jam" visuomet statomas padėklas. Didžiausias įžeidimas, jeigu nežinąs šio „papročio" svečias atsisės į tą vietą.

Padėkojau už įspėjimą, ir, nenorėdami gaišti laiko, pasisakėm, ko atvykome. Savininkė atsakė, kad labai norėtų kai

ką parduoti, ir pasiūlė apsižvalgyti kambariuose, į kuriuos mus palydės „freilina".

Apėjome kelis kambarius, apžiūrėjome ir nieko neradome, kas galėtų būti nors kiek vertingas muziejaus eksponatas. Sugrįžome jau prie stalo arbatos. Be savininkės, čia radome ir jos seserį. Ši buvo bent kiek jaunesnė, gyvesnė ir gana plepi.

— Tai ką, nieko pas mus nepirksite? Turime dar senų graviūrų, tuojau atnešiu.

Atnešė kelis apdraskytus lapus su drėgmės dėmėmis. Tai buvo „Krokuvos miesto architektūros paminklai". Vėliau iš pakampių ėmė nešti dar menkesnės vertės išplėštas iš žurnalų iliustracijas. Kai pagaliau įsitikino, kad visa tai — jokia tinkama muziejui medžiaga, parodė į sagtį, prisegtą prie krūtinės.

— Tai gal šitą pirksite? Man labai reikalingi pinigai.

Į šį pasiūlymą šeimininkė sušuko:

— Tai ką, tu savo motiną parduodi?

(Sagtis buvo ovalinės formos farforinė plokštelė, kurioje spalvomis buvo padarytas miniatiūrinis moters portretas.)

— O ką?

— Kaip tau ne gėda! Vaikams palik.

— Kad jie nesulauktų! Greičiau su savim į grabą nusinešiu, negu jiems paliksiu.

Šis „persimetimas žodeliais" mus paveikė gana slegiančiai.

Per visą mūsų buvimo laiką čia pat stypsojo ir „freilina". Nuolankiai atsikreipdama tai į šeimininkę, tai į mus, kažką kalbėjo, bet aš nieko negalėjau suprasti iš tos kalbos: vienas žodis skambėjo vokiškai, kitas — latviškai, dar kitas — lenkiškai. Žodžiu — volapiukas.

Dvare matėme keturis asmenis, ir kiekvienas jų — „egzempliorius".

*

Iš Joniškėlio nuvykome į Janušausko dvarą. Dvaro vietovės pavadinimo neprisimenu. Kas buvo Janušaukas — jau žinome iš „Gundymo". Janušauskas buvo miręs prieš kelerius metus, tad dvare radome jo našlę ir dvi dukras: nebylę — gaspadinę ir paauglę — Panevėžio lenkų gimnazijos mokinę. Našlė pakvietė mus į labai apleistą saloną. Ant sienos vienas kitas mažai vertingas tapybos portretas, prie vienos sienos spintelinis laikrodis, viename kampe stovėjo XVIII a. lektika — vienintelis vertingas muziejinis objektas.

Dėl tos lektikos tenka bent kiek nukrypti į šalį. Žinoma, kad Janušauskas buvo aistringas senienų rinkėjas. Kol gavo šią lektiką, jis turėjo sugaišti daug laiko ir išmesti bent kiek pinigo. Lektika buvo viename Tiškevičių dvare. Lietuvos kūrimosi metu ji tapo vieno lietuviško pulko „trofėjumi". Pulkas kilnodamasis vežiojos ir šį „trofėjų". Apie tai sužinojo Janušauskas ir daug kartų važinėjo į pulką, jo vadovybei „išfundijo" tiek, kad ši pagaliau už menką sumą sutiko perleisti savo „trofėjų". Šis „trofėjus" dabar beveik vienišas stovėjo salono kampe.

Mes, žinoma, važiavome ne lektikos žiūrėti, bet ieškoti istorinių asmenų portretų, Lietuvos vietovių peizažų, paveikslų istorinėmis temomis. Panevėžio kraštotyros muziejaus bendradarbių žiniomis, Janušauskas jų turėjęs daug. Tad nuo to ir pradėjome pokalbį su našle.

— Aš labai atsiprašau, bet šį kartą tapybos jums parodyti negalėsiu. Gal galite apsilankyti kitą kartą.

Pasisakėm, kad mums atlikti tokią kelionę ne taip jau lengva, ne visuomet galime gauti tokią greitą susisiekimo priemonę, mūsų tarpe vienas yra iš Kauno...

— Labai apgailestauju, bet tikrai šį kartą negaliu parodyti. Kaip gaila, kad namie nėra mano sūnų...

Per visą mūsų pokalbį salone sėdėjo našlės duktė — pauglė. Sėdėjo labai laisvai, užsidėjusi koją ant kojos, ir visą laiką rūkė cigaretes.

Motinai atsiprašinėjant, ji staiga prabilo:

— Mama, kas čia tokio, ko sarmatytis? Aš paimsiu kastuvą ir atkasiu.

— ?!

— Dukrele, kaip tau ne gėda parodyti svečiams?

— Kokia čia gėda? Sakau — aš atkasiu.

— Matot, paveikslai sukrauti į skrynią. Kambary, kuriame ta skrynia stovi, įlūžo lubos ir ją užpylė. Nespėjome sutvarkyti.

— Mama, aš einu.

— Mes padėsime.

Pamatėm vaizdą. Skrynia buvo labai didelė ir virš jos baisi, juoda krūva pastogę izoliuojančios medžiagos. Visa tai prie pat lango, ne tiktai be stiklų, bet jau ir be rėmų. „Sutvarkyti" katastrofos pasekmės tikrai „nespėta": krūva jau buvo pridengta balandžių mėšlo. Vis dėlto skrynią atkasėm ir atradome joje vien senus bažnytinius paveikslus nedidelės meninės vertės. Nebuvo joje nei istorinių asmenų portretų, nei Lietuvos senų vaizdų, nei jokios kompozicijos istorine tematika.

Pamatęs tų išsigimusių „egzempliorių" pasibaisėtiną apsileidimą, daugiau nebenorėjau lankytis kituose dvaruose. To, ko

į juos važiavome, tebuvo tiktai mažaverčiai ar visai beverčiai likučiai. Į galvą skverbėsi mintis: taip, tai „egzempliorių" pasaulis; jie jokiam gyvenimui jau nebereikalingi. „Nespėjo sutvarkyti, nes nėra namuose sūnų"... Muziejaus bendradarbis paaiškino: „Jos du sūnūs turi motociklą ir trankosi po vakaruškas. Ten juos bernai dažnai ir apkulia, ko lenda prie kaimo mergaičių..." O jų tėvas degė senienų rinkimo aistra, mirė, ir įkritusios lubos „užkonservavo" jo rinkinių likučius. O kur dingo tėvo surinkti vertingesni daiktai? Veltui ieškotume atsakymo. Į mūsų muziejus iš jų nieko nepateko.

*

Ir vis tiktai, bent kiek vėliau, man teko apsilankyti dar viename dvare, Čapskių Beržėnuose, ir vėl tuo pačiu tikslu, kuriuo vykau į anuos du dvarus. Lankiausi ne vienas, bet su Šiaulių „Aušros" muziejaus bendradarbiu. Tiktai per jį galima buvo patekti pas dvaro savininkę: jis čia jau lankėsi ne kartą ir savininkės buvo pripažintas vertu peržengti rūmų slenkstį.

Paskambinus prie gonkų, į jas atėjo senyva moteris nešina padėklu, ant kurio muziejaus bendradarbis padėjo savo vizitinę kortelę. Moteris atbula išėjo. Paklausiau muziejaus darbuotoją, dėl ko ji nuėjo atbula, šis paaiškino: „Jos sijono užpakalis — vieni skudurai; tur būt, toks pat ir priešakys, bet jį pridengia balta prijuostė." Po kelių minučių moteris pasirodė gonkose jau be padėklo, atidarė duris ir įvedė mus į didelį prieškambarį — holą. Čia turėjome pastovėti ir palaukti, kol išeis grafienė. Apžiūrėjau holą. Apytamsis, lubas remia keturi stulpai, per vidurį stovi didelis biliardo stalas.

Stalu, matyt, nuo seniai niekas nesinaudoja, nes jis apneštas dulkių sluoksniu. Iš vieno kambario buvo girdėti šunų cypimas, urzgimas ir lojimas. Kokios dvylikos ar daugiau jų ten būta. Išėjo grafienė ir įsivedė mus į savo kambarį. Jame šiek tiek netvarkingai sustatytų įvairių stilių baldų, ant stalų įvairiausių buitinių daiktų. Nieko įdomaus, kas patrauktų akį, sakytų, kad esame grafienės kambary.

Grafienė, sužinojusi mūsų atvykimo tikslą, pasikvietė mus įleidusią senyvą moterį ir liepė jai parodyti mums kambarius.

Kaipgi atrodė tuo metu Beržėnai? Dvaro rūmai anglų stiliaus, su bokštu, pastatyti XIX a., aplinkui sodai. Iš oro rūmai dar ne per daugiausia apšepę, bet kambarių vaizdas apverktinas. Pirmiausia mums parodė kambarį — paveikslų galeriją. Žinoma, buvusią galeriją. Ant jos sienų dominavo rėmai be paveikslų. Jeigu tikėsime įrašų lentelėmis prie rėmų, tai rėmuose būta gerų dailininkų kūrinių: olandų, italų tapybos peizažų, žanrų. Vienus tų paveikslų „kažkas" išsivežęs į Lenkiją, kitus „kažkas" apsiėmęs parduoti užsieny. Pardavimo rezultatas — nei paveikslų, nei pinigų, vien grafienės nusiskundimai. Tikėti nusiskundimais? Ir taip, ir ne.

Iš galerijos pasiliko vien pavadinimas, sienos ir tušti rėmai. Bereikalinga buvo mūsų kelionė.

Iš galerijos mus nuvedė į valgomąjį. Čia vaizdas dar liūdnesnis: tuščia, vien sienos, durys ir langai, nė vieno baldo. Apatinės sienų dalys iškilotos reljefinėmis buazerijomis. Jų stilistinės savybės rodo, kad jos yra vietinių meistrų darbo. Greičiausiai dar iš baudžiavos laikų. Dar patrauklesnis kabėjo riešuto medžio skaptuotas sietynas. Atliktas rokoko stiliaus švelniausiomis formomis, jis ne visai harmonizavosi su sienų buazerijų stiliumi, bet savaime jis buvo šedevras

ir toks vienišas kambario tuštumoje. Man tekdavo muziejuose matyti panašių formų sietynus, bet tai buvo Meiseno, Sevro fabrikų farforo gaminiai, tačiau ko nors panašaus iš medžio nebuvau matęs. Kaip gaila, kad nė vienas muziejų negali juo pasidžiuoti. Kada ir kaip jis dingo iš Beržėnų — nežinau, kas galėtų pasakyti. Su juo dingo feodalinio laikotarpio meninės kultūros Lietuvoje toks iškalbingas liudininkas. O kiek dar dingo į jį panašių bei tolygių liudininkų? Šiandien mūsų muziejai laužo sau galvas, kaip atkurti feodalinio laikotarpio vaizdą, nusiperka už nemažus pinigus pripuolamai į Lietuvą patekusių daiktų — lovą, spintą à la Bul ir liepia jiems atstovauti anam laikotarpiui. Ir ką gi? „Atstovauja" Lietuvos praeičiai, falsifikuoja ją ir klaidina lankytojus.

Į kitus kambarius senyva moteris mūsų nenuvedė. Jie buvo „nesutvarkyti"...

TUŠTI RĖMAI ■

Menininkai, ypač dailininkai, prieškariniais metais daug dėjo pastangų kultūros ir meno turtui apsaugoti, stengėsi jį suregistruoti, neleisti gabenti į užsienį, imtis įvairių priemonių tinkamai išlaikyti ir t. t. Tačiau visos geros pastangos atsimušdavo kaip į sieną į privačios nuosavybės neliečiamumo principą.

Šios rūšies turto, be architektūros paminklų, daugiausia buvo dvaruose ir bažnyčiose. Iš bažnyčių vertingus praeities paminklus — kulto apeiginius rūbus, ypač arnotus, apeiginius indus, žvakides — gudriai išviliodavo iš svetur atsibastę anti-

kvarai. Nenusimanantiems savininkams jie įkalbėdavo, kad tie objektai pasenę, nusidėvėję, nedaro reikiamo įspūdžio tikintiesiems. „Vedami geradėjystės", siūlydavo, bent kiek primokėjus, iškeisti juos į naujus objektus. Nenusimanėliai susižavėdavo naujais, pigiais blizgučiais, pasitikėdavo prikalbinėjančių žodžiais, ir mainas įvykdavo. Ne taip jau retai atsitikdavo, kad antikvaras-vertelga, sumainęs ir gavęs „nedidelę priemoką", laimėdavo labai vertingą objektą, iš kurio vėliau gerai pasipelnydavo.

Bent kiek kitaip į praeities kultūros, meno objektus žiūrėjo dvarininkai. Jie dėjosi žinovais, puoselėjo šeimynines tradicijas ir bajorišką ambiciją. Bet visa tai išgaruodavo, kai, pralėbavus iš dvaro gaunamą pelną, reikėdavo taisyti „interesus". Tokiais atvejais ne tiktai laukdavo atvykstant antikvariatų agentų, bet patys šaukdavosi jų pagalbos. Tokie atsitikimai ypač padažnėjo, padarius Lietuvoje žemės reformą. „Kaip čia išsiversi iš tų kelių šimtų hektarų, paliktų centruose", — sielodavosi dvarininkai ir atsisakydavo ir šeimyninių tradicijų, ir bajoriškų ambicijų. Šios rūšies turtas imta likviduoti nepaprastai greitai, ir tai sustabdė tik 1940 m. tarybų valdžia. Dabar išsipildė menininkų svajonės ir pastangos: buvo išleistas kultūros paminklų apsaugos įstatymas, įpareigojęs atitinkamas įstaigas suregistruoti ir paimti valstybės globon kultūros bei meno turtą. Šį darbą vykdė Lietuvos TSR Kultūros paminklų apsaugos įstaiga, Vilniaus, Kauno dailės bei stambesni kraštotyros muziejai. Visos šios įstaigos uoliai ėmėsi joms pavesto darbo ir į pagalbą pasikvietė dailininkus. Tokiu būdu 1940—41 m., iki Didžiojo Tėvynės karo, pirmą kartą Lietuvoje buvo suregistruotas kultūros bei meno turtas, ypač dvaruose, ir stengtasi jį tinkamai globoti ir saugoti. Deja,

dėl minėtų priežasčių labai dažnai buvo suregistruoti tiktai to turto likučiai, o neretai ir visai jų nerasta.

Čia suminėsiu tiktai kelis pavyzdžius, kokio kultūros bei meno turto būta stambesniuose Lietuvos dvaruose ir ką pavyko iš jo surasti, atliekant registraciją.

Tiškevičiai Raudondvaryje (ties Kaunu) turėjo turtingą paveikslų rinkinį tokių dailininkų, kaip: Dossa Dossi, Domenichino, Guido Reni, Sassoferrata, J. Ruisdeal, D. Teniev Bacciarelli, Canaletto, J. Rustemo, V. Vankavičiaus, J. Mateikos „Batoras ties Pskovu" ir daug kitų. Didelis grafikos meno ir ekslibrisų rinkinys, 30 Slucko juostų ir t. t. Pradedant Pirmuoju pasauliniu karu, šis turtas iš Raudondvario kažkur plaukė, ir 1940 m. jau neteko užregistruoti nė vieno daiktelio.

Venclavavičių Narūnų dvare (Ukmergės aps.) būta giminės portretų rinkinio, keleto Venecijos dožų portretų, kurių tarpe vienas Tiepolo darbo, be to, dar didelis vertingų įvairių buitinių objektų rinkinys. Tačiau registruojant rastas tik vienas kitas menkos tapybos portretas ir daug tuščių rėmų...

Melžinskių Renavo dvare (Telšių aps.) buvo didelis grafikos meno rinkinys; vien J. Caillot 795 grafikos darbai. Taip pat gausu buvo ir paveikslų. Bet registruojant, be tuščių rėmų, ir čia daugiau nieko nerasta.

Panašių rinkinių sąrašą buvusiuose dvaruose galima būtų tęsti, tačiau atrodo, kad ir iš to aišku, kas juose buvo ir ko nėra.

Tuose dvaruose, apie kurių meno rinkinius neturėta jokių žinių, irgi rasta gana daug tuščių rėmų. Iš rėmų registracijos matome, kokie tie rėmai. Registratorių dažniausiai užrašyta: „Rėmai turtingai piaustyti; rėmai paauksuoti, kampuo-

se ornamentai" ir t. t. Savaime aišku, kad į tokius rėmus buvo dedami ne beverčiai paveikslai.

Kaip ir kur tas turtas dingo iš Lietuvos — šiandien jau niekas nežino. O juk jis dvarininkų įgytas už baudžiauninkų prakaitą ir ašaras. Kai atėjo laikai, kada ir buvę baudžiauninkai galėtų pasigėrėti tuo turtu, jis lyg vėjų buvo išblaškytas po visą pasaulį!

KAIP ATSIRADO MINTIS KAUNE PASTATYTI MUZIEJUI RŪMUS

1930 m. buvo pavadinti Vytauto Didžiojo metais. Tais metais suejo 500 metų nuo Lietuvos Didžiojo Kunigaikščio Vytauto mirties.

Taip 1930 m. pavadinus, reikėjo kuo nors ypatingu juos pažymėti. Šiam reikalui keli asmenys su kunigaikščiu Gediminu-Klausučiu-Beržanskiu savo iniciatyva sudarė Komitetą. Komitetas kreipėsi į visuomenines organizacijas, kad šios atsiųstų į jį savo atstovus aptarti būdų, kuriais būtų galima tinkamiausiai paminėti Vytauto Didžiojo metus. Dailininkai tokiais atstovais išrinko arch. prof. V. Dubenecką ir šio rašinio autorių.

Nustatytą dieną nuvykome į Komiteto posėdį. Neprisimenu, Komiteto pirmininkas ar kuris narių ėmė dėstyti maždaug tokį sumanymą:

— Minint Vytauto metus, reikalinga Kaune pastatyti jam grandiozinį paminklą. Paminklui tinkamiausia vieta — Vytau-

to kalnas. Vytautas su ištiestu kardu turėtų būti atsigręžęs į Vilnių. Tai Vilniaus išvadavimo simbolis...

Komitetas pasiūlė ir kitiems susirinkimo dalyviams pareikšti savo sumanymus.

Pasitarę su V. Dubeneckiu, mudu paprašėme Komitetą, kad sumanymams pareikšti būtų paskirtas sekantis posėdis. Klausimas buvo rimtas ir negalima jo spręsti paskubom. Mūsų pasiūlymas buvo priimtas.

Prof. V. Dubeneckis buvo Čiurlionio galerijos laikinų ir nuolatinių rūmų pastatų projektų autorius. Muziejaus reikalai jam buvo artimi ne vien kaip projektų autoriui, bet ir kaip praeities kultūros paminklų didželiam mylėtojui. Jis buvo ir tuometinės Valstybinės archeologijos komisijos aktyvus narys.

Galerijai laikini rūmai buvo pastatyti; statymas nuolatinių rūmų, kuriems projektą V. Dubeneckis padarė jau 1925 m., vis buvo atidėliojamas.

Pasitarę nusistatėme muziejaus rūmų statymo reikalą iškelti Komitete, įrodant, kad tai būtų tinkamiausias Vytauto Didžiojo metų pažymėjimas. Sekančiame posėdyje V. Dubeneckis ėmė dėstyti mūsų bendrą mintį.

Vien „grandiozinį paminklą" Vytautui statyti Vytauto kalne, dar su Vytauto figūra, atsukta Vilniaus link su ištiestu kardu — neįmanoma. Paminklai dažniausiai statomi miestuose ir jiems paprastai parenkama tinkama aplinka. Statant paminklą Vytauto kalne, aplink būtų medžiai, o fonas — dangaus skliautas. Kad tokiame fone paminklas įgautų savo kalbą, jis turėtų būti „grandioziškiausias". Ir tai būtų beprasminga, nes paminklas nebūtų matomas iš miesto svarbiausios arterijos — Laisvės alėjos: jį užstotų soboro pastatas.

Šiaip ar taip, paminklui Vytauto kalne reikėtų sudaryti kitą foną, negu kalno duodamas natūralus. Kitu fonu galėtų būti tiktai architektūrinis pastatas. Nei Karo muziejus, nei Čiurlionio galerija neturi tinkamų pastatų. Muziejaus pastatui Vytauto kalnas labai tinka. Muziejaus pastato fone galima būtų pastatyti Vytautui paminklą, kad ir ne tokį „grandiozinį", kokio nori Komitetas. Einant tuo keliu, būtų atiduota prasminga pagarba Vytautui.

Aš papildžiau V. Dubeneckio samprotavimus duomenimis, rodančiais, kaip labai yra reikalingas Kaunui Kultūros muziejus.

Dalis Komiteto ir posėdžio narių pritarė mūsų dėstomoms mintims. Netrukus ši mintis imta kelti spaudoje. Tokiu būdu rūmų muziejaus statymo reikalas ėmė populiarėti. Dėl jo prasidėjo net įvairiausios intrigos: kuriam muziejui turėtų būti pastatytas pastatas, kur jį statyti, kas turėtų statyti ir t. t.

Kadangi kunigaikščio Gedimino-Klausučio-Beržanskio sudarytas Komitetas neįsigijo autoriteto, ypač valdžios sferose, tai muziejui rūmų statymo reikalą pasiėmė Kauno miesto savivaldybė. Ji, neištyrusi muziejų reikalų, net du kartus buvo paskelbusi konkursą muziejaus rūmų projektui. Tiek dėl pačių rūmų pobūdžio, tiek ir dėl pasirinkimo jam vietos bei konkurso formalumų kilo ginčai ir net architektų protestai, ir savivaldybės skelbti konkursai pasibaigė be konkrečių rezultatų. Tuo metu valdžios organai neva visuomeniniais pagrindais sudarė Vytauto Didžiojo Komitetą, kurio vienas uždavinys — bene pagrindinis — buvo pastatyti Vytauto vardo muziejų. Vėl ginčai: kuriam muziejui, kur statyti rūmus ir t. t. Vėl intrigos ir protekcionizmas. Visose tose peripetijose didžiausią vaidmenį ėmė vaidinti Karo muziejus. Nevengta ne-

švankiausių priemonių. Nenuostabu: fašistuojančioje Lietuvoje kariuomenės balsas dominavo. Vis dėlto 1930—1936 m. muziejus buvo pastatytas.

Muziejus pastatytas, nesirenkant tinkamiausios jam vietos, ignoruojant muziejų pateiktus pastato apimties duomenis.

Pastatytas pastatas, netinkamas moderniam muziejiniam darbui ir ne tinkamiausioje jam vietoje, ne Vytauto kalne, kuriame tuomet ąžuolyno plotai dar nebuvo apstatyti privačiais namais ir jame galima buvo įrengti Oro muziejų, dabar vadinamą Liaudies buities muziejumi. Koks gražus būtų buvęs „muziejinis kampelis" Kaune!

EPIZODAI

Gen. V. Nagevičius Karo muziejui eksponatus įsigydavo ne vien iš savo muziejaus sąmatos lėšų. Juos įgyti jis mokėdavo priversti ir kitas įstaigas.

Vieną gražią dieną V. Nagevičius įžengė į Kultūros muziejaus direktoriaus kabinetą. Po pažastimi jis laikė marmurinį bareljefą su Adomo Mickevičiaus galva, rodos, skulptoriaus M. Guyskio darbo. Savo griausmingu balsu įsakomai jis kreipėsi į direktorių: „Turiu automobilį, malonėki su manimi nuvažiuoti į Pramonės ir prekybos banką, nes šiuo metu neturiu pinigų pirkti šitam daiktui",— ir parodė į bareljefą.

Be žodžių nuvykome į banką. Su banko direktoriumi kalba taip pat buvo labai trumpa. Nežinau, ar V. Nagevičius gavo visą reikiamą sumą už bareljefą, ar tik jos dalį, tačiau bareljefas su Mickevičiaus galva buvo įjungtas į muziejaus ekspoziciją.

Šia proga Kultūros muziejaus direktorių V. Nagevičius mokė: „Su šitomis bestijomis tiktai taip reikia kalbėti — duok pinigų, kitaip neišeisiu iš kabineto."

Deja, Kultūros muziejaus direktorius tokia pamoka pasinaudoti negalėjo: jam trūko griausmingo balso ir generoliškos išvaizdos. Jis ne kartą ir ne iš vieno girdėjo: „Padariau vien dėl to, kad atsikratyčiau Nagevičiumi. Žinote, koks jis..."

*

Krašto praeities kultūros paminklams rinkti, tyrinėti, saugoti ir globoti Lietuvoje 1919 m. buvo įsteigta Valstybės archeologijos komisija. Jos pirmininku eilę metų buvo prof. Eduardas Volteris, nariais — gen. V. Nagevičius, inž. V. Verbickas, K. Jablonskis, prof. V. Dubeneckis ir šių eilučių autorius.

Visi šie asmenys atstovavo įvairioms specialybėms ir skyrėsi savo respektais praeities kultūros paminklams. Skyrėsi taip pat ir savo būdais: daug žinąs, bet labai nesklandžiai dėstąs savo mintis prof. E. Volteris; visuomet autoritetingai ir grėsmingai kalbąs gen. V. Nagevičius; entuziastiškai besirūpinąs architektūros paminklų apsauga prof. V. Dubeneckis, dažniausiai tylįs, bet daug žinąs iš praeities kultūros istorijos įvairiausių šakų K. Jablonskis; viskam pritariąs, su viskuo sutinkąs inž. V. Verbickas ir vos suskubąs protokoluoti narių pasisakymus ir komisijos nutarimus P. Galaunė.

Tokios sudėties narių posėdžiai kartais labai ilgai užtrukdavo. Suprantama, ne trumpesni būdavo ir jų protokolai. Tačiau pasitaikydavo ir išimčių, kai posėdžiai kartais staiga nutrūkdavo. Apie vieną tokį noriu papasakoti.

Neprisimenu, kuriai Kauno miesto istorijos datai pažymėti

komisijos pirmininkas nutarė sukviesti narius „jubiliejinio" posėdžio. Nustatytą dieną ir valandą į jį susirinko visi komisijos nariai. Tyloje pirmininkas prabilo: „Sukviečiau tamstas Kauno miesto istorijos datai atžymėti... Šis mūsų miestas įkurtas Vilijos ir Neries santakoje..." Toliau kalbėti nereikėjo, nes gen. V. Nagevičius ūmai pakilo ir švilpaudamas pradėjo žygiuoti po kambarį. Neteko žado ne tiktai komisijos pirmininkas, bet suglumo ir nariai. Įsiviešpatavus tylai, komisijos nariai ėmė skirstytis. Taip ir nežinau, ką reiškė tas tylus jų išėjimas — protestą gen. V. Nagevičiui dėl jo netakto ar pagarbą pirmininkui. Gal vieną ir kitą.

*

Karo muziejaus organizatoriaus gen. V. Nagevičiaus santykiai su manimi, kaip Kultūros muziejaus direktoriumi, būdavo keistoki: tarpais labai draugiški, o kurį laiką, kaip sakoma, eidavom „ant peilių". Tai būdavo tais atvejais, kai muziejaus reikalais nenusileisdavau Nagevičiaus užgaidoms. Kartą viename posėdyje, į kurį Nagevičius atėjo paradine uniforma, su baltomis pirštinėmis, tik be ordinų ant krūtinės, man paprašius jį paaiškinti Karo muziejaus vieno skyriaus keisto pavadinimo prasmę, trinktelėjo kardu į grindis ir sušuko: „Man nieks taip nelipa ant kulnų, kaip Galaunė." Aišku, po šito mūsų santykiai vėl buvo ne per švelniausi.

Bevalis vykdytojas Nagevičiaus užgaidų buvo prof. V. Dubeneckis, kuris nesugebėdavo juo atsikratyti. Po vieno panašaus įvykio Nagevičius įtikinėjo prof. Dubeneckį: „Galaunė — aršus revoliucionierius. Pažiūrėk tik į jo kairiąją ranką, kurioje ištatuiruotas inkaras... Jis „Potiomkino" kreiseryje darė sukilimą..."

Man tokia Nagevičiaus atestacija buvo panaši į svaičiojimą. Prašiau prof. V. Dubeneckį pasakyti jam: „Jei taip iš tikrųjų būtų buvę, tai Lietuva turėtų didžiuotis manimi. Deja, 1905 m. revoliucijos metu man buvo tik 15 m. Praleidau ją Peterburge, bet, žinoma, ne „Potiomkine".

Greičiausiai prof. V. Dubeneckis to nepasakė Nagevičiui, nes, aprimus ginčams dėl Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus patalpų, Nagevičiaus ir mano santykiai vėl buvo beveik idiliški.

MUZIEJOMANIJA

Kaune gyveno tapytojas A. V. Kaip dailininkas ne be gabumų. Bet anais laikais „laisvam" dailininkui ir gabumai nepadėdavo susidaryti egzistencijai minimumą. Šiam minimumui išplėšti reikėjo griebtis kito, ne tapybos darbo. Pavyzdžiui, pasidaryti smulkiu valdininkėliu, braižytoju ar bent piešimo mokytoju. Dailininkas A. V. nenustojo tikėti, kad ir menu galima pralaužti sieną ir susikurti šiokią tokią ateitį. Bet tam reikėjo organizuotis. Tad su draugais įsteigė Nepriklausomųjų dailininkų draugiją, o vėliau — Dailininkų klubą. Dėl ko „nepriklausomųjų" — sunku atspėti, nes Lietuvoje beveik niekas ir nieko nereikalavo iš dailės ir dailininkų. Draugija surengė vieną kitą parodą, bet nuo to nepasipildė nei draugijos kasa, nei dailininkų kišenės. Klubas irgi gana greit likvidavosi, nes tuščiakišeniai lankytojai neįstengė apmokėti klubo bufeto laikytojos išlaidų. O be bufeto koks ten klubas. Po šių nesėkmių A. V. savo veiklai dirvos ėmė ieškoti dva-

sininkų tarpe. Dvasininkai buvo pasiturintys žmonės, o religinis menas Lietuvoje — užžėlę dirvonai. Čia buvo kur pasirodyti su vienu kitu religinio turinio paveikslu, vienoje kitoje bažnyčioje atnaujinti seną tapybą. Tad dailininkas A. V. įsteigė „Šv. Luko cechą". Deja, ir cechas egzistavo daugiau popieriuje, negu realybėje.

Kai 1939 m. Tarybų Sąjunga grąžino Lietuvai Vilnių, A. V. savo veiklai dirvos ėmė ieškoti sostinėje. Tikėjos, kad čia jo veiklai dirva bus nepalyginti platesnė, negu Kauno dvasininkų tarpe. Apsidairė ir nusprendė imtis darbo muziejininkystės srityje. Šiam naujam darbui užsimojo taip plačiai, kad net susirgo keista muziejomanija. Vilniaus ir Kauno periodinėje spaudoje ėmė skelbti straipsnius apie steigimą vis naujų ir naujų muziejų. 1939 m. lapkričio 6 d. vienas Vilniaus laikraštis paskelbė, kad Vilniuje numatoma steigti Bažnytinio meno muziejus. Šis ir kiti laikraščiai beveik visą mėnesį dėjo informacijas apie to muziejaus rengimą, paskirtį, reikšmę, organizatorių ir t. t. Tų pačių metų gruodžio mėn. 21 d. kitas laikraštis paskelbė, kad Vilniuje steigiamas Vilniaus tautos ir miesto muziejus. Visa spauda šią informaciją visokiausiomis formomis kartojo daugiau kaip pusę metų. 1940 m. sausio 19 d. laikraščiai ėmė skelbti, kad vietoje Bažnytinio meno muziejaus steigiamas Religinio meno muziejus, „globojamas aukščiausių valstybės ir bažnyčios asmenų", „Religinio meno institutas" ir „Savotiška meno studija". Apie šias naujas įstaigas — „muziejų, institutą ir studiją", jų „plačias perspektyvas ir didelę reikšmę" pažerta žinių kaip iš gausybės rago. Tų pačių metų balandžio 3 d. vienas Vilniaus laikraštis paskelbė, kad Vilniaus pilies bokšte (Gedimino kalne) steigiamas Vilniaus vadavimo muziejus. Balandžio 19 d. tas

pats laikraštis pranešė apie Miesto muziejaus atidarymą gegužės mėnesį. Gegužės 16 d. laikraščiai pradėjo rašyti apie pasitarimus Dailės muziejui steigti ir t.'t. Taigi kiek per pusmetį mūsų sostinėje buvo „pristeigta" muziejų! Deja, išskyrus Dailės muziejaus įsteigimą, ir tai jau tarybiniais laikais, visi kiti buvo muilo burbulai, visų jų amžius prasidėjo ir pasibaigė laikraščių skiltyse. Dailės muziejų steigiant, nebuvo didelių sunkumų: jo pagrindan buvo padėti Lenkų mokslo mylėtojų draugijos Vilniuje ir Kaune buvusio Bažnytinio meno muziejaus rinkiniai.

Visų minėtų muziejų „steigėju" buvo tas pats žmogus — dailininkas A. V.

PASITVIRTINĘS NUJAUTIMAS

1943 m. pavasarį vieno Vilniaus antikvariato lange pamačiau terakotinę plaketę. Mano dėmesį patraukė jos siužeto etnografiniai elementai. Užėjus į antikvariatą ir įsižiūrėjus į ją iš arti, dingtelėjo man, kad tai yra Vilniaus keramiko Ceiziko darbas. Kodėl pagalvojau apie Ceiziką, nemokėjau sau paaiškinti. Nebuvau matęs nė vieno Ceiziko darbo; žinojau apie jį, kaip keramiką, tiktai iš labai kuklios literatūros apie tapytoją Joną Damelį.

Paklausiau, kiek plaketė kainuoja. Atsakyta — 60 rmk. ir nusileisti negali, nes už tokią kainą ji yra vienos pilietės palikta komise. Paklausiau, ar nežino, kieno dirbta plaketė. Atsakė — nežino, bet mano, kad tai yra „naujas darbas".

Nenupirkau plaketės, bet mėnesiais manęs neapleisdavo

mintis: tai Ceiziko darbo. Pagaliau viename lenkų keramikos parodos kataloge radau tos plaketės reprodukciją ir nuorodą, kad ji esanti Ceiziko darbas. Kadangi buvusių Vilniuje keramikų darbai yra didelė retenybė, nutariau plaketę įsigyti. Deja, plaketės antikvariate jau nebuvo: ji buvo grąžinta savininkei, nes niekas ja nesidomėjo. Pažadėta man ją iš savininkės gauti. Gauta, bet kaina buvo jau 120 rmk., be jokios nuolaidos. Ką gi — sumokėjau ir tiek, ir džiaugiausi, kad ir mano vadovaujamame muziejuje bus vienas Ceiziko darbas.

Šį kartą įsitikinau, kad kartais reikia pasitikėti nujautimu ir kad, nenupirkus iš karto, vėliau tenka dvigubai mokėti.

„NEIS" ■

Dailininkas Vytautas Kazimieras Jonynas Paryžiuje studijavo grafikos meną. Nors buvo taupus ir gyveno kukliai, bet iš gaunamos stipendijos sunkiai vertėsi. Kartą parašė man laišką, nusiskųsdamas, kad nežinąs ko griebtis gaunamai stipendijai papildyti.

Galvojau, kuo jam galėčiau padėti. Dingtelėjo mintis: jis — grafikas, tegu padaro tokių darbų, kuriems Lietuvoje atsirastų rinka. Rinka... bet — kokia? Tuo metu uoliai rinkau medžiagą apie žemaičių liaudies raižinius, apie tą lietuvių liaudies meno — grafikos — šaką, kuri XIX a. gale iš lietuvių liaudies buities buvo išstumta vokiškų oleodrukų. Dar blogiau, nes mūsų amžiaus dešimtais — dvidešimtais metais lietuvių kaimuose ėmė sklisti „fosforuoti abrozdai", nakties metu šviečią melsvomis švieselėmis, kaip joninių vabaliukai.

Galgi būtų galima juos pakeisti savąja produkcija, atgaivinti žemaičių liaudies raižinių tradicijas? — galvojau.

Apie šį savo samprotavimą parašiau dailininkui ir pasiūliau jam padaryti kelis „šventųjų paveikslus" — Šv. Jurgį, Pietą, o aš pabandysiu įsiūlyti juos išleisti.

Bet kam gi siūlysiu?

Kaune veikė Šv. Kazimiero draugijos leidykla, kurios vyriausioji galva buvo A. Jakštas-Dambrauskas.

V. K. Jonynas paklausė mano patarimo, padarė Šv. Kazimiero paveikslą — medžio raižinį, paspalvintą dviem spalvom, ir atsiuntė man. Raižinys, gerai techniškai atliktas, atrodė, galės pakeisti vokiškus „šedevrus". Nunešiau jį Šv. Kazimiero draugijos pirmininkui A. Jakštui-Dambrauskui. Šis pažiūrėjo ir pasakė, kad apie tokius dalykus nusimano kunigas M. Vaitkus, rašytojas, poetas, stovįs jų draugijos knygų parduotuvės priešaky.

Nuėjau pas kunigą-rašytoją-poetą ir ėmiau jam dėstyti savo teoriją, kaip išstumti vokiečių gaminamus „abrozdus", pakeičiant juos panašiais į buvusius liaudies raižinius, va tokius, kaip šis — Šv. Kazimieras.

Kunigas išklausė mano dėstomą reikalą. Išklausė gana įdėmiai ir pritariamai. Bet jam buvo neaišku, ar tokie dalykai „apsimoka", tad pasiūlė su juo užeiti į knygyną ir išklausyti panelių pardavėjų nuomonės. Jos žinančios mūsų visuomenės pamėgimus, skonį.

Knygyne sukinėjosi dvi jaunos pardavėjos. Kunigas paėmė iš manęs raižinį ir pasikvietė jas į gretimą kambarėlį. Gana greit išgirdau abiejų pardavėjų juoką, ir jos įkaitusios išbėgo į knygyną. Kunigas išėjo iš kambarėlio, ir bent kiek suglumęs.

— Matot, tas dalykas neis. Jos labai gerai pažįsta mūsų pirkėjų skonį.

Aš nesupratau, kas galėjo sukelti tokį pardavėjų juoką. Dar ilgai turėjau įtikinėti, kad vis dėlto reikalinga pabandyti tą skonį keisti, kovoti su jo užteršimu vokiškais erzacais.

Įtikinti kunigą įtikinau. Dail. V. K. Jonynas padirbo dar kelis raižinius, jie buvo išleisti, bet... „nėjo": pirkėjai nenorėjo jų pirkti. Vis dėlto dailininkas gavo už juos šiokį tokį honorarą ir, gal būt, bent kiek pataisė savo skurdžią finansinę būklę. Man buvo liūdna, kad dalis lietuvių visuomenės, vokiškiems erzacams veikiant, taip pakeitė savo skonį ir jau nebegalima atgaivinti žemaičių liaudies raižinių tradicijos.

LOVA — LIAUDIES RAIŽINIŲ SAUGOTOJA

Dailininkas Adomas Galdikas, būdamas žemaitis ir turėdamas savo automobilį, yra išvažinėjęs Žemaitiją skersai ir išilgai. Jis mėgo savo kraštą, o, be to, važinėti skatino ir liaudies meno — liaudies tapybos, skulptūros rinkimas.

Prie vienos skurdžios grytelės jis apsistojo, pamatęs „Aprūpintojėlį",— taip jis vadindavo „rūpintojėlius", stovinčius prie grytelės koplytstulpy.

Įėjęs į grytelę, rado vien gerokai senstelėjusią moterį. Ar negalėtų ji perleisti jam „Aprūpintojėlį"? Šnekantis su moterėle, dailininko akys slankiojo skurdžiu grytelės interjeru ir apsistojo prie žemaičių liaudies raižinio.

— O koks čia abrozdas? — paklausė.

— Tai dar nuo mano senio užsiliko.

— Kur jūsų senis abrozdą gavo? Gal man jį perleistumėt?

— Kam „gavo"? — pats dirbo ir pardavinėjo, kai buvo mada. Kas dabar į tokį žiūrės! Ir ponalis dėl jo pirkimo tiktai juokauji.

— Rimtai, norėčiau įsigyti.

— Jeigu rimtai, tai kam šitą? Senis jų, tokių ir kitokių, paliko ne vieną.

— Tai kur juos padėjote?

— Nagi, miegu ant jų.

— Najau?

— Paprastai, kad šonai neskaudėtų.

— Yra šiaudų.

— O kas man jų duos? Šiaudai greit susitrina, o tie jau tiek metų guli.

Ilgiau išsikalbėjus, senyva moteris ryžosi pajudinti lovos paklojimą, ir tikrai jos apačia buvo klote priklota... net kelių siužetų žemaičių liaudies raižinių. Vieni jų buvo vien atspausti, kiti ir nuspalvinti viena kita spalva, taigi paruošti šėtrininkams pardavinėti.

Dailininkas jų pasirinko po kelis geriausius egzempliorius.

Taip tatai lova išsaugojo, o dailininkas išgelbėjo lietuvių liaudies meno pažinimui brangius liudininkus.

Deja, per paskutinį karą kažkur užsimetė mano užrašų dalis ir šiandien negaliu pasakyti nei vietovės pavadinimo, kur stovėjo raižinių saugotojos grytelė, nei tų raižinių autoriaus vardo ir pavardės. Nedingo tiktai raižinių fotonuotraukos: jos išliko mano rinkiny ir bus išspausdintos mano darbe apie Žemaičių liaudies raižinius.

Kartą vakare, sugrįžusį iš Vilniaus, mane žmona sutiko išgąstingais žodžiais:

— Kažin kas negero muziejuje. Vakar buvo atbėgę iš muziejaus ir sakė, kad vokiečiai reikalauja tučtuojau prisistatyti. Muziejuje visi labai susijaudinę.

— Kokie vokiečiai, kur prisistatyti? Ko nerimaujama?

— Prašė, kai tiktai sugrįši, tuojau ateiti į muziejų.

Kitą dieną muziejuje sužinojau, kad iš Rygos atvyko Rozenbergo štabo atstovas ir kelia skandalą dėl muziejuje „slepiamo žydų turto". Atstovas žadėjo ateiti iš ryto. Bendradarbiai džiaugėsi, kad sugrįžau.

Tikrai, gana greit atėjo uniformuotas pareigūnas ir pradėjo ne kalbėti, bet rėkte rėkti ant manęs.

Nors vokiškai iš bėdos susikalbėdavau, bet, kai tekdavo kalbėtis muziejaus reikalais su vokiečių okupacinės valdžios pareigūnais, visuomet prašydavau vertėjo, kad tuo būdu galėčiau susiorientuoti, ką ir kaip atsakyti. Ir šį kartą pareiškiau, kad susikalbėti galiu tiktai per vertėją. Vertėju apsiėmė būti tuometinis muziejaus istorinio skyriaus vedėjas P. Karazija. Rozenbergo štabo atstovas vėl ėmė rėkti:

— Kaip aš, muziejaus direktorius, drįsau slėpti žydų turtą!.. To turto tarpe yra archyvinės medžiagos... Gal būt, iš jos sužinosime... dėl ko prasidėjo šis karas... Džiaukis, kad tuo reikalu susidomėjo Rozenbergo štabas, o ne SS: jie jus už tokius dalykus vietoje sušaudytų... Tuojau išduoti mano žmonėms visą slepiamą žydų turtą...

Rozenbergo štabo atstovui išaiškinau, kad jo reikalauja-

mas ir tariamai muziejaus slepiamas žydų turtas yra ne muziejaus, bet Kultūros paminklų apsaugos įstaigos žinioje. Įstaiga kurį laiką buvo prisiglaudusi vienoje muziejaus patalpoje ir naudojosi muziejaus sandėliu. Išsikeldama į Vilnių ji apie tą žydų turtą, matyt, užmiršo, ir jis pasiliko muziejaus sandėly. Daugiau muziejus apie jį ničnieko nežino...

Rozenbergo štabo atstovas ėmė ramiau kalbėti ir per kelis kartus mane guosti:

— Aš esu irgi daktaras,— nepamenu kokio mokslo,— ir dėl to prie šio reikalo prieinu švelniai. Jeigu jį surastų SS, tai sušaudytų jus vietoje...

Kuo ta „žydų turto slėpimo" istorija prasidėjo, kas tą „slėpimą" suuostė ir pranešė Rozenbergo štabui?

Vieną dieną prisistatė man uniformuotas „etnologijos daktaras" ir pasisakė labai esąs susidomėjęs lietuvių liaudies skulptūra ir norįs ją pastudijuoti. Pavedžiau jį muziejaus liaudies meno skyriaus vedėjui Antanui Rūkštelei. Šis supažindino „etnologijos daktarą" su ekspozicijoje esama liaudies skulptūra. „Daktaras" pareiškė, kad kitą dieną jis ateis su fotografu fotografuoti skulptūros. Kaip okupantas jis neprašė iš muziejaus nei sutikimo, nei leidimo, ateis, ir tiek. Kitą dieną atėjęs su fotografu, kuris atsinešė specialias elektros lempas apšvietimui, ėmė fotografuoti visą ekspozicijoje esamą liaudies skulptūrą.

Tegu sau fotografuoja, manau: muziejus skulptūros nuotraukų turi nedaug, karas vyksta, nelaimės atveju nors svetur išliks nuotraukos...*

* Muziejus eksponatams saugoti nuo nelaimingų karo įvykių neturėjo slėptuvės ar bent kiek saugesnės patalpos.

Nufotografavęs visą esamą ekspozicijoje skulptūrą, „daktaras" paklausė A. Rūkštelę, ar neturi muziejus jos daugiau. A. Rūkštelė, nepasitaręs su manimi, nusivedė „daktarą" į liaudies skulptūros sandėlį. Prie to sandėlio, koridoriaus kampe, ir gulėjo paminklų apsaugos įstaigos pamestas ar užmirštas, o muziejaus tariamai slepiamas, Žydų etnografinio muziejaus turtas: nedidelės vertės eksponatai ir kažkokia archyvinė medžiaga. Čia jį ir pamatė „etnologijos daktaro"-gestapininko prityrusi akis. Niekas kitas to padaryti negalėjo.

Savaime aišku, kad Rozenbergo štabas šį kartą jį pasiėmė ir nežinia kur išsigabeno. Pasiėmė ne visą turtą,— vien archyvinę medžiagą, kurios tarpe jis tikėjosi „surasti priežastį, dėl ko prasidėjo šis karas!"

Ta proga Rozenbergo štabo atstovas iš muziejaus paėmė ir dviejų žydų muziejuje deponuotus vertingesnius žydų kulto sidabrinius daiktus ir numizmatines monetas.

Pastarasis veiksmas buvo atliktas „oficialiai mandagia" forma: muziejaus depozitų knygoje atstovas paliko savo įrašą ir autografą...

MUZIEJAUS PAVEIKSLAI — DOVANA AUKŠTAM PAREIGŪNUI

Vokiečių okupacijos metais viename administracijos kambaryje Kauno Valstybinio M. K. Čiurlionio dailės muziejuje įsitaisė savo būstinę Švietimo tarėjo įgaliotinis K. Įgaliotinio įsakymai būdavo tolygūs Švietimo tarėjo įsakymams.

Vieną dieną pamačiau įgaliotinį bevaikštinėjantį dailės

ekspozicijoje su dviem vokiečių pareigūnais. Kai vokiečiai išėjo iš muziejaus, įgaliotinis man pareiškė, kad jie pasirinko: du geriausius A. Žmuidzinavičiaus peizažus („Šienas pamario pievose" ir „Nemuno auginiai"), J. Šileikos „Marytės darželį", J. Mackevičiaus „Gatvelę", Z. Petravičiaus „Peizažą", J. Buračo „Medvėgalio piliakalnį". Tuos paveikslus jie turį pasiųsti į Rygą kaip dovaną aukštam pareigūnui.

Kai aš užprotestavau, įgaliotinis pareiškė, kad jis šiuo klausimu kalbėjęsis su tarėju — pasirinktus paveikslus vokiečiams reikalinga atiduoti. Vokiečiai, esą, pasižadėję autoriams užsakyti pasirinktų paveikslų atkartojimus ir juos perduoti muziejui. Įgaliotinį pasisekė įtikinti, kad bent vietoje pasirinktų A. Žmuidzinavičiaus peizažų iš dailininko būtų įsigyti panašaus formato ir artimo turinio kūriniai ir perduoti vokiečiams.

Paveikslai buvo pasiųsti vokiečiams su vienu iš salių prižiūrėtojų. Vietoje pasirinktų A. Žmuidzinavičiaus peizažų buvo pasiųsti kiti du jo darbai. Vokiečiai pažino šį pakeitimą, salių prižiūrėtoją, atnešusį paveikslus, išbarė jam nesuprantama kalba, bet paveikslus priėmė. Matyt, jiems reikėjo skubiai siųsti į Rygą šias „dovanas".

Tokiu būdu A. Žmuidzinavičiaus peizažai buvo išgelbėti. Visi kiti paveikslai iš muziejaus iškeliavo. Tiktai J. Buračo „Medvėgalio piliakalnis", vokiečius išvijus iš Kauno, buvo surastas „Metropolio" restorano patalpose ir grąžintas muziejui. Taip pat sugrįžo ir J. Šileikos „Marytės darželis". Gerokai apnaikintą jį nupirko iš nežinomo asmens dailininkas A. Žmuidzinavičius ir 1959 m. padovanojo Kauno Valst. M. K. Čiurlionio v. dailės muziejui.

„EVAKUOJAMA" ARCHEOLOGIJA

1944 m. liepos mėn. gale, Tarybinei Armijai artėjant prie Kauno, miestas gerokai ėmė tuštėti. Buvo manoma, kad vokiečiai laikysis kairiajame Nemuno krante ir Kaunas atsidurs kryžminėje ugnyje.

Vienas po kito dingo ir Kauno Valstybinio M. K. Čiurlionio vardo dailės muziejaus bendradarbiai. Pasiliko tiktai šių eilučių autorius — muziejaus direktorius, muziejaus istorinio skyriaus vedėjas P. Karazija, du salių prižiūrėtojai ir konservatorius Baleniūnas.

Paskutinėmis vokiečių laikymosi dienomis Kaune beveik dieną naktį muziejuje budėjo konservatorius. Aš tuo metu buvau susižeidęs koją ir ranką ir į muziejų ateiti dažniau negalėjau. Liepos mėn. 29 d. konservatorius paskambino telefonu man į butą ir pranešė, kad su manim nori kalbėti į muziejų užėję du vokiečių valdininkai. Mano pokalbis telefonu su tais valdininkais buvo trumpas. Jie kvietė mane ateiti į muziejų svarbiu reikalu. Man pasakius, kad sunkiai paeinu, „apgailestavo", kad jau neturį man pasiųsti automobilio ir „paprašė" kaip nors ateiti į muziejų, nes jie manęs lauksią.

Tarybinei artilerijai retkarčiais apšaudant Kauno aerodromą, ištuštėjusių gatvių namų pasieniais šiaip taip pasiekiau muziejų. Čia prisistatė tiedu vokiečių Gebietskomisariato valdininkai.

— Kodėl neevakuotas muziejus?

— Evakuoti nebuvo iš niekur jokio paliepimo.

— Koks turtas saugomas muziejuje?

Trumpai apibūdinau keturis muziejaus skyrius.

— Kuriame tų skyrių ir kokie eksponatai laikomi brangiausiais?

— Skyriai tvarkosi autonomiškai, aš esu tiktai administratorius. Skyrių vedėjai pasišalino, ir apie jų žinioje esamų eksponatų vertybę nieko negaliu pasakyti.

Kažin dėl ko vokiečių valdininkai apsistojo prie archeologinio skyriaus ir pareikalavo jo vertingiausius eksponatus tuojau paruošti evakuoti. Konservatorius paaiškino, kad jis to padaryti negalįs, nes tokiems trapiems eksponatams tinkamai įpokuoti neturįs priemonių, pavyzdžiui, lignino.

Vokiečių pareigūnai čia pat išrašė raštelį į kažkokį jų sandėlį Daukšos gatvėje, ir konservatorius dviračiu parsivežė didelį poką lignino. Pareigūnai įsakė eksponatus tuojau įpokuoti, tačiau jų paimti jie ateisią liepos 30 d. iš ryto.

Aš parėjau namo, o konservatorius ėmėsi vienas ruošti evakavimui eksponatus. Jis paruošė ir užkalė didelę dėžę. Kai liepos 30 d. tiedu pareigūnai atėjo jos pasiimti, konservatorius jų į muziejų neįsileido: užrakino duris ir vartus, o pats slapta sekė, ką vokiečiai darys. Šie, paklabinę duris ir vartus ir nieko nepešę, nuėjo.

Dėžė taip ir pasiliko belaukianti evakavimo.

Rugpiūčio mėn. 1 d. Kaunas buvo išvaduotas. Muziejaus pastatas, vokiečiams susprogdinus greta jo buvusią elektros stotį, baisiai nukentėjo: liko be viršutinės šviesos ir langų stiklų, durų. Visa tai per sprogimą sumalė ar išnešė oro bangos. Skubiai buvo reikalinga užkalinėti durų, langų angas. Tam buvo panaudoti visi muziejuje pasitaikę lentgaliai. Kai šių pritrūko, atėjo eilė evakuacijai paruoštos dėžės. Atkalus

jos viršų, paaiškėjo, kad ji prikrauta plytgalių, gipsinių formų laužo ir kt., o ne archeologinių eksponatų.

Žinoma, tokių „eksponatų" paruošimas evakuacijai buvo žaidimas su ugnimi. Jeigu vokiečiai Kaune būtų išsilaikę ilgiau ir būtų sumanę patikrinti dėžės turinį, aišku, man būtų tekę atsakyti savo galva.

Iš muziejaus nebuvo evakuotas nė vienas eksponatas. Tiktai nežymi jų dalis nukentėjo nuo oro bangų per sprogdinimą elektros stoties.

VIENO EKSLIBRISŲ RINKINIO GALAS ■

Visiems žinoma, kad pačiam girtis negražu. Ir aš tai žinau, ir vis tiktai negaliu susilaikyti nepasigyręs.

Pamėgęs ekslibrisus ir jų rinkimą, užkrėčiau šia liga ne vieną savo bičiulį. Taip atsirado Kaune pirmieji ekslibrisų rinkėjai: Vytautas Steponaitis, Viktoras Cimkauskis, Vaclovas Biržiška ir kiti. Minėti bičiuliai buvo pastovūs rinkėjai. Aistringiausias jų tarpe buvo V. Cimkauskis. Jis savo rinkinį tvarkė tokiu pat būdu, kaip ir aš: kiekvieną ekslibrisą prisegdavo atskirame lakštelyje. Jiems sudėti spaustuvėje užsakė dvi papkes. Ne bet kokias, bet aptrauktas raštuotu audiniu. Papkių nugarėlėje buvo priklijuoti raudonos odos keturkampiai su bronziniais užrašais — „Ex-librisai". Vienoje papkėje jis laikė meniškus ekslibrisus, kitoje — įvairius kitus. Tokiu būdu susidarė nemažas rinkinys. Deja, šio rinkinio likimas buvo liūdnas. Kai vokiečiai fašistai okupavo Kauną

ir žydams grėsė pavojus atsidurti gete, nusprendžiau gelbėti V. Cimkauskio bibliotekos geriausias knygas ir ekslibrisų rinkinį. Su vienračiu vežimėliu šį turtą atgabenom į dabartinio M. K. Čiurlionio v. dailės muziejaus biblioteką. Tačiau klydome, manydami, kad šis turtas ras čia saugią vietą. Vieną gražią dieną į muziejų atvyko gestapininkai ir pareikalavo išduoti jiems deponuotą muziejuje žydų turtą. Be V. Cimkauskio knygų ir ekslibrisų rinkinio, muziejuje dar buvo deponuotas vieno mokytojo vertingas numizmatikos rinkinėlis. Ir visa tai muziejus buvo priverstas atiduoti gestapininkams. Man teko būti to turto „perdavimo" liudininku. Numizmatikos rinkinėlyje buvo ir kelios auksinės monetos. Jas gestapininkai griebė su pasigardžiavimu. Bet ypač atidžiai jie vartė V. Cimkauskio knygas ir ekslibrisų rinkinį. Labai stebėjosi, kad Kaune, jų nuomone, labai nekultūringame mieste, galėjo atsirasti tokių vertingų knygų, kurių tarpe buvo beveik pilnas komplektas rusų žurnalo „Staryje gody". Šis žurnalas buvo skirtas Rusijos praeities, ypač dvarų kultūros, nagrinėjimams ir buvo leidžiamas gerame popieriuje, atspaustas gražiu šriftu ir gausiai iliustruotas puikiomis reprodukcijomis. Stebino gestapininkus ir su meile sutvarkytas ekslibrisų rinkinys. Šį turtą jie „pagarbiai" sukrovė ir išsivežė iš muziejaus, prigrasindami, kad, jeigu muziejuje dar yra daugiau deponuoto žydų turto ir jis slepiamas, muziejaus direktorius už tai atsakys savo galva. Vėliau direktoriui dar kartą teko klausyti panašių grasinimų.

Tokiu būdu V. Cimkauskio su meile rinktos knygos ir ekslibrisai iškeliavo man nežinoma kryptimi. Kai V. Cimkauskį su kitais geto draugais atvarydavo į miestą įvairiems darbams, porą kartų buvau su juo susitikęs. Pirmą kartą jį pa-

matęs, papasakojau apie jo knygų ir ekslibrisų rinkinio likimą. V. Cimkauskiui ne tiek buvo gaila knygų, kiek ekslibrisų. Paties rinkėjo likimas irgi buvo tragiškas: išvežtas iš geto darbams į Rytprūsius, neteko abiejų kojų ir mirė.

VOKIEČIŲ OKUPACIJAI PASIBAIGUS ■

1944 m. liepos mėn. gale buvau susižeidęs ranką ir koją. Sužalota ranka negalėjau nė nusiskusti, tad vaikščiojau apšepęs ir nekaip apsirengęs. Paskutinėmis liepos dienomis mūsų namo antrąjį aukštą užėmė vokiečių tankistai. Jie pastatė „tigrą" prie pat mūsų namo, o kitą bent kiek atokiau. Tuo metu gyvenęs pas mus lenkų atbėgėlis daktaras žydas, tankistams pasirodžius, sako man:

— Žinote, mums abiem namie vietos nebus, turime pasišalinti.

Tokius būkštavimus kėlė ne tik jo „neariškas" kraujas, bet ir prasta mano, apšepėlio, išvaizda. Tad iš namų išėjome kas kur. Namie pasiliko tiktai žmona ir viena jos pažįstama, gerai kalbanti vokiškai. Dvi paskutines liepos dienas slapsčiausi pas pažįstamus, gyvenusius prie Parodos aikštės. Slapsčiausi, nes vokiečiai gaudė vyrus įvairiems darbams. Dėl to negalėjau nueiti ir į muziejų.

Rugpiūčio 1 d. Tarybinės Armijos daliniai įžengė į Kauną. Vos tiktai pasirodė tarybiniai kariai, grįžau namo ir tuojau bėgau į muziejų. Vokiečiai paskutines dvi dienas sprogdino įvairius pastatus; jų tarpe išsprogdino ir greta muziejaus buvusią elektrinę. Išsipildė mano spėjimas, kad mu-

ziejaus pastato negalima statyti greta elektrinės. Šį įspėjimą savo laiku padariau Komisijai, kuri turėjo surasti Kaune muziejui statyti tinkamą vietą ir muziejaus patalpoms pageidaujamą plotą.

Artindamasis prie muziejaus, išvydau baisų vaizdą: vietoje elektrinės — krūvos griuvėsių, muziejaus pastatas be durų, langų. Toks vaizdas ne tiktai nuo elektrinės pusės, bet beveik aplink visą muziejų. Į muziejų galėjai įeiti pro kur tiktai nori — duris, langus — iš visų muziejaus pusių. Įėjęs į muziejų, radau tiktai konservatorių Baleniūną, bėgiojantį iš vienos patalpos į kitą ir saugantį, kad neįsibrautų pašaliniai asmenys. Tiesa, tuomet Karo muziejui Tarybinės Armijos vadovybė buvo išskyrusi porą kareivių patalpoms apsaugoti. Vytauto Didžiojo Kultūros muziejus, nors buvo tame pačiame pastate, tokios apsaugos neturėjo ir ja teko pasirūpinti man su Baleniūnu. Tad abudu ir bėgiojome iš vienos patalpos į kitą ir prašėme įsiveržėlių neliesti valstybinio turto. Gana greit prie mudviejų prisidėjo muziejaus istorinio skyriaus vedėjas P. Karazija ir salių prižiūrėtojai Navickas ir Volskis Iš buvusių muziejaus gana didelio bendradarbių skaičiaus tik mes penki buvome pasilikę Kaune, o kiti buvo išvykę iš miesto.

Baleniūnas mums papasakojo, kad iš ryto į muziejaus liaudies meno skyriaus priejuosčių, juostų ir kostiumų ekspoziciją buvo įsiveržę kelios moterys ir jau rinkosi sau priejuostes. Baleniūnas ir tuo metu jam į pagalbą atėjęs dail. A. Žmuidzinavičius atėmė iš moterų norimus pasisavinti daiktus.

Sunki apsauga suirutės dienomis! Įbėgsi į vieną pastato

patalpą, žiūrėk, jau pilieèiai ar kareiviai kažko ieško kitoje. Pradedi aiškinti, kad čia valstybinis turtas, įsiveržėliai nenoromis apleidžia patalpą. Įbėgu į patalpą, kurioje buvo fotonuotraukų ir negatyvų archyvai. Elektrinę sprogdinant visos fotonuotraukos buvo išmėtytos ant grindų. Du kareiviai renkasi nuotraukas, kuriose užfiksuotos lietuviškos sodybos, atskiri pastatai bei įvairūs etnografiniai objektai. Aiškinu, kad tos nuotraukos jiems neturi vertės. Kareiviai man naiviai atsako: „O mums bus atminimui", bet vis tiktai nuotraukas grąžina.

Gana greit visi mes ėmėme ieškoti lentgalių ir jais kalinėti langus, kiek sugebame, taisyti duris. Iki vakaro šiaip taip užkalinėjome bent langus.

Antrojo aukšto salės pilnos viršutinės šviesos sudaužytų stiklų. Pro langus iššlavėme juos iš pastato. Antrojo aukšto vienoje salėje nuo elektrinės lentynose buvo sukrautos Valstybinės bibliotekos knygos. Vėliau jos gana smarkiai nukentėjo, nes per viršų patekdavo į salę lietus.

Didelių mūsų penketo pastangų dėka pasisekė išsaugoti beveik visą muziejaus turtą. Muziejus neteko tiktai kelių fotoaparatų, kontrolinio laikrodžio ir dail. K. Sklėriaus našlės deponuotų trijų ar keturių kilimų. Niekas iš mūsų nepastebėjo, kaip ir kada jie dingo iš patalpos, kur buvo sukrauti muziejaus tapybos ir skulptūros kūriniai.

Žodžiu, kai po kelių dienų aš, kaip muziejaus direktorius, ėmiau rūpintis galimu pastato remontu, tais sunkiais pokario laikais džiaugėmės, kad muziejus nenukentėjo bent eksponatų skaičiumi.

■ UŽGAVĖNIŲ KAUKĖ IŠDAVĖ

Kauno Valstybinio M. K. Čiurlionio v. dailės muziejaus liaudies meno skyriuje kitų eksponatų tarpe viename skyde buvo išstatytos kelios užgavėnių kaukės. Nors vagysčių nepasitaikydavo, bet atsargumo dėlei kaukės prie skydo buvo prisegtos vielutėmis ir vineliais.

Muziejaus lankytojams neateidavo į galvą, kad kaukes, be užgavėnių papročių, būtų galima dar kam nors panaudoti. Taip kaukės metų metais kabojo ant skydų, iki atsirado tokių lankytojų, kuriems kilo mintis kaukes panaudoti kitam tikslui.

Kaimyninio Karinio-istorinio muziejaus administracija kartą paklausė Dailės muziejaus administraciją, ar Dailės muziejuje nedingsta eksponatai. Buvo atsakyta, kad nedingsta. O Kariniame-istoriniame muziejuje, girdi, dingo pistoletas. Po kurio laiko Karinis-istorinis muziejus vėl nusiskundė, kad dingęs antras pistoletas. Tiek pirmas, tiek ir antras pistoletas dingo iš ekspozicijos.

Dailės muziejaus vienas salių prižiūrėtojų buvo labai pareigingas ir akylas. Vieną dieną budėdamas, jis išgirdo, kad liaudies meno skyriuje kažkas sugirgždėjo. Iš skyriaus išėjo lankytojas — amatų mokyklos mokinys. Salių prižiūrėtojas perbėgo liaudies meno skyrių ir pamatė, kad skyde trūksta vienos kaukės. Lankytoją jau pasivijo prie išeinamųjų durų. Po paltu jis slėpė kaukę. Aišku, lankytoją sulaikė, kaukę atėmė ir jį patį pristatė, kur reikia. Čia paaiškėjo, kad lankytojas yra vienas iš dviejų, kurie priglaudė iš Karinio-istorinio muziejaus pistoletus. Kas žino, ar kita kaukė būtų susilaukusi savo eilės, ar ne.

Pasirodo, tiedu mokiniai nebuvo aistringi senienų mėgėjai. Pistoletus ir kaukę pasisavino, norėdami „pagąsdinti" kai kuriuos piliečius...

Po šio įvykio Dailės muziejus ant kaukių uždėjo stiklinį gaubtuvą, ir dabar jos jau nebekelia kai kuriems lankytojams aistringų norų.

Ir muziejuje „atsarga gėdos nedaro".

ŠEDEVRAS KAMPE ■

Mūsų kraštotyros muziejuose darbuojasi įvairaus plauko muziejinio darbo žinovai. Vieni jų žinovai iš prigimties, kiti išėję aukštąjį mokslą. Katrie naudingesni muziejams — sunku pasakyti. Kartais faktai pasako, kad bene naudingesni žinovai iš prigimties. Išėję aukštąjį mokslą, be abejo, turi diplomą, jo teikiamas teises, bet užvis daugiau — „honoro". Šis „honoras" pasireiškia įvairiai. Tai tuojau nušalinamas darbuotojas — žinovas iš prigimties, tai per daug rūpinamasi susisukti sau lizdelį. Kartais jis susukamas net iš labai reikalingų patalpų. Ir tik po viso to pradedama žiūrėti, ką daryti iš to įvairaus muziejinio šlamšto šlamštelio — eksponatų. O tarp šio šlamšto šlamštelio kartais tamsiame kampelyje guli ir laukia dienos šviesos tiesiog šedevras. Ir šedevras mūsų liaudies meno, kuriuo tarybinėje Lietuvoje labai rūpinamasi. Tokią nelemtą nuomonę teko susidaryti, lankant vieną kraštotyros muziejų.

1956 m., renkant „Lietuvių liaudies meno" leidiniams medžiagą, teko aplankyti ir kraštotyros muziejų P. mieste. Ekspo-

zicijoje esamoji medžiaga, aišku, tuojau matoma. Bet jos ten paprastai tėra maža dalelė ir visuomet tenka pažvelgti, pasiknaisioti „muziejaus fonduose". Pavadinimas „muziejaus fondai" gražiai skamba, bet jų būklė ne viename muziejuje, deja, primena šiukšlyną. Paprašiau leidimo pažvelgti, pasiknaisioti ir P. kraštotyros muziejaus fonduose.

Fondas mažame, apytamsiame kambarėlyje, apstatytas lentynomis, o ant jų — eksponatai ir „eksponatai". Juose, matyt, nuo seniai niekas nesirausė. Čia ir dulkės, ir voratinkliai, ir maišas su kalkėmis... Ėmiau kaišioti nosį į visus pakampius, kampelius. Viename drėgname kampelyje randu dievo mūką. Beveik supuvusi, sutrūnijusi, bet krūtinės dalis ir galva sveikutėlės. Apstulbau. Tai ne dievo mūka, bet mūsų liaudies skulptūros šedevras. Pažvelkite į ją reprodukcijoje. Kiek ekspresijos, kiek kančios išraiškos! Ne ikonografinio Kristaus, bet lietuvio-baudžiauninko. Kokių nepaprastų meninių gabumų buvo galvos autorius, sugebėjęs paprastomis priemonėmis ir formomis perduoti tai, kuo tuomet gyveno visa jo tauta. Kur kitur ši mūkos dalis ekspozicijoje užimtų garbingiausią vietą, bylotų apie mūsų liaudies meistrų didelius gabumus skulptūroje, o čia... apdulkėjusi, prisiglaudusi tamsiame kampelyje. Ištraukiau į dienos šviesą, šepetuku (jį dėl viso ko vežiojaus), nuvaliau dulkes, ją nufotografavo su manim važiavęs fotografas J. S., ir ėmiau įrodinėti muziejaus darbuotojui — ne vyriausiajai muziejaus galvai — direktoriui,— kad šiam šedevrui vieta ne kampe, bet ekspozicijoje. Darbuotojas klausėsi mano žodžių, atrodo, įdėmiai, sutiko su mano nuomone, bet ar šis šedevras pateko į ekspoziciją, nežinau, nes po to P. kraštotyros muziejuje neteko lankytis.

Gal tai išimtinis atsitikimas, tačiau kiek nuostolių turi lietuvių liaudies menas, jeigu tokių faktų pasitaiko daugiau. Deja, jų pasitaiko.

MUZIEJINIAI KURIOZAI

Lankiausi viename mūsų kraštotyros muziejuje. Nors muziejus pačiame rajono miesto centre, bet nei savo pastatu, nei vidum nieku ypatingai nepasižymi. Reikia manyti, kad jis čia egzistuoja tik iš bėdos ir laikinai.

Susipažinęs su ekspozicija, joje irgi nieko ypatingesnio ar būdingesnio šiam etnografiniam rajonui neradau. Truputis vienos rūšies etnografinių daiktų, truputis kitos, fotonuotraukų stendai, charakterizuojantys socstatybą, ir tiek.

Apėjau ekspozicijos patalpą vieną, antrą kartą ir vis tiktai radau tris „eksponatus", kurie neužtinkami kituose kraštotyros muziejuose. Vienas iš jų — tamsiame kampe palubėje kabantis labai menkos meninės vertės paveikslas bibline tema „Lotas su savo dukromis". Prie paveikslo rėmo — užrašas „Sultonas su savo žmonomis". Antras eksponatas — iš špižiaus išlietas žibalinei lempai pastovas. Tokių pastovų fabrikai pagamindavo tūkstančius. Muziejaus pastovas, laikomas eksponatu, gerokai aplamdytas, deformuotas, su užrašu — „Senovės vazė". Trečias eksponatas — greičiausiai kokio nors dvaro ekonomo kandiklis „bankrutkėms". Iš vieno galo jis gerokai įjuodęs nuo nikotino, iš kito — su būdingomis įdėti į lūpas išpiovomis. Užrašas tam griozdiškam kandikliui — „Dūdelė".

Maloniai mane lydėjusiam muziejaus direktoriui paaiškinau, kad užrašai prie tų „eksponatų" neatitinka jų turinio nei paskirties. Atrodė, kad direktorius sutiko su mano argumentais. Tikėjausi, kad „Senovės vazė" atsidurs šiukšlyne, „Dūdelė" pavirs kandikliu, o „Sultonas su savo žmonomis" ar visai neteks užrašo, ar jis bus ištaisytas.

Praėjo dešimt metų, ir prie paveikslo kabojo tas pats užrašas — „Sultonas su savo žmonomis". Muziejaus direktorius lankytojams aiškino: „Paveiksle pavaizduotas „Lotas su savo dukromis", o ne „Sultonas su savo žmonomis", užrašas klaidingas." Klaidingas, bet nepakeistas. Aiškino ne eiliniams lankytojams, bet muziejininkams — Pabaltijo respublikų muziejų darbuotojų seminaro dalyviams.

Kuo jau klaidingas užrašas yra toks svarbus, kad net per dešimtį metų jis nepakeistas? Negi visiems lankytojams direktorius taip ir pasakoja, atitaisinėdamas jo klaidingumą?

KULTŪRINGAS ZAKRISTIJONAS

Kas dabar yra bažnyčios zakristijonai — nežinau. Žinau tik, kas jie buvo prieš penkiasdešimt metų. Žinau dėl to, kad visą savo gyvenimą zakristijonu buvo mano dėdė ir dažnai jį matydavau tas pareigas einant.

Anais laikais zakristijonų pareigos buvo gana menkos: prižiūrėti švarą prie altorių, degioti žvakes pamaldoms, tvarkyti kunigui apeiginius rūbus ir padėti jais apsivilkti, parūpinti švęsto vandens ir kodylą. Be to, jeigu zakristijonas turėjo balsą, tai giedodavo su kunigu ir egzekvijas. Tiesa, kar-

tais tekdavo dar kunigą pažadinti iš ryto ir paklausti, ar jau galima skambinti mišioms. Prieš kalėdas zakristijonas išvežiodavo parapijiečiams plotkas ir lydėdavo kunigą kalėdojant.

Pilkoki žmonės. Jokių ypatingų žinių, tuo labiau kokio nors mokslo cenzo iš jų nereikalauta. Vis tiktai kai kurie jų įsigydavo parapijiečių pagarbą ir autoriteto. Tų pilkų žmonių tarpe atsirasdavo vienas kitas, kurio interesai siekdavo kur kas toliau, negu bažnyčios sienos ar parapijos ribos. Vieną tokį noriu prisiminti.

Antanas Šutinas visą amželį buvo Bernardinų bažnyčios zakristijonu, Vilniuje. Tačiau Vilniuje jis ne vienam buvo žinomas ir kaip senienų rinkėjas. Ir ne tokių senienų, kaip, pavyzdžiui, atsitiktinių archeologinių radinių, bet sistemingas grafikos meno rinkėjas. Jo rinkiniai buvo ne vien sau pačiam pasigėrėti, bet jį žinojo Vilniuje gyveną nemažos kultūros senienų rinkėjai ir mokslo žmonės.

Kuo gi žymūs Antano Šutino rinkiniai? Pirmiausia, jis buvo susirinkęs Vilčinskio „Vilniaus albumo" pilniausią komplektą. Tokiu komplektu negalėjo pasigirti net didžiausios Vilniaus, Lenkijos bibliotekos, o ką bekalbėti apie atskirus rinkėjus.

Antra jo rinkinių įdomybė — šventųjų paveikslėliai. Platinti Lietuvoje tokius paveikslėlius pradėta XVII amžiuje. Pirmą tokį paveikslėlį vienas Vilniaus vyskupų užsakė pagaminti Italijoje. Sekančiais amžiais jų rasdavos vis daugiau ir daugiau. Į XVIII a. galą Vilniaus Kunigų seminarijoje klierikai buvo mokomi gaminti juos vario raižinių technika. Be klierikų, tokius paveikslėlius Vilniuje raižė ir grafikai specialistai. XIX a. jiems gaminti buvo vartojamos įvairiausios

spaudos technikos. Tokiu būdu jie paplito Lietuvoje tūkstančių tūkstančiais. Antanas Šutinas turėjo puikiausiai parinktų jų kolekcijų. Be to, jis buvo surinkęs apie šimtą tų paveikslėlių vario raižinių klišių.

Tą savo rinkinį A. Šutinas papildė dar medžio ir vario raižinių klišėmis herbų panegirikoms. Visa tai jau daug ką sako apie rinkėjo grafikos meno pamėgimą apskritai.

Buvo ir kitų senienų jo rinkiniuose, tačiau pagrindą sudarė grafikos rinkiniai.

A. Šutino rinkinių likimas man nėra žinomas. „Vilniaus albumo" komplektų iš jo buvo įsigijęs Vilniaus vyskupas Michalkevičius. Jam mirus, „Vilniaus albumą" paveldėjo jo giminės. Iš jų hitlerininkų okupacijos metais į Vilniaus antikvariatus „Vilniaus albumas" patekdavo atskirais lapais ar ištisomis serijomis. Iš ten jie nukeliaudavo pas kitus rinkėjus ir praturtindavo jų rinkinius.

VIENO RINKINIO LIKIMAS

Pasidaryti praeities kultūros — buities, meno, spaudos — rinkėju pavieniams asmenims būna įvairių priežasčių. Vieni šį pamėgimą, o kartais net aistrą, paveldi iš aplinkos, kurioje augo, kiti juo užsikrečia iš draugų, dar kitus priverčia vargas ir noras iš jo išbristi. Paskutinioji priežastis gali pasirodyti keista ir neįtikėtina. Bet tikrai būna ir tokia. Ir tai net ne išimtinis, bet gana dažnas reiškinys.

Iš vargo praeities paminklų rinkėju pasidarė Enrikas Bukovskis (1838—1900). Gimęs Kiaukliuose, Panevėžio aps.,

1857 m. baigęs Šiaulių gimnaziją, studijavęs teisę Maskvos universitete, kaip 1863 m. sukilimo dalyvis Žemaitijoje turėjo bėgti iš Lietuvos. Kurį laiką pasislapstęs, 1864 m. per Rygą ir Kopenhagą pasiekė Stokholmą. Čia įstojo tarnauti Hamerio antikvariatan. Besidarbuodamas antikvariate, kuriame nuolat keitėsi senienos-prekės, atnešamos tai antikvariato agentų, tai asmenų, kuriuos įvairios aplinkybės spyrė skirtis su senienomis, ir matydamas karštus jų rinkėjus,— o jų tarpe būdavo labai įdomių asmenybių,— užsikrėtė ta liga ir E. Bukovskis. Jau 1870 m. įsteigė Stokholme savąjį antikvariatą ir gana greit įgijo ne tiktai pasitikėjimo senienų rinkėjų tarpe, bet daug kas ėmė jį laikyti ir žmogumi, gerai apie jas nusimanančiu. Ir nenuostabu, kad pradėta leisti jo antikvariato esamų senienų gerai sudarytus katalogus.

Įsivaręs į antikvarinį darbą, E. Bukovskis nepasidarė vien pirklys-vertelga. Į jo antikvariatą patekdavo ne vien švediškos bei tarptautinės reikšmės senienų, bet nemaža ir liečiančių Lietuvos-Lenkijos kraštus. Jam, 1863 m. sukilimo dalyviui, svetimame krašte neužgeso patriotinė ugnelė. Susidurdama su tiek daiktų, primenančių savąjį kraštą, ugnelė įsiliepsnojo į aistrą: nesiskirti nė su vienu tokiu daiktu! Tad E. Bukovskis ėmė rinkti viską iš Lietuvos-Lenkijos praeities bei tų kraštų santykių su Švedija. Tačiau jis manė, kad tokiais daiktais nevalia džiaugtis vien jų rinkėjui: jie turi žadinti įvairius jausmus daugeliui žmonių. Ne vien manė, bet ir stengėsi tą idėją įgyvendinti.

Kaip tai padaryti? Lietuva — slegiama Rusijos dvigalvio erelio, Lenkijoje — ne geriau. Tais pačiais 1870 m., kai E. Bukovskis atidarė Stokholme antikvariatą, kitas iš Lietuvos kilęs — Vladislovas grafas Broel-Plateris — Rapersvilyje, Švei-

carijoje, atidarė Lenkų tautos muziejų. Šiame muziejuje ypač buvo renkami tokie praeities paminklai, kuriems Lietuvoje ir Lenkijoje galėjo grėsti pavojus būti išvežtiems į Rusiją ar Vokietiją, nes okupantų valdininkai jų nepakentė. Į šį muziejų E. Bukovskis ir ėmė siųsti savo surinktus praeities paminklus. Siuntė grafikos rinkinius, Falcko, Chodovieckio ir kitų dailininkų graviūras, rečiausius spaudinius ir dokumentus, liečiančius Lietuvos-Lenkijos santykius su Švedija, ir daug įvairios kitos medžiagos. Pagaliau ir pats E. Bukovskis atsidūrė Rapersvilyje. Tačiau visur savo rinkinius skyrė ne Lenkijai, bet Lietuvai. Testamente, kurį įvykdyti paskyrė savo seserėnus Severiną ir Zdislovą Liudkevičius, rinkinius pavedė perduoti Lietuvai, kai tiktai lietuviai sukurs savąjį muziejų. Remdamiesi testamentu, Pasaulinėje parodoje Paryžiuje 1900 m. Lietuvių skyriaus rengėjai bandė iš Rapersvilio muziejaus išgauti parodai bent lituanistiką, tačiau muziejus į jų pareiškimą nė neatsakė. Nei šiuo atveju, nei kitais testamentas nebuvo vykdomas. Priežastys neaiškios. Versijų būta įvairių. Viena jų sako, kad lenkai testamentą sunaikino ir rinkinius įjungė į Tautos muziejų Varšuvoje. Gal kartais ir testamento sudarytojas, kieno nors paveiktas, jį pakeitė.

E. Bukovskis mirė Rapersvilyje, kur ir palaidotas muziejaus kiemelyje.

DIENORAŠTIS VARGONŲ TŪTOJE

Per pirmąjį pasaulinį karą, vokiečiams okupavus Lietuvą, Panevėžio gimnazijos mokytojas Kazys Bizauskas ryžosi rašyti dienoraštį. Beveik kas dieną jis pasižymėdavo visus įdo-

mesnius įvykius, kurių liudininku jam teko būti. Be to, nusirašinėdavo okupacinės valdžios potvarkius, iš Vilniaus Panevėžį pasiekusias politines naujienas. Visa tai jis surašydavo ant vienodo formato popieriaus lapelių.

Laikai buvo neramūs, inteligentijos atstovus dažnai sekdavo šnipai, ir gerai teko pagalvoti, kaip ateičiai išsaugoti užrašytus lapelius. Gal mažiausiai okupantai įtarinėjo bažnyčias. Vienoje Panevėžio bažnyčių vargoninkavo mokytojo geras pažįstamas. Ar vargonininkas mokytojui patarė, ar mokytojas pats sumanė, kad užrašų lapeliams saugiausioji vieta gali būti viename storųjų vargonų balsų — medinėje tūtoje. Mokytojas dažnai pradėjo lankyti bažnyčią ir kiekvieną kartą nuleisdavo į tūtą prirašytus lapelius. Žinoma, po kurio laiko ši tūta neteko savo balso, tačiau į tai niekas neatkreipė dėmesio.

Tokius lapelius mokytojas krovė į tūtą per visą okupaciją. Jai pasibaigus, lapeliai buvo išimti ir norėta pradėti juos sistemingai tvarkyti. Bet Panevėžyje gyvenimas negreit nurimo, vis dar įvykdavo įvairių politinių pasikeitimų. Mokytojo bute buvo padaryta krata, ir pundas lapelių tapo daiktiniu įrodymu. Tad jie nežinia kur dingo ir jau nebesuvaidino istorinio dokumento vaidmens, nors šiam tikslui buvo kaupiami.

PIRMOJI MENO, SENIENŲ IR RETENYBIŲ PARODA KAUNE

Carinės Rusijos laikais Kaunas buvo gubernijos miestas. Ne eilinis gubernijos miestas, bet ypatingas — pirmos klasės

karinė tvirtovė. Tvirtovės mieste smarkiau buvo varžomas visuomeninis gyvenimas, negu kiekviename kitame apsnūdusiame gubernijos mieste. O ką jau bekalbėti apie meno gyvenimą. Tačiau jis vis tiktai pradėjo brėkšti savotišku būdu

1895 m. sausio mėn. Kaune įsisteigė „Privačios sekmadienio techninės braižybos ir paišybos klasės", o tų pačių metų gegužės mėn. buvo atidaryta jų mokinių darbų paroda, „norint vietos visuomenę supažindinti su grafikos meno mokymu". 1896 m. gegužės mėn. atidaryta antroji tokia pat paroda. Abi tos parodos buvusios labai įdomios, bet, sprendžiant iš negausaus parodų lankytojų skaičiaus, „visuomenė joms buvo labai indiferentiška".

Kursų įsteigėjas ir parodų rengėjas buvo kažkoks N. L. Leonidovas. Greičiausiai pseudonimu Savasis 1898 m. lapkričio 7 d. „Kauno gubernijos žinių" numeryje jis paskelbė straipsnį „Dailės parodos Kaune surengimo klausimu". Straipsnis būdingas aniems laikams, tad kai kurias jo vietas cituoju:

„Kaip žinoma, daugelyje miestų rengiamos kilnojamos ir nuolatinės paveikslų, skulptūrų ir kitų meno kūrinių parodos...

Be abejo, meno parodos sukelia didelį susidomėjimą ir turi nemažą šviečiamąją reikšmę.

Jos pakelia mus virš kasdieninio gyvenimo smulkmenų, leidžia išgyventi estetinio pasigėrėjimo valandėles... Žodžiu, žiūrovus padaro kilnesnius.

Pas mus Kaune, nežiūrint kultūringų Vakarų artimumo, nieko panašaus nėra...

Ryžtamės pareikšti pageidavimą, kad ir pas mus Kaune pabustų iš miegūstumo ir atsirastų žmonių, norinčių surengti me-

no kūrinių parodą,— jų turi vietiniai piliečiai, kaip, pavyzdžiui, grafas Tiškevičius Raudondvaryje..."

Po šio straipsnio N. L. Leonidovo veiklos dėka 1899 m. susidarė „privatus ratelis" meno parodai surengti.

LIETUVIŲ LIAUDIES MENO RINKĖJAI IR RINKIMAS

Liaudies meną Lietuvoje imta rinkti, palyginus su kaimyniniais kraštais, gana vėlai — XIX a. gale. Šio darbo pirmiausia ėmėsi privatūs asmenys. Rinko visa, kas, jų nuomone, buvo būdinga kraštui, ką galėjo įsigyti. Pagaliau rinko ir tai, kas atitiko rinkėjo skonį ir nusimanymą. Tiktai po 1905 m. revoliucijos, lietuvių tautai atgavus šiek tiek laisvės ir ėmus kurtis visuomeninėms organizacijoms — Lietuvių mokslo ir dailės draugijoms, liaudies meną imta rinkti bent kiek sparčiau.

Pavienių rinkėjų pradininku reikia laikyti Lietuvos praeities kultūros tyrinėtoją Mykolą Brenšteiną. XIX a. gale — XX a. pradžioje jis gyveno Telšiuose. Iš čia jis darė išvykas į gana gausius Lietuvoje dvarus, kuriuose galima buvo užtikti įvairių praeities kultūros objektų. Vienokiu ar kitokiu būdu ne vieną jų įsigijęs, parsigabendavo į savo butą Telšiuose. Taip jis sudarė nemažą Lietuvos senienų rinkinį, kuriame netrūko ir liaudies meno objektų. Šių pastarųjų tarpe ypač daug buvo surinkta senovinių liaudies drabužių, o greta jų ir įvairių medžio dirbinių — verpsčių, prieverpsčių, už-

gavėnių kaukių ir kt. Ne vienu tų objektų jis tuomet praturtindavo Krokuvos ar Varšuvos muziejus.

Įsikūrus Vilniuje Lenkų mokslo draugijai ir pagyvėjus visuomeniniam kultūriniam darbui, M. Brenšteinas su likusiais rinkiniais persikėlė į Vilnių. Čia didžiausią dalį savo rinkinių perleido Lenkų mokslo draugijos kuriamam muziejui, pasilikęs sau tiktai rašytinę medžiagą, bylojančią apie Lietuvos praeitį.

M. Brenšteinas, lietuvių liaudies eksponatus iš savo rinkinio dalimis perleidęs Lenkijos muziejams, mūsų kultūros istorijai padarė nuostolių. Tačiau, reikia pasakyti, jis tą meną rinko su meile ir stengėsi suprasti jo esmę. Jis, ne kas kitas, nagrinėjo Žemaičių koplytstulpius ir koplytėles, ir 1906 m. Lenkų Mokslų akademija Krokuvoje išleido šios srities jo darbą „Žemaičių kryžiai ir koplytėlės" („Krzyże i kapliczki Żmudzkie").

1912 m. anglų meno žurnalas „The Studio" išleido specialų numerį, skirtą Rusijos liaudies menui. Paskutinis to leidinio skyrius pavadintas „Lithuania". Tekstą apie Lietuvių liaudies meną parašė M. Brenšteinas, iliustruodamas jį 8 puslapiuose įdėtais charakteringais liaudies meno pavyzdžiais, daugiausia paimtais iš autoriaus rinkinio.

Nors Lietuvoje gausi katalikų dvasininkija sudarė net tam tikrą luomą ir buvo priskiriama prie inteligentijos, tačiau liaudies kultūra bei jos palikimo išsaugojimu mažai kas iš jos rūpinosi. Iš jų man žinomi vos trys kunigai: Žiogas, Kuprys ir Adolfas Sabaliauskas-Žalia Rūta. Pirmasis buvo aistringas net archeologijos ir numizmatikos rinkėjas. Deja, savo rinkinius jis perleido ne Lietuvos muziejams, bet Latvijos. Kuprys rinko audinių, ypač mezginių, pavyzdžius ir didelę

jų dalį dovanojo Čiurlionio galerijai. Sabaliauskas kaupė liaudies skulptūrą ir stogastulpių bei koplytstulpių geležines viršūnes. Įsisteigus Kaune Bažnytinio meno muziejui, padovanojo jam visą savo rinkinį. Žymiausioji tuo metu suvalkietiškų priejuosčių rinkėja buvo dr. K. Griniaus pirmoji žmona. Gyvenant Suvalkijoje, jai pasisekė surinkti jų 300 su viršum, o taip pat nemaža įvairių kitų kostiumo dalių. Atgaivinusi savo veiklą Kaune, Lietuvių dailės draugija iš dalies to rinkinio surengė Priejuosčių parodą. Tais pačiais 1927 m. dr. K. Grinius iš to rinkinio pardavė 355 vienetus priejuosčių bei kitų drabužių dalių Čiurlionio galerijai.

Šie minėti rinkiniai, kaip privačių asmenų nuosavybė, visuomenei nebuvo prieinami. Su gana kukliu lietuvių liaudies meno rinkiniu ji galėjo susipažinti tik Kauno miesto muziejuje, kai jam pradėjo vadovauti žinomas archeologas ir dailininkas Tadas Daugirdas. Keturiose nedidelėse muziejaus patalpose greta archeologijos, paleontologijos, numizmatikos ir kitų kuklių rinkinių buvo eksponuoti keli lietuvių vyrų ir moterų kostiumai, keliasdešimt medžio dirbinių — verpsčių, prieverpsčių, kultuvių, didelis rinkinys margučių, vienas kitas liaudies raižinys bei viena raižinio lenta. Visi šie eksponatai pasižymėjo lietuvių liaudies menui būdingomis formomis ir raštais. Visi jie čia atsirado tik dėl Tado Daugirdo, kaip dailininko, įvairiapusiško susidomėjimo menu.

1907 m. įsikūrus Vilniuje Lietuvių dailės draugijai ir ėmus svajoti apie lietuvių meno muziejaus kūrimą, norėta, kad jame rastų prieglobstį ir lietuvių liaudies menas. Dėl to draugijos rengiamose dailės parodose greta dailininkų individualios kūrybos buvo liaudies meno skyrius. Tiesa, į jį patekdavo tiktai nauji to meno dirbiniai — audiniai, mezginiai, juostos

ir labai nedaug medžio dirbinių. Eksponatus, turinčius didesnę vertę, draugija stengėsi įsigyti būsimam muziejui, prašydama jų savininkus juos dovanoti arba pirkdavo juos savo kukliomis lėšomis. Senojo meno pavyzdžius, daugiausia medžio dirbinius, draugijai perduodavo atskiri asmenys, išprašydami juos iš savininkų; liaudies skulptūras dailininkai pasiimdavo iš išgriuvusių koplytstulpių kapinėse ar gaudavo iš klebonų, iš kapuose esančių koplyčių pastogių, kur jos atsirasdavo supuvus koplytėlėms.

Tokiu būdu iki Pirmojo pasaulinio karo Dailės draugija surinko nemažą rinkinį įvairiausių liaudies meno dirbinių, neišskiriant muzikos instrumentų. Draugijos rinkimą kai kuriais atžvilgiais jau galima laikyti organizuotu liaudies meno kaupimu. Tokiu pat būdu, tiktai negausiai, tolygūs eksponatai patekdavo į Lietuvių mokslo draugijos rinkinius. Lietuvių dailės draugijos liaudies meno rinkiniai vėliau buvo perduoti Čiurlionio galerijai.

Liaudies meno eksponatų sistemingo rinkimo pradininku laikytina 1920 m. Kaune įsikūrusi Lietuvių meno kūrėjų draugija. Tos draugijos Plastikų sekcija, būdama veikliausia, gana plačiai ėmė varyti savo srities darbą. Tarp kita ko, ji paveldėjo iš buvusios Lietuvių dailės draugijos idėją sukurti lietuvių meno muziejų, kurio vienas skyrius būtų skirtas lietuvių liaudies menui. To meto Lietuvos valdžia Meno kūrėjų draugijos veiklą rėmė finansiškai, nes pati ji meno gyvenimo organizavimu rūpintis neįstengė. Meno kūrėjų draugija finansinę paramą paskirstydavo sekcijų reikalams. Jau 1921 m. Plastikų sekcija pasiuntė du dailininkus — A. Galdiką ir K. Šimonį — rinkti liaudies meno. Jie turėjo supirkinėti gyvus to meno pavyzdžius bei daryti jo piešinius. Pastarieji daugiau-

sia buvo kaimo architektūros ir vadinamosios mažosios architektūros — koplytstulpių ir koplytėlių — pavyzdžiai. Šiedu dailininkai jiems pavestą darbą atliko labai atidžiai ir sąžiningai. Jiems pasisekė įvairiose Lietuvos vietovėse surinkti nemaža liaudies skulptūros ir ypač gausiai padaryti architektūrinių piešinių. Draugija savo būstinėje (Maironio gatvėje) surengė surinktos medžiagos ataskaitinę parodą. Tai buvo pirmoji Lietuvoje vien lietuvių liaudies meno paroda.

Įsikūrus Kaune Čiurlionio galerijai, įstatymu jai buvo pavesta rūpintis lietuvių liaudies menu. Kai šiam darbui susidarė tinkamos sąlygos bei atsirado pakenčiama patalpa medžiagai laikyti, galerija pradėjo liaudies meno rinkimo darbą.

Organizuotai liaudies meno eksponatus galerija ėmėsi rinkti 1925 m. vasarą. Buvo išsiųsti į kaimus trys Meno mokyklos mokiniai ir savo noru išvyko dar du. Visiems jiems buvo duotos instrukcijos, kaip ir ką rinkti, kokius duomenis apie eksponatus užrašinėti ir pan. Rinkta apie du mėnesius. Buvo įgyta 441 eksponatas, kurių tarpe dominavo liaudies skulptūra. Panašiai eksponatai buvo renkami ir 1926 metais. Toks eksponatų rinkimo būdas vis dėlto galerijos administraciją įtikino, kad jame esama ir silpnų pusių: kai kurie rinkėjai geresnius eksponatus pasiliko sau ir vėliau pasiūlė galerijai įsigyti ar pardavė privatiems asmenims. Be to, liaudies skulptūrą rinkėjai iš koplytstulpių bei koplytėlių dažniausiai išvogdavo, retai ją pirkdami ar iš savininkų išprašydami. Dėl to gauta ir nusiskundimų. Norėdama tuos trūkumus pašalinti, galerija nutarė toliau rinkti ekspedicijų būdu, kurios turėtų skirtus vadovus, atsakingus už rinkėjų darbą. Pirmoji ekspedicija iš trijų rinkėjų ir vadovo buvo sudaryta 1927 m. Rinkėjais buvo pasiųsti Meno mokyklos mokiniai, o vadovu —

dail. Vytautas Bičiūnas. Ši ekspedicija dirbo du mėnesius ir davė gražių vaisių: surinko 414 eksponatų ir padarė 353 fotonuotraukas liaudies architektūros ir kitų būdingų liaudies meno objektų.

Dar didesnė ekspedicija surengta 1928 m. Jai vadovavo dail. A. Tamošaitis. Ji medžiagą rinko Biržų — Pasvalio aps. ir, gal būt, surinktų eksponatų skaičiumi buvo pati gausingiausia. Surinkti eksponatai buvo parodyti vietos gyventojams surengtoje parodoje Biržų gimnazijos patalpose. Paroda labai pasisekė. Nemaža lankytojų akivaizdžiai pamatė, kokios rūšies liaudies meno eksponatais jų kraštas turtingas, kokius to meno objektus reikalinga saugoti ir išlaikyti būsimoms kartoms.

Ekspediciniam eksponatų rinkimo būdui buvo sudarytos naujos taisyklės. 1927 metais galerija išleido brošiūrėlę — kreipimąsi į visuomenę „Padėkite rinkti tautodailę". Toks eksponatų rinkimas buvo pripažintas tinkamiausiu. Taip rinko ne tiktai Čiurlionio galerija, bet šituo pasekė ir stambesni kraštotyros muziejai. Šis eksponatų rinkimo metodas nepaseno ir mūsų dienomis.

SUSIŽAVĖJIMAS LIETUVIŲ LIAUDIES MENU

1924 m. Lietuvių meno kūrėjų draugija gavo kvietimą dalyvauti Italijos mieste Monzoje 1925 m. įvyksiančioje II-je tarptautinėje dekoratyvinio meno parodoje. Draugijos valdyba ėmė šį klausimą svarstyti. Savaime aišku, kad parodoje turėjo būti rodomas šių dienų dekoratyvinis menas. Lietuvoje

tais laikais tokio meno net ir užuomazgos nebuvo. O išeiti Lietuvos vardui į platųjį pasaulį — pravartu. Tačiau su kokiais eksponatais išeiti? Tartasi, tartasi ir nutarta pabandyti laimę su liaudies menu. Gal pasiseks įsisprausti su juo tarp nūdienio tarptautinio dekoratyvinio meno. Vienas draugijos narys — dailininkas Adomas Varnas — apsiėmė tokiai parodai parinkti eksponatus. Buvo atrinkta nemaža lietuviškų medinių stogastulpių, koplytstulpių, V. Svirskio darbo skulptūrinių kryžių fotonuotraukų, geležinių kryžių viršūnių-saulučių, liaudies skulptūrų — rūpintojėlių, skausmingųjų ir kt., suvalkietiškų kaišytinių priejuosčių ir juostų rinkinys. Visų tos rūšies eksponatų Čiurlionio galerija turėjo jau nemaža. Atrinkta parodai būdingiausieji eksponatai, o jų saugiam gabenimui į tolimą Monzą užsakytos specialios skrynios. Ir vieną gražią dieną dailininkas pasiryžėlis išsivežė visą šį turtą į nežinomybę: ar atsiras jam vieta Monzos parodoje, ar reikės grįžti su neišpakuotomis skryniomis į Kauną? O čia nekantriai laukta kelionės rezultatų. Pagaliau atskrido džiugi žinia — mūsų liaudies menas atstovaus Lietuvos „dekoratyviniam" menui.

Iš karto, nugabentus eksponatus apžiūrėję, parodos rengėjai nustebo, kad Lietuvių meno kūrėjų draugija nesusipažinusi su II-sios tarptautinės dekoratyvinio meno parodos tikslu, statutu... Tačiau vis dėlto parodos vadovai nutarė nuodugniau apžiūrėti nežinomo jiems krašto eksponatus. Ir nustebimą pakeitė susižavėjimas! Susižavėjimas buvo toks didelis, kad apėmė visus, kas tiktai šiuos eksponatus pamatė. Imta į juos žiūrėti pagarbiai ir parodoje išskirta jiems atskira patalpa. Dailininkui paskubomis išdekoravus patalpą lietuvių liaudies ornamento motyvais, atgabentose skryniose neliko

nė vieno eksponato, neužėmusio parodoje prideramos jam vietos.

Gėrėjosi tuo mūsų liaudies menu ne vien meno žinovai. Pasirodė apie jį straipsnių italų spaudoje. Ypač pasisekimo sulaukė mūsų liaudies skulptūra. Tiesą pasakius, čia nebuvo nieko nuostabaus, nes kaip tik tuo metu Europoje imta domėtis primityviuoju menu, kuris pradėjo daryti įtaką naujoms meno srovėms.

Luigi Caglio straipsnyje „Alla Biennale di Monza", perskyrime „Lietuva ir jos puošnieji kryžiai", tarp kita ko, rašė:

„... Tų kryžių paplitimo sritis sutampa su etnografiniu Lietuvos plotu. Galima pridurti, — jie atstovauja lyg esminiam lietuviškojo vaizdo pradmeniui, ir jų pašalinimas sudarytų nemažos svarbos pasikeitimą. Kryžiuose daugiausia akį veria nepaprastas tipų įvairumas ir puošybos turtingumas. Fotografinį kryžių rinkinį, išstatytą Monzoje, sudaro aštuonios dešimtys nuotraukų, bet p. Varnas turi jų sukatalogintų apie 800 atmainų ir tikisi pasiekti tikrai reikšmingą skaičių — tris tūkstančius.

„Lietuvių vaizduotė ir aistra randa šituose kryžiuose plačiai pritaikomą dirvą...

„Nuo paprastųjų rąstų, iš kurių skaptuoti yra kryžiai arba apytikris Kristus, iki kryžių, skečiančių savo pečius tarp spindulių, kurie jaudina savo švelniausiu mezginiu, ir iki tų koplytėlių, gausiai apgyvendintų Madonomis bei šventaisiais, subtiliausiai, tarytum subrendusios dailininko rankos skaptuotais, yra visa eilė tipų, kurie rodo šitą tautą turint nepaprastą individualybės nuovoką.

„..tos meno lytys turi istorinės ir dokumentinės vertės, tačiau šiaurės bemoksliai skaptuotojai savo įkvėpimo savai-

mingumu, savo jausmo aiškumu taip pat patiekia gražios medžiagos ir mūsų šių dienų dailininkų garbingam tyrimui",— baigia savo straipsnį Luigi Caglio.

Iliustruotas italų savaitraštis „Il Mattino Illustrato" įžanginiame skyriuje „L' Italia Pittoresca" (1925, Nr. 37) apie lietuvių liaudies statulėles rašė:

„Dvi apatinio aukšto salės Karališkoje Monzos vilioje yra paskirtos Lietuvai ir sudaro vieną iš didžiausių atrakcijų Puošiamojo meno parodoje.

„Po savo nepriklausomybės atgavimo Lietuva pasireiškė pirmą kartą tarptautiniame meno pasaulyje su charakteringais savo audiniais, puošybos pavyzdžiais ir liaudies drožiniais. Puošnios medžio statulėlės, dabinančios neapskaitomą daugybę stogelinių kryžių bei koplytėlių, kuriomis nusėti Lietuvos kaimai ir jų laukai, yra nepaprastai įdomios tiek meno, tiek etnografijos atžvilgiu. Jų išdirbio naivumas yra aiškiai priešingas, aiškiai kontrastingas jų išraiškos galiai. Gilus jausmas vadovavo šitiems droviems bevardžiams dailidėms, kuriuose atsispindi visos rasės siela, ir dažnai po naujųjų šventųjų bei naujųjų slėpinių apdangu yra atvaizduotos apeigos bei dievybės, kurių krikščionybė dar nėra visai nustelbusi."

Tokiu laimingu būdu lietuvių liaudies menas, pirmą kartą išėjęs į tarptautinę areną, rado vietą ir dideliame, puikiai iliustruotame leidinyje „Opere scelte II mostra internazionale delle arti decorative villa reale di Monza 1925". Tame leidinyje greta modernaus dekoratyvinio meno reprodukcijų buvo įdėta lietuvių liaudies medinių stogastulpių, koplytstulpių, 18 Svirskio darbo kryžių, 12 liaudies skulptūrų reprodukcijų, viena keturių juostų spalvota reprodukcija ir viena kaišytinės priejuostės reprodukcija. Apie lietuvių liaudies meną Italijoje

buvo išleistas iliustruotas leidinys atskirai italų, prancūzų ir anglų kalbomis.

*

Šis pirmas laimėjimas buvo akstinas ir toliau, bet kuriai progai pasitaikius, rodyti lietuvių liaudies meną.

1926 m. buvo gautas kvietimas dalyvauti Šiaurės ir Rytų Europos I-je kilimų parodoje. Ją ruošė Dekoratyvinio meno muziejus Paryžiuje. Paroda įvyko 1927 m. birželio-rugsėjo mėn.

Dalyvauti reikia, bet kuo? Kilimų audimas Lietuvoje buvo žinomas. Ypač jis plito stambių feodalų — Radvilų, Oginskių ir kitų — dvarų manufaktūrose. Tai buvo XVIII a. Sekančio šimtmečio pirmajame ketvirtyje ar bent kiek vėliau tokios manufaktūros jau nustojo egzistavę ir jų dirbiniai pasidarė muziejiniai unikumai. Ir tai ne Lietuvos, bet užsienio muziejuose. Minėtai parodai Lietuvoje nesuradome nė vieno kilimo. Nutarta pasielgti taip, kaip buvo pasielgta su Monzos paroda: nuvežti suvalkietiškas priejuostes ir juostas. Nuvežta — ir Lietuvos vardas parodoje dalyvaujančių kraštų leidinėlyje atsirado greta Suomijos, Norvegijos, Lenkijos, Rumunijos, Švedijos, Ukrainos, Jugoslavijos. Tiesa, lyginant su tais kraštais, mūsų dalyvavimas buvo kuklus — vos 32 eksponatai. Iš jų vos vienas XVIII a., du — XIX a. antrosios pusės, o visi kiti nauji, pradedant 1908 m., dirbinėliai. Ir vis tik tie dirbinėliai ne tik reprezentavo Lietuvą, bet parodai paminėti leidinyje „Tapis de Pologne, Lithuanie, Yougoslavie" („Editions Arts et couleurs" serijoje, išleistoje Ernsto Hanri Paryžiuje) 11—13 lentelėse buvo reprodukuotos trys priejuostės, du kilimėliai ir aštuonios juostos.

Gausiausiai lietuvių liaudies menas reprezentuotas 1931 m. Skandinavijos kraštuose — Švedijoje, Norvegijoje ir Danijoje. Švedijoje net trijuose miestuose — Stokholme (I.14—II.16 d. d.), Göteborge (X.10—XI.10 d. d), Malmö (XII), Norvegijoje — Oslo (III—IV mėn.), Danijoje — Kopenhagoje (IV—V mėn.). Visur čia buvo rodomi tie patys eksponatai: audiniai, mezginiai, medžio dirbiniai, skulptūra, keramika bei stogastulpių, koplytstulpių ir skulptūros meistrų padidintos fotonuotraukos. Didžiausio susidomėjimo visur susilaukė skulptūra. Tai matyti iš gausiausio jos reprodukcijų skaičiaus kiekvienos parodos proga išleistuose kataloguose ir periodinės spaudos straipsniuose. Tos parodos buvo rengiamos minimų kraštų centriniuose muziejuose ir susilaukdavo daug lankytojų. Pagrindinis šių parodų organizatorius buvo Jurgis Savickas, tuo metu buvęs minėtuose kraštuose Lietuvos atstovu.

1935 m. Etnografijos muziejuje Paryžiuje įvyko Baltų liaudies meno paroda. Joje dalyvavo Estija, Latvija, Lietuva. Pastarosios liaudies meno eksponatų tarpe didžiausią dėmesį kreipė, kaip ir ankstyvesnėse šios rūšies parodose, liaudies skulptūra. Be parodos vadovo („Art populaire baltique. Estonie — Lettonie — Lithuanie. Guide de l'exposition"), prancūzų spaudoje paskelbta eilė straipsnių baltų liaudies meno klausimais.

Visos minėtos parodos įvyko ikitarybiniame laikotarpyje. Jas rengiant, vienaip ar kitaip teko prisidėti ir man, todėl prisiminimuose išliko nemaža apie jas įvairių faktų. Tarybiniais metais lietuvių liaudies meno parodos buvo rengiamos ne tiktai įvairiose Tarybų Sąjungos respublikose, bet ir demokratinių kraštų sostinėse. Tomis parodomis atverstas nau-

jas domėjimosi lietuvių liaudies menu lapas. Tačiau tame naujame laikotarpyje man neteko tiesiogiai dalyvauti, buvau tiktai jų liudininku, tad jų pobūdį ir pasiekimus, tikiuos, nušvies kiti autoriai.

LIETUVOS ARCHITEKTŪROS PAMINKLŲ RESTAURAVIMAS 1920—1940 M.

Pirmojo pasaulinio karo metu vokiečiai trejus metus buvo okupavę Lietuvą. Jie čia elgėsi ne vien kaip karo meto okupantai, bet ir kaip „aukštos kultūros nacija". Rytų Europos kraštų, jų tarpe ir Lietuvos, kultūrą jie laikė barbariška ir neverta kokios nors apsaugos.

Karo įvykiams besiplečiant ir pristigus vario, vokiečiai ėmė jo ieškoti Lietuvoje. Gyventojams buvo griežtai įsakyta visus varinius daiktus atiduoti karo reikalams. Bažnyčių varpus, kurių nespėta išvežti į Rusijos gilumą bei užkasti žemėje, nuiminėjo ir gabeno į Vokietiją liedinti iš jų artilerijos sviediniams tūtas. Nepasitikėdami gyventojų paklusnumu, prie bažnyčių, prie dvarų gyvenamųjų namų jie badė žemę, tikėdamiesi surasti paslėptus varinius daiktus. Pagaliau nuo Vilniaus Katedros ir Pažaislio vienuolyno bažnyčios kupolo nuplėšė varinius stogus. Nors stogai laikinai buvo uždengti toliu, tačiau, savaime aišku, kad įžymiems architektūros pastatams tai buvo perdaug menka apsauga. Ypač Pažaislio vienuolyno bažnyčiai, kurios vidus gausiai papuoštas freskomis. Tolio stogas nuo darganų, lietaus gana greit prakiuro, ir drėgmė ėmė gadinti freskas.

1920 m. buvo įsteigta Valstybės archeologijos komisija, kurios uždavinys buvo rūpintis Lietuvos praeities kultūros paminklais. Ji turėjo tuos paminklus rinkti, saugoti, globoti ir restauruoti. Komisiją sudarė Švietimo ministerijos skirtas pirmininkas, nepastovus, besikeičiąs narių skaičius ir sekretorius. Komisijos darbas buvo laikomas garbės darbu ir atlyginimą gaudavo tiktai sekretorius. Daug metų komisijos pirmininku buvo prof. E. Volteris, vėliau kurį laiką teisininkas ir istorikas K. Jablonskis, sekretoriumi P. Galaunė. Pastovesniais nariais buvo gen. V. Nagevičius — archeologas, V. Verbickas — architektas-inžinierius. Reikalui esant, komisija pasikviesdavo ekspertus. Neturint darbams vykdyti paruoštų kadrų ir lėšų, komisija, galima sakyti, egzistavo daugiau popieriuje, negu savo konkrečioje veikloje. Ir vis tiktai pirmasis didesnis jos darbas buvo susirūpinimas Pažaislio vienuolyno bažnyčioje freskų apsauga. Pažaislio vienuolyno architektūrinis ansamblis ir bažnyčia, gal būt, yra vieninteliai šios rūšies paminklai ne tiktai Lietuvoje, bet ir Vakarų Europoje. Nežiūrint įvairiausių sunkumų ir kliūčių, šio darbo sėkmingai ėmėsi architektūros paminklų entuziastiškas mylėtojas prof. V. Dubeneckis. Jo pastangomis bažnyčios kupolas buvo uždengtas skardiniu stogu ir tuo būdu freskos apsaugotos nuo tolimesnio gedimo.

Antrasis architektūros paminklas, kuriam reikėjo ne vien apsaugos, bet ir nemažų restauravimo darbų, buvo Zapyškio XVI a. gotikinė bažnyčia. Ir šį kartą su atkakliu rūpestingumu atliko visus darbus prof. V. Dubeneckis. Jam talkininkavo ne mažesnis entuziastas — Peterburgo Dailės akademijos auklėtinis Arkadijus Presas. Nukentėjusios bažnyčios sienoms bei kontraforsams atstatyti ir apdengti nauju stogu pagal se-

nus pavyzdžius buvo pagamintos plytos ir čerpės. Tokiu būdu bažnyčia, kaip architektūros paminklas, atgavo savo pirmykštę išvaizdą. Religinės apeigos joje nebuvo atliekamos.

Trečiasis žymesnis paminklas buvo išlikę Kauno pilies griuvėsiai. XIX a. aplink juos, net įjungiant griuvėsių sienas, buvo prístatyta lūšnų lūšnelių, priaugę įvairių medelių ir krūmokšnių. Žodžiu, būdingu XIX a. abejingumu praeities kultūros paminklams buvo „sukurtas" naujas architektūrinis „ansamblis". Žinoma, toksai „ansamblis" nedarė garbės nei miesto „tėvams", nei Lietuvos visuomenei. Pagaliau Valstybės archeologijos komisijos ir Miesto savivaldybės susirūpinta ir to paminklo likimu. Pirmiausia, iškėlus gyventojus, buvo nugriautos visos lūšnos, iškirsti medeliai bei krūmokšniai ir pradėta tvarkyti pilies kiemo aikštė. Iš griuvėsių atkasta pietvakarių pilies bokšto liekanos bei išlikę sienų dalys. Imtasi net fragmentiškai atstatyti ir konservuoti bokštą.

Valstybės archeologijos komisija 1920—1940 m. architektūros paminklų restauravimo srityje tiktai tiek ir nuveikė. Daugiau ką padaryti dėl minėtų aplinkybių negalėjo. Kitų praeities kultūros paminklų apsaugos reikalais komisija daugiau susirašinėjo su įvairiomis įstaigomis, bet ko nors konkretaus nepadarė.

Išleidus Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus įstatymą, Valstybės archeologijos komisija buvo panaikinta ir jos veiklos sritys buvo pavestos to muziejaus Kultūros paminklų apsaugos inspekcijos skyriui. Inspektoriumi buvo paskirtas energingas dail. V. K. Jonynas. 1939 m. Tarybų valdžiai grąžinus Lietuvai ilgą laiką lenkų okupuotą Vilniaus kraštą, Kultūros paminklų apsaugos inspekcijai teko tuojau susirūpinti Trakų pilies restauravimo darbais. Tuos darbus jau buvo

pradėjusi lenkų okupacinės valdžios kultūros paminklų apsaugos įstaiga. Kadangi lėšų restauravimui lenkai labai mažai skyrė, todėl darbai vyko lėtais tempais ir buvo nežymūs. Juos tęsti pirmiausia ir ėmėsi Kultūros paminklų apsaugos inspekcija, tam panaudodama lenkų sukauptą tyrinėjimų medžiagą. Prie tų darbų buvo pakviestas ir lenkų laikais daug metų vykdęs pilies restauravimo darbus inž. Borovskis. Inspekcijos darbai truko nepilnus metus, iki 1940 m. Lietuvoje buvo atkurta tarybinė santvarka. Kultūros paminklų, jų tarpe ir architektūros, globai ir apsaugai atsirado naujos, bendros Tarybų Sąjungai įstaigos ir galimybės.

ILIUSTRACIJOS

J. B. Sluškos portretas	40—41
Pacienės portretas	48—49
Cuyp Albert, Medžiotojas ir mergelė	56—57
Cor Iesu	64—65
Kristaus galva	136—137
M. Brenšteino rinkiniai	144—145

TURINYS

KAI AŠ AUGAU

Mano pirmosios istorijos pamokos 7
Mano tėvo draugas Izotas 9
Keistas gyventojas 11
Juodasis tiltas 15
Gubernatorius važiuoja 16
Skerstuvių dešrytė 17
Užkastas lobis 19
Mano tėvas — kolekcionierius 20

PRADEDU BRĘSTI

Pirmosios pažintys su muziejais 29
„Baltajame namelyje" Varšuvoje 31
Atsitiktinumas 32
Bandau rinkti graviūras 34
Renku ekslibrisus 41
Mano pirmas uždarbis iš meno 45
Išgelbėtas Pacienės portretas 47
Sename sekretere pasirausus 48

Suprato... 53
Naujas ekspozicijos metodas 55
„Gundymas" 56
Kaip dingo „Rafaelio" kūrinys 58
Varžytynėse 60
Vyskupo Giedraičio dovana 62
Du „Borovikovskio darbo" portretai 64
Grafo dovana 66
„Valiutinis dailininkas" 67
Natūralizmas — pabaisa 69
Nelaimė be barnių 70
Nepasisekęs biznis 71
„Belinio originalas" 74
„Kaulbachas" atvirlaiškyje 76
Netikėtai surastas unikumas 77
Anglės nuomonė 78
Vienos bibliotekos istorijos lapelis 79
„Mūsų muziejaus pažiba" 89
Du kartus matyta miniatiūra 90
Smuglevičiaus piešinys 92
Kaip praradau gražiausią miniatiūrą 93
Tortas ir butelis konjako 95
„Bevertis" daiktinis įrodymas 98
Senuose dvaruose 100
Tušti rėmai 107
Kaip atsirado mintis Kaune pastatyti muziejui rūmus 110
Epizodai 113
Muziejomanija 116
Pasitvirtinęs nujautimas 118
„Neis" 119
Lova — liaudies raižinių saugotoja 121

Etnologas-gestapininkas 123
Muziejaus paveikslai — dovana aukštam pareigūnui .. 125
„Evakuojama" archeologija 127
Vieno ekslibrisų rinkinio galas 129
Vokiečių okupacijai pasibaigus 131
Užgavėnių kaukė išdavė 134
Šedevras kampe 135
Muziejiniai kuriozai 137
Kultūringas zakristijonas 138
Vieno rinkinio likimas 140
Dienoraštis vargonų tūtoje 142
Pirmoji meno, senienų ir retenybių paroda Kaune .. 143
Lietuvių liaudies meno rinkėjai ir rinkimas 145
Susižavėjimas lietuvių liaudies menu 150
Lietuvos architektūros paminklų restauravimas 1920—1940 m. 156

Паулюс Галауяе

НОВЕЛЛЫ МУЗЕЙНОГО РАБОТНИКА

На литовском языке

*

Redaktorius *A. Žirgulys*
Dailininkas *V. Armalas*
Techn. redaktorius *V. Zdancevičius*
Korektorė *A. Tarasevičienė*

*

Pasirašyta spaudai 1967.I.30. LV 01606. Leidinio Nr. 5096. Tiražas 8 000 egz. Popierius $70\times108^{1}/_{32}$ — 2,563 pop. l. = 7,02 sp. l. + 6 įkl.; 6,4 leid. l. Rinko Valst. „Raidės" sp. Kaune, Spaustuvininkų g. 11. Užsak. Nr. 5150. Spaudė Valst. K. Poželos v. sp. Kaune, Gedimino g. 10. Užsak. Nr. 95.

*

Kaina 37 kp
7—3—3

7 T
Ga 215